
1991/6

GAT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Dr. Nagy Pongrác: Az infláció kezelése a magyar gazdaságban II.

**Dr. Mocsári Ilona - Dr. Mach Péter: Létminimum,
bérek, munkanélküliség**

**Dr. Ágh Attila: Az érdekképviseltek nyomorúsága és a közpolitika
anarchiája Magyarországon**

**A gazdasági és szociális érdekegyeztetés intézményei Ausztriában
és az északi államokban**

**Dokumentumok az adósságválságról II.
Kelet-Európa és az új világrend**

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

II. évfolyam, 6. szám, 1991. december

Főszerkesztő: Thoma László

Szerkesztő: Szalay Ferenc

Megjelenik kéthavonta

GT

**Felelős kiadó: Dr. Gidal Erzsébet igazgató
Kiadja a Társadalomkutató Intézet
1117 Budapest, Dombóvári út 17-19.**

ISSN 0865 7823

TARTALOM

Gazdaság

Dr. Nagy Pongrác: Az infláció kezelése a magyar gazdaságban II. 3

Emberi erőforrás

Dr. Mocsári Ilona - Dr. Mach Péter: Létminimum, bérek,
munkanélküliség 59

Politológia

Dr. Ágh Attila: Az érdekképviseltek nyomorúsága
és a közpolitika anarchiája Magyarországon 82

Információ

A gazdasági és szociális érdekegyeztetés intézményei Ausztriában
és az északi államokban 104

Dokumentumok az adósságválságról II. 113

Könyvszemle

Kelet-Európa és az új világrend 118

S z e r z ő i n k:

Andor László, tanársegéd, Közgazdaságtudományi Egyetem

Dr. Ágh Attila, filozófiatudományok doktora, egyetemi tanár,
Közgazdaságtudományi Egyetem

Gellén Antalné, dokumentátor, Társadalomkutató Intézet

Lóránt Károly, közgazdász

Dr. Mach Péter, kandidátus, egyetemi docens,
Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs

Dr. Mocsári Ilona, tudományos főmunkatárs, Társadalomkutató Intézet

Dr. Nagy Pongrác, közgazdász, tanácsadó

Dr. Nagy Pongrác

Az infláció kezelése a magyar gazdaságban II. ¹

Az infláció elleni küzdelem eszköztára a piacgazdaságban és Magyarországon

Amint az infláció leggyakoribb okozója a keresletelőrefutás, úgy az ellene leggyakrabban alkalmazott intézkedés a *keresletvisszafogás*. Ez egyébként a leghatékonyabb is, mert hatása a foganatosítás után heteken, néha napokon belül érvényesülhet. Keresletelőrefutást lehet természetesen kínálatbővítéssel is orvosolni. A kínálatbővítő intézkedések hatása azonban egy fejlett piacgazdaságban elég lassan érvényesül, hisz a termelés bővítése — pl. új gyár-egységek létesítése, a termelékenység számottevő növelése — hosszú hónapokat, sőt éveket vehet igénybe. Szerencsére Magyarországon, ahol a piacgazdaság még csak kialakulóban van, keresletbővítő intézkedésekkel is lehet viszonylag gyors eredményt elérni.

Keresletvisszafogás

Ha a keresletelőrefutás azt jelenti, hogy a kereslet nagyobb, mint a kínálat, akkor a keresletvisszafogás célja a keresletet a kínálat színvonalára leszorítani. Ezt vagy a jövedelmek növekedésének a mérséklésével, vagy a fogyasztási készség csökkentésével (=megtakarítások növelésével) lehet elérni. Előbbi esetben csökken a pénzmennyiség növekedésének az üteme, az utóbbi esetben csökken a pénz forgási sebessége.

A jövedelemnövekedés mérséklése

A pénzmennyiség növekedésének az ütemét a Nemzeti Bank szigorú *hitelpolitikával* szabályozhatja. Technikailag ennek az eszköze lehet a refinanszi-

¹ A tanulmány az 593. sz. OTKA kutatás keretében készült, első részét a Gazdaság és Társadalom 1991/4-5. számában közzétük.

rozási és viszontleszámitolási kamatláb növelése, hisz igazi piacgazdaságban ehhez igazodik az összes többi kamatláb. Nálunk, ahol még léteznek a költségvetésből finanszírozott kamattámogatás, ez a módszer csak részben hatékony. A támogatott kamatlábak a kölcsönvevő szempontjából változatlanok maradnak, csupán a költségvetés hiánya nő. Ha a hiányt a kormány jegybanki kölcsönből finanszírozza, akkor ez részben ellensúlyozza a jegybanki hiteladagolás eredményességét.

Mint láttuk a jegybanki hiteladagolás hatékonyságát nálunk még a sorbanállási hitelállag növekedése is csökkenti. Más szóval ahhoz, hogy a jegybanki hiteladagolás eredményes legyen, a jegybanknak nálunk sokkal erélyesebben — mondhatnánk brutálisabban — kell fellépni, mint a fejlett piacgazdaságú országokban.

A jegybanki hiteladagolás másik módszere a *bankok kötelező tartalékrátájának a felemelése*. Ez szinte egyik napról a másikra csökkenti a hitelállagot és ezzel a forgalomban lévő pénzmennyiséget. Ezt a módszert a Magyar Nemzeti Bank erélyesen alkalmazza, hisz e sorok írásakor a bankbetétek utáni kötelező tartalék 15 %. Ritka, hogy fejlett piacgazdaságú országban ez a ráta meghaladja a 6 %-ot (Japánban még ennél is sokkal kevesebb). Igaz viszont, hogy ott a bankoknak tartalékolniuk kell a kétes követeléseik bizonyos százalékát. Ha ez nálunk is érvényben volna, akkor némely bank tartalékrátája ugyancsak meghaladná a 15%-ot.

A kormánynak is van közvetlen befolyása a forgalomban lévő pénzmennyiségre a *nyílt piaci műveletek* révén. Ha a kormány több értékpapírt bocsájt ki, mint amennyit bevált, és a többletet befagyasztja a Nemzeti Banknál lévő számláján, akkor csökkenti a forgalomban lévő pénzmennyiséget. Az ilyen pénzszabályozásra a legalkalmasabb a kincstárjegy, amelynek leggyakoribb lejáratára 3 hónap. Fejlett piacgazdaságban ugyyszólván naponta jár le annyi kincstárjegy, amennyi már számottevő értéket képvisel a forgalomban lévő pénzmennyiséghez viszonyítva. Így ez a pénzmennyiség szabályzó módszer igen hatékony lehet.

Nálunk ennek a módszernek a hatékonysága még csekély, hisz a forgalomban lévő rövidlejáratú állami értékpapírok állománya 1990 végén valószínűleg még nem érte el a 30 milliárd forintot, vagyis a forgalomban lévő szűkebb értelemben vett pénzmennyiség (M) 6.5 %-át. (Az Egyesült Államokban ez az arány 86 %, Franciaországban 30 %, Kanadában 14 %).

A nyíltpiaci műveleteknél elsődlegesen felhasználható kincstárjegyek nagy-

mennyiségű kibocsájtására csak a forint belföldi értékének stabilizálása után kerülhet sor, amikor már a kormány olyan kamatot képes fizetni, amelynek reálkamatát az érdekelt vásárlók pozitívnak ítélik. S még ezután is évek telhetnek el addig, amíg a forgalomban lévő állami értékpapírmennyiség eléri azt a szintet, amely már lehetőséget nyújt a pénzmennyiség nyíltpiaci műveletek útján történő szabályozására.

A kormány közvetett módszere a forgalomban lévő pénzmennyiség szabályozására a *fiskális politika*. Költségvetési többletet elérni a kiadások csökkentésével, vagy a bevételek növelésével (adóemelés és/vagy kötvény kibocsájtás) s a többletnek befagyasztása a kormánynak a Nemzeti Banknál lévő számláján. Tulajdonképpen nem a többleten van a hangsúly, hanem azon, hogy a kormány bevételeinek egy részét — akár adóból származik, akár a piacon felvett kölcsönökből — ne költse el.

Elméletileg a magyar kormány is alkalmazhatja ezt a módszert. Gyakorlatilag ez úgyszólván lehetetlen mindaddig, amíg a költségvetés hiánya 80 milliárd forint (a várható BHT 3.2 %-a). Az adóterhek nem növelhetők tovább és nincs számottevő állami értékpapír piaci kölcsönök felvételére.

A keresletvisszafogó inflációs politika eddigi változatai rövid távon visszafogják a gazdaság növekedését, mérséklék, sőt néha teljesen megállítják a nominális jövedelmek emelkedését. Ez a reáljövedelmek stagnálását illetőleg csökkenését jelentheti — ez elkerülhetetlen velejárója az e típusú inflációellenes politikának — nagyobb veszély az, hogy a reáljövedelem mérséklése nem érinti egyenletesen a társadalom valamennyi rétegét. A hatás az inflációs hatás tükörképe. Legsúlyosabban érinti a bérből és fizetésből élőket, a vállalkozókat s azokat, akik osztalékot húznak. Ennek az egyébként igen hatékony inflációellenes politikának a bevezetése tehát politikai kockázattal jár, hisz az említettek a társadalom legvokálisabb rétegei.

Nálunk a hatékony érdekképviselettel jelenleg nem rendelkező bérből és fizetésből élők eddig meglepő türelemmel viselték életszínvonaluknak a keresletvisszafogó politika által okozott csökkenését. Azok, akiknek jövedelmében számottevő az osztalék, egyelőre igen kevesen vannak. A vállalkozók azonban annál hangosabbak.

Holott az ő esetükben nincs szó a reáljövedelem stagnálásáról vagy csökkenéséről. Csupán arról van szó, hogy a Nemzeti Bank szigorú hiteladagoló politikája következtében reáljövedelmük lassabban növekszik, mint amennyire

egy liberálisabb pénzpolitika esetén lehetőség volna.

A fizetési mérleg többletének csökkentése

Ha a keresletelőrefutást olyan pénzmennyiség-növekedés okozza, amely a fizetési-mérleg javulásának az eredménye, akkor az többféleképpen is kezelhető.

— A pénzügyi hatóság a fentemlített módszerek segítségével "felitatja" a kínálatot meghaladó vásárlóerőt.

— A kormány növeli a kínálatot, csökkenti a kereskedelmi mérleg többletét az import liberalizálásával és/vagy a vámtarifák csökkentésével.

— Végső esetben, ha fizetési mérleg többletet a kereskedelmi mérleg krónikus többlete okozza, a pénzügyi hatóság felértékelheti a hazai valutát.

Ez utóbbira ritkán kerül sor. Az egyik ország kereskedelmi mérlegtöbblete a másik ország deficitje. Így rendszerint a deficités ország, vagy országok értékelik le saját valutájukat, hisz a deficit eltüntetése rendszerint sürgetőbb, mint a többleté. Másrészt a felértékelés sérti a külkereskedelemben érdekelt vállalatok érdekeit a leértékelés számukra előnyös. Így a leértékelés politikailag könnyebben elfogadtatható, mint a felértékelés. Mindazonáltal az elmúlt 30 év során a német márkát többször felértékelték az Európai Közösség összes többi devizájával szemben.

Ha a fizetési mérleg többlete tőkebeáramlásból származik, ezt a kamatláb leszállításával szokták orvosolni, amely az ilyesmire érzékeny u.n. "forró pénz" (hot money) azonnali kiáramlását vonja maga után. Fontos szem előtt tartani azonban, hogy ez nem inflációellenes intézkedés, hisz a devizák kiáramlása okozta pénzcsökkenést kompenzálja, sőt gyakran túlkompenzálja a hitelkönnyítés okozta pénzmennyiség növekedés.

Azt talán felesleges hangsúlyozni, hogy nálunk a fizetési mérleg javulásából egyelőre bajosan származhat inflációs nyomás. A kereskedelmi mérleg és a tőkeforgalom mérlegének többlete nem növeli a belföldi pénzforgalmat, hisz azonnal külföldre vándorol az adósságszolgálat kamatjárandóságának a kifizetésére.

A sorbanállás felszámolása

A forgalomban lévő pénzmennyiségnek sorbanállás (vállalatközi kényszerhitelek) útján való növekedése speciális magyar jelenség épp ezért nincs rá orvososság az inflációelleni küzdelem nemzetközi eszköztárában. Így az olvasónak be kell érni a szerző óvatos javaslatával. Az első feladat a sorbanállás

terjedésének a megállítása. A kormánynak, mint az állam tulajdonos képviselőjének, jogában áll megtiltani a hatáskörébe tartozó állami vállalatokban, hogy *ezen túl* bármelyik a szokásos 3 hónapos kereskedelmi hitellejáratnál hosszabb időre nyújtson hitelt. Ezen felül a kormány utasíthatná az állami vállalatokat, hogy a mostantól kezdve folyósított hitelek esetében haladéktalanul indítsák meg a csődeljárást, ha az adós a 3 hónap lejártával nem fizet.

A már kintlévő vállalatközi hiteleket nem lehet egyik napról a másikra felszámolni, mert az csődök sorozatára vezetne. Ezeket célszerű volna 5 éves lejáratu középtávú hitelekre átalakítani úgy, hogy az adós piaci kamatot fizet a kintlévő tartozás után. Ha az adós 3 hónapon túli hátrálékba kerül az esedékes adósságszolgálatnál, akkor a hitelezőnek meg kell indítani ellene a csődeljárást. Ez 5 esztendő hagyna a sort elindító nem hatékony, veszteséges vállalatoknak, hogy rendbe tegyék a szénájukat: átszervezéssel, profilszerével, piacváltással, külföldi partner felkutatásával, vagy szakértők bevonásával, létszámcsökkentéssel, a veszteséges részlegek eladásával stb., stb. Amelyik vállalat erre 5 éven belül nem képes, azt fel kell számolni. Papiron ez egyszerű és logikus. A valóságban ez a megoldási mód hallatlan erőfeszítést igényel a vállalatvezetők részéről, az egyszerű dolgozók számára pedig reálbércsökkenést, munkahelyváltozást vagy éppenséggel munkanélküliséget jelenthet.

A vásárlási készség csökkentése

Az inflációs várakozás azért inflációgerjesztő tényező, mert a piacgazdaságban az elvárásoknak akár reálisak akár nem — önmegvalósító a hatásuk. (Ezt fejezi ki tömören Keynes halhatatlan mondása: "Ha az üzletemberek azt hinnék, hogy a fecskék tavaszi megjelenése fellendíti az üzleti életet, akkor a fecskék tavaszi megjelenése fellendítené az üzleti életet." Mivel az eféle inflációt a vállalkozók, dolgozók, háziasszonyok, stb. *hiedelme* gerjeszti, csak olyasmis lehet ellene hatékony orvosság, amely ezt a hiedelmet megváltoztatja, például egy meggyőző, tehát *hihető* inflációellenes intézkedéscsomag. Nem elég tehát egy hatékony intézkedéscsomagot kidolgozni és életbe léptetni, hanem a kormánynak meg is kell győzni a közvéleményt arról, hogy az intézkedéscsomag hatékony. Ha ez nem sikerül, akkor a legkitünőbb intézkedéscsomag sem hozza meg a várt eredményt.

Ezen felül célszerű olyan befektetési lehetőségeket teremteni, amelyek biztosítják a megtakarítások vásárlóerejének fennmaradását, sőt esetleg némi növekedését is.

Az importált infláció megállítása

Az importált infláció ellen a leghatékonyabb védekezés a *hazai valuta felértékelése*. Ez a lebegő árfolyamú valuta esetén automatikusan megtörténik, kötött árfolyam esetén ajánlatos a kisméretű — 5-8 %-os, — de gyakori felértékelés. Ehhez a módszerhez folyamodott Nyugat-Németország több ízben az elmúlt 15 év során az Európai Monetáris Unión belül. Magyarországon az árszint szűkebb értelemben vett infláció és egyszeri behatások következtében jelenleg sokkal gyorsabban növekszik, mint legfontosabb külkereskedelmi partnereinknek. Így importált inflációról ma nálunk nem lehet beszélni.

Bér- és árpolitika?

Mielőtt rátérünk az infláció elleni küzdelem kínálatélénkítő módszereinek ismertetésére, szólni kell azokról a gyakran alkalmazott, s a legritkább esetben hatékony inflációellenes intézkedésekről, amelyeket a keresletvonzatú és költségajtotta infláció mesterséges szembeállítására termelt ki. Ilyenek a sztrájktilalom, a kormánynak a szakszervezetek és a vállalatok képviselői közötti béralkuba való beavatkozása, valamint a bérek és/vagy árak befagyasztása. Ezeknek közös vonása az, hogy sértik mind a demokrácia, mind pedig a piacgazdaság lényegét, s talán ez magyarázza sikertelenségüket is.

A *sztrájktilalom* vagy a sztrájkoló munkásoknak a munka újrafelvételére való kényszerítése néha — bár újabban egyre ritkábban — előfordul hosszú demokratikus múltra visszatekintő fejlett piacgazdaságú országokban is. Az egyik indoka létfontosságú szolgáltatások — pl. betegellátás, téli fűtőanyag, nyári személtakarítás — biztosítása, s ennek semmi köze a inflációhoz. A másik indok rendszerint az, hogy a kollektív szerződés tárgyalásai során elmérgesedett a hangulat. Szükség van tehát türelmi időre, hogy a kedélyek lecsillapodjanak, s a kormány szeretné, ha ezalatt mégis folytatódna a termelés. A kormánynak ilyen nyílt beavatkozása a munkaadók oldalán azonban legfeljebb csak a munkaadók kedélyét csillapítja. Másrészt egy demokratikus ország kormánya teljességgel tehetetlen, ha a munkavállalók a tilalom ellenére tömegesen sztrájkba lépnek vagy megtagadják a munka felvételét.

A *kormány közvetítése* a munkaadók és a munkavállalók között — mint nálunk az Érdekegyeztető Tanácsban — csak addig lehet eredményes, ameddig a szembenálló felek valamelyike meg nem vádolja elfogultsággal. Ez pedig a fejlett piacgazdaságú országokban rendszerint már a tárgyalások kezdeti szakaszában be szokott következni. Véleményünk szerint a magyarországi

Érdekegyeztető Tanács csak akkor válhat tartós intézménnyé, sőt modellé a fejlett piacgazdaságú országok számára, ha a kormánynak sikerül a vitákat makrogazdasági szintre terelni. Vagyis rávenni a feleket, hogy igyekezzenek saját csoportjuk érdekeit összeegyeztetni az egész gazdaság érdekével. Sajnos, ez nyugaton nem sikerült. Ott az ilyen tanácskozásokon a feleket profi tárgyalók képviselik, akiket megbízóik aszerint és azért fizetnek, hogy érdekcsoportjuk számára a legkedvezőbb feltételeket harcolják ki.

A profi tárgyalók anyagi és egzisztenciális érdeke azonos megbízóik anyagi érdekeivel. Magasabb nemzetgazdasági érdek valós figyelembevételét ez a rendszer kizárja (bár sok szó esik róluk, de csak azért, mert mindkét fél igyekszik bebizonyítani, hogy az ő érdekük azonos a gazdaság érdekével: "What is good for General Motors, is good for the United States").

A bérek befagyasztása vagy maximális növekedésük hatósági meghatározása a magánvállalkozáson alapuló piacgazdaságban egyértelmű a kormánynak a gazdasági életbe való beavatkozásával a munkaadók oldalán. Az *árak befagyasztása* feleslegessé teszi a bérek befagyasztását, hiszen úgyszólván lehetetlenné teszi a bérek növekedését — hacsak a munkavállalók nem harcolnak ki olyan béremeléseket, amelyek eltüntetik a nyereséget esetleg veszteséggé teszik a vállalatot. Így csődbe juttatják a vállalatot, magukat pedig munkanélküliségre kárhoztatják. Ez a munkavállalóknak nem érdekük, de itt ott megtették még olyankor is, amikor az árak nem voltak befagyasztva. A kormány, hogy megőrizze a semlegesség látszatát a munkaadók és a munkavállalók között, rendszerint egyszerre fagyasztja be a béreket és az árakat, de előfordult már, hogy csak az egyiket fagyasztotta be. Ilyesmihez manapság csak a fejlődő országok kormányai fordulnak, ahol kezdetleges mind a demokrácia, mind pedig a piacgazdaság. A fejlett piacgazdaságú országok főként azért nem alkalmazták ezt a módszert az elmúlt évtizedben, mert rájöttek, hogy nem hatékony, sőt több kárt okoz, mint hasznot. Ahhoz, hogy az árak befagyasztása vagy hatósági megállapítása eredményes legyen egy költséges ellenőrzési apparátusra van szükség, valamint olyan drákói megtorló intézkedések foganatosítására, amelyek nemcsak a demokráciát, de a civilizációt is sértik. S az árrögzítés még így is a feketepiac, a korrupció és a csempészés melegágya. Ezen felül teljesen legálisan ki lehet játszani. Ha valamelyik termék a szabott ár mellett nem gazdaságos, csak ki kell vonni a forgalomból, s csekély változtatással, új csomagolásban más néven forgalomba hozni —

magasabb áron. Sok példa volt minderre Magyarországon az elmúlt rendszerben.

A bérek befagyasztásának, vagy növekedésük maximalizálásának kijátszási lehetősége éppoly végtelen, mint az emberi találékonyság. A burkolt béremelésre ilyen Magyarországon is alkalmazott módszer az előléptetés, a magasabb bérkategóriába való besorolás, valamint a természetbeni juttatások ezeregy változata. Nyugaton a burkolt béremelést szinte művészi szinten üzik, bár ott célja nem a hatósági bérrögzítés, hanem az adóhatóság kijátszása: a vállalati étkezde árainak támogatása, kollektív betegbiztosítás az alkalmazottak javára, kedvezményes hitelek házvételre, autóvásárlásra, vagy egyéb kiadások fedezésére; az alkalmazottaknak és családtagjaiknak a vállalat költségén való nyaraltatásra, magánleveleknek a vállalat postájával való továbbítása, ingyen hajnyírás, szolgálati autó, bőséges reprezentációs keret, amelybe belefér egy családi névnap, esküvő vagy keresztelő stílszerű megünneplése, és így tovább. Az adóhatóság természetesen idővel megadóztatja ezeket a természetbeni juttatásokat, de általában egy lépéssel elmarad a vállalati találékonyság mögött. Kanadában például már a nyolcvanas években szokásba jött az a burkolt fizetésemelés, hogy a cég magára vállalta a felső káderek válóperének költségeit.

Magyarországon a számtalan kijátszási lehetőség és az általa okozott reálbérnövekedés ellenére hatékonyabb a kormány bérrögzítő politikája, mint a legtöbb más országban. Ennek fő oka a szakszervezetek jelenlegi gyengesége és a munkanélküliségtől való félelem. A politikának a fonákja az, hogy hatékony vállalatok nem ösztönözhetik dolgozóikat többtermelésre az árszintnövekedést meghaladó béremeléssel, a nem hatékony vállalatok pedig ugyanolyan béremelést adhatnak, mint a hatékonyak — remélve, hogy hatékony lobbizásuk eredményeképpen a folyósított kormánytámogatás fedezi a veszteséget. A hatékony és nem hatékony vállalatokat egyformán sújtó bérrögzítés helyett célravezetőbb inflációellenes politika volna a bérek liberalizálása, s ezzel egyidejűleg a privatizáció felgyorsítása, valamint a profitmaximalizálás (veszteségcsökkentés) elvének szigorú érvényesítése az állami vállalatoknál (addig is, amíg privatizációjukra sor nem kerül).

Ár-bér spirál megállítása

Az elmondottakból már nyilvánvaló, hogy az ár-bér spirál megállításának nem az árak és bérek befagyasztása a leghatékonyabb ellenszere, hanem *meggyőző*

inflációellenes intézkedéscsomag életbe léptetése.

Kínálatélénkítés

Fejlett piacgazdaságban

A kínálatélénkítésnek gyorsan ható módszere az importkínálat növelése és az export visszafogása (és ezáltal egy részének a hazai piac felé való átirányítása). Az előbbit célozza az importliberalizáció és a vámtarifák csökkentése, mindkettőt a hazai valuta felértékelése. Ezek politikailag népszerűtlen, s ezért kockázatos lépések, hiszen sértik az érintett iparágak érdekeit. Épp ezért a kormány rendszerint csak krónikus külkereskedelmi többlet és külföldi nyomás esetén fogatosít ilyen intézkedéseket.

A fejlett piacgazdaságban alkalmazható másik két módszer csak hosszú évek múltán hoz gyümölcsöt. Ilyen a kapacitásbővítő beruházások ösztönzése adókedvezménnyel, esetleg kamattámogatással. A másik a munkaerőgazdálkodás hatékonyságának a feljavítása. A cél kettős; olyan helyzetet teremteni, hogy a) a vállalatoknak a lehető legjobb minőségű munkaerő álljon a szükséglet felmerülése után a legrövidebb időn belül a rendelkezésére és b) a vállalatok konfliktus nélkül tudjanak a fölöslegessé vált munkaerőtől megválni.

A munkaerő minőségének növelését célozza a szakoktatás és továbbképzés fejlesztése és bővítése; a megüresedett pozíciók gyors betöltését a korszerű technológiát - pl. szakmánkénti számítógépes országos nyilvántartási rendszert használó munkaközvetítés, valamint a területi mozgékonyt biztosító bőséges lakás kínálat. Azt, hogy a vállalatokonkonfliktus veszélye ne kényszerítse fölösleges munkaerő alkalmazására, el lehet kerülni a szakmai mozgékonyt növelésével, átképző tanfolyamok szervezése útján, a területi mozgékonyt lakásbőséggel való növelésével, valamint a munkanélküliség esetére szóló biztosítás kötelezővé tételével.

Magyarországon

A magyar gazdaságban is alkalmazhatók ezek a kínálatélénkítő módszerek a forint felértékelésén kívül. Pedig a forint a vásárlóerő paritás alapján erősen alul van értékelve. Nyugati becslések például az 1989-es magyarországi egy főre jutó BHT-t 5000-6000 dollárra értékelték a vásárlóerő paritásnak megfelelő forint/dollár átszámítási áron. A hivatalos átszámítási áron az egy főre jutó BHT az évben 2729 dollár volt ami azt jelenti, hogy e nyugati megfigyelők szerint 1991-ben a forint a vásárlóerő paritáshoz viszonyítva 45-55 %-kal

volt alulértékelve. Az alulértékelttség mértéke az 1990-es és 1991-es forint-leértékelések következtében azóta is nagyjából változatlan maradt. Erre az alulértékeltiségre a Magyar Nemzeti Bank és a kormány adósságkezelési politikája miatt van szükség. E politika szerint az adósságszolgálatot az eredeti szerződések értelmében maradéktalanul teljesíteni kell. Évről évre meg kell tehát termelni a kamatjárandóság legalábbis nagyobbik részét fedező export-többletet még akkor is, ha 1 dollár értékű exportért csak 45-55 cent értékű importárut tudunk vásárolni.

Az importliberalizáció is alkalmazható Magyarországon, de a forint alulértékeltisége miatt a liberalizáció nyomán beáramló import drága. Az árszintet alig csökkenti, inkább a hiányokat pótolja.

A kínálat növelése a kapacitásbővítő beruházások ösztönzésével és a munkaerőgazdálkodás hatékonyságának növelésével Magyarországon is alkalmazható. Ezeken kívül azonban a felemás piacgazdaságban több más lehetőség nyílik arra, hogy a kormány, részint a termelékenység növelésének, részint a kapacitás bővítésének ösztönzésével, viszonylag rövid időn belül előmozdítsa a kínálat jelentős növekedését. Ezeket az intézkedéseket — ismétlések elkerülése végett — a 6. fejezetben fogjuk felsorolni.

Az egyszeri árszintnövekedés és az ellene való küzdelem fejlett piacgazdaságban és Magyarországon

Az egyszeri árszintnövekedés végiggyűrűzik a gazdaságon, s azután önmagától megáll, de egy, a korábbinál magasabb, árszintet eredményez. Ezért hívjuk "egyszeri"-nek, hiszen nem folyamatról van szó, amely gyakran önmagát táplálja. Az is igaz azonban, hogy míg az egyszeri behatás áthatja a gazdaságot, eltelhet egy év, sőt másfél év is.

Forgalmiadó bevezetése

Ha a forgalmi adót azért vezetik be, vagy kulcsát azért növelik, hogy ezáltal emelkedjenek az államháztartás bevételei, akkor — változatlan pénzmennyiség és névleges jövedelemszint esetén — megemelkedik az árszint, csökken a lakosság vásárolt fogyasztása, de ezt ellensúlyozza vagy a természetbeni juttatások, vagy az egyéb állami szolgáltatások /pl. honvédelem/ növekedése.

/Technikailag az egy főre eső vásárolt lakossági fogyasztás reálértéke csökken, de az egy főre jutó BHT változatlan marad/.

Ilyenkor a fő kérdés az, mennyivel növeli az új adó, vagy a régi kulcsának növelése az árszintet. Más szóval: ki fizeti az adótöbblet nagyobbik részét: a vevő vagy az eladó? Nálunk a kérdés csupán elméleti, hiszen Magyarországon nem ez történt. Csak a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy az ár annál jobban növekszik, minél kisebb a kereslet ár-rugalmassági együtthatója a kínálat ár-rugalmassági együtthatójához viszonyítva. Ilyen esetben a többletadó nagyobbik részét a vevő fizeti.

Ha az adó bevezetése azért történik, mert a kormány — változatlan adóteher mellett — át akarja csoportosítani bevételi forrásait, akkor az egy jól működő piacgazdaságban nem szükségképpen vezet árszintnövekedésre. Már pedig ez volt a célja az 1988. január 1-jén életbeléptetett adóreformnak Magyarországon. Amint a táblázatból látni, az átcsoportosítás lényege az volt, hogy amennyivel csökkennek a vállalati gazdasági szervek befizetései, annyival nőjenek a lakosságot terhelő adók: az ÁFA és a SZJA.¹

Ennek az átcsoportosításnak változatlan pénzmennyiség mellett /hisz ez volt a helyzet/ arra kellett volna vezetnie, hogy az adóterhek jelentős részétől megszabadult vállalatokat a piaci verseny arra kényszerítse, hogy csökkentsék termelői áraikat. Ez, a kereskedelemben is érvényesülő piaci verseny hatására, mérsékelte volna az /adó előtti/ fogyasztói árat úgy, hogy az ÁFA-val növelt fogyasztói ár alig haladta volna meg a korábbi szintet. Más szóval: fejlett piacgazdaságban az ÁFA bevezetésének, sőt az egész adóreformnak alig lett volna árszintnövelő hatása. Valamennyi azért ott is lett volna, hisz közismert, hogy a piacgazdaságban rugalmasak ugyan az árak felfelé, de merevek lefelé. Annyi bizonyos, hogy piacgazdaságban nem célszerű a Magyarországhoz hasonló adóreform esetén keresletvisszafogást alkalmazni, hisz az nem akadályozza meg az árszint valamelyes növekedését, csupán a lakosság életszínvonalát csökkenti.

1. Gyakorlatban ez nem valósult meg egészen. A lakosságot terhelő adók nagyobb mértékben nőttek, mint amennyivel a vállalati adók csökkentek. Részben e miatt nőttek az adóterhek a BHT-hez viszonyítva, ami valószínűleg nem volt szándékos. /A túlfutás pozitív eredménye az volt, hogy 1988-ban a költségvetés hiánya a BHT 0.7 %-ra csökkent az előző évi 2.8 %-ról/.

4. Az adóbevételek átcsoportosítása 1988-ban
A bruttó hazai termék százalékában

	1987	1988	Változás /százalékpont/
Vállalati gazdasági szervek befizetései ^x	29.5	20.9	8.6
Fogyasztáshoz kapcsolódó adók	10.0	15.0	5.0
Lakossági befizetések ^x	3.0	7.1	4.1
Társadalombiztosítási járulék	13.0	13.8	0.8
Egyéb bevételek ^x	6.6	6.9	0.3
Összes bevétel	62.1	63.7	1.6

x Társadalombiztosítási járulék nélkül

Forrás: Statisztikai Évkönyv 1989

Magyarországon az ÁFA bevezetésekor a legtöbb vállalat és eladó még nem volt kitéve kemény piaci versenynek, sőt esetleg monopolhelyzetben volt. A kínálat rugalmatlansága miatt várható volt, hogy az ÁFA jelentősen megemeli az árszintet függetlenül attól csökken-e a kereslet, vagy sem. Amint látni fogjuk /lásd az 5. sz. táblázatot/, ha az ÁFA teljes mértékben a fogyasztóra hárult volna, mintegy 15 %-kal emelte volna az árszintet. Főként az akkormég széles körben érvényesülő árszabályozás hatására csak körülbelül 10 %-kal emelte azt meg, s ebben a mérséklésben az alkalmazott erélyes kereslet-visszafogó politikának nem sok szerepe volt. Az csupán a lakosság életszínvonalát csökkentette. A fő ok az akkor még széles körben érvényesülő hatósági árszabályozás volt.

Valutaleértékelés

A hazai valuta leértékelésének célja rendszerint a folyó fizetési mérleg egyensúlyának a feljavítása, amely általában a deficit csökkentését, de néha a többlet növekedést jelenti. Ezt a célt csak úgy lehet elérni, ha a leértékelés keresletvisszafogással párosul, hisz ellenkező esetben a leértékelés inflációs hatású: nőnek a behozatali cikkek, az importtal versenyző hazai áruk, valamint a hazai piacon eladott exportálható termékek árai. Ezáltal az exportcikkek árai devizában a korábbi szintre emelkednek, az importcikkek pedig versenyképesek maradnak a hazai piacon. Meghiúsul talán a folyó fizetési mérleg feljavítása úgy, hogy nőjön az export külföldi, és csökkenjen az import belföldi

versenyképessége.

Keresletvisszafogás alatt itt természetesen nem a pénzmennyiségnek — s ezáltal a névleges jövedelmeknek — a csökkentése értendő, hanem a pénzmennyiségnek a várt vagy kívánt BHT reálnövekedés arányában való bővítése.

A gyakorlatban a fejlett piacgazdasági országok elfogadnak 2-3 %-os árszintnövekedést, s felelős pénzpolitikának számít a pénzmennyiségnek a várható vagy kívánatos BHT reálnövekedésén túlmenően még 2-3 százalékponttal növelni.

Ebben az esetben az árszint növekedése annál kisebb lesz, minél kisebb az import és az export a BHT-hez viszonyítva, valamint minél nagyobbak a hazai, és minél kisebbek a külföldi keresleti és kínálati ár-rugalmassági együtthatói a külkereskedelemben érdekelt cikkeknek: export, import, hazai piacra szánt exportképes cikkek, importtal versenyző hazai cikkek.

Magyarországon még nincs élénk piaci verseny, gyakoriak a monopol- vagy oligopol helyzetek és az állami szektorban még nem érvényesül teljes mértékben a profitmaximalizálás követelménye. Épp ezért a kínálat ár-rugalmassága csekély. Ez azt jelenti, hogy magyar viszonylatban a forintleértékelés keresletvisszafogó politika ellenére jobban megemeli az árszintet, mint egy fejlett piacgazdaságban. A keresletvisszafogás tehát nálunk kevésbé hatékony, mint ott, s célszerű azt olyan kínálatbővítő intézkedésekkel kiegészíteni, mint amilyenekre Magyarországon éppen a piacgazdaság fejletlenség ad lehetőséget, amelyekről a 6. fejezetben lesz részletesebben szó.

Támogatások leépítése

Hasonló a helyzet a támogatások leépítésével. Piacgazdaságban ott is célszerű keresletvisszafogást alkalmazni, hogy a termelők ne tudják teljes mértékben a fogyasztókon behajtani az elmaradt támogatást, hanem rákényszerüljenek az önköltség csökkentésére. A piac kezdetlegessége miatt Magyarországon ennek a hatékonysága éppúgy alacsony, mint a forint leértékeléstől származó árszintnövekedés mérséklése esetén, s ez esetben is célszerű a keresletvisszafogást a nálunk alkalmazható és kölcsönösen hatékony keresletbővítő intézkedésekkel kiegészíteni.

Rubelről dollárelszámolásra való áttérés

A világpiacon dollár árra való áttérés a volt KGST tagországokkal folytatott kereskedelemben olyan árszintnövekedést eredményez, amelyet nem lehet keresletvisszafogással orvosolni. Egyrészt azért nem, mert a legnagyobb partnernek a Szovjetuniónak Magyarország felé irányuló exportja az összexport-

nak olyan csekély hányada, hogy a magyarországi kereslet csökkenése még akkor sem váltana ki árcsökkenő kínálati reakciót, ha ott jól működő piacgazdaság volna. Másrészt az exportárak növekedése sok esetben el sem jut a termelőig s így nem válthatja ki a kínálat bővülését, s ezzel az árak mérséklődését. Így orvoslás akkor lehetséges, ha forintár növekedése az érintett cikkek gyártására készíti a hazai vállalkozói szektort. Ez azonban egyrészt csak többévi távlatban lehetséges, másrészt így csak részleges orvoslásra van lehetőség. Ennek az importnak ugyanis több, mint a fele energia, energiahordozó és nyersanyag, amely Magyarországon nem fordul elő, vagy nem állítható elő. Olcsóbb behozatali forrás felé pedig nem fordulhatunk, hiszen az áremelkedést éppen a világpiaci árakra való áttérés okozta. Így e három importkategória esetében a leghatékonyabb orvosság a kereslet csökkentése olcsóbb energiahordozókra való áttéréssel, energia- és anyagmegtakarítással. Megtakarításra, mint ismeretes, Magyarországon nagyok a lehetőségek, de ez ismét éveket vesz igénybe.

A Pénzügyminisztérium előrejelzése szerint 1991-ben az össz import árszintje forintban 67 %-kal emelkedik, kisebb részben a forint leértékelése, nagyobb részben pedig a rubel elszámolási övezetben a világpiaci dollár áron történő elszámolásra való áttérés következtében. Ugyanez okokból az export árak is növekednek, de csak 47 %-kal, s ez mintegy 12 %-os cserearányromlást jelent. Ez azt jelenti, hogy az 1990-es exportmennyiségért 1991-ben 12 %-kal kevesebb import vásárolható meg, ami a BHT-t 4 %-kal csökkenti.

A reáljövedelem csökkenését rövid távon külföldi kölcsön vagy segély enyhíthetné. Az előbbinek határt szab túladósodásunk mértéke és az adósságszolgálati kötelezettség, az utóbbinak pedig az, hogy a segélyt ugyancsak szűken mérik a fejlett piacgazdaságú országok, s a Magyar Nemzeti Bank még azt is visszautasítja, amit netalán adnának mondván, hogy a segély elfogadása csökkentené az ország hitelképességét. Egyetlen lehetséges módszer tehát az életszínvonal csökkenésének a mérséklésére a kínálat bővítése. Az árszint növekedését azonban mint említettük, nem lehet rövid távon mérsékelni. Keresletvisszafogás alkalmazása azt jelenti, hogy az életszínvonal azon túlmenően csökken, mint amit a cserearányromlás egyébként is okoz.

Aszálykár

Gazdaságilag hasonló jelenség az aszálykár. A takarmányfélék termésének drámai csökkenése felhajtotta ezeknek az árait, s ezáltal csaknem valamennyi állati termék árát. Az árnövekedés természeti csapás okozta kínálathiány

eredménye. Világos, hogy ezt nem lehet keresletvisszafogással orvosolni. Attól nem lenne több takarmány, csupán a fogyasztás csökkenne a kellenél nagyobb mértékben. Itt is a külföldi kölcsön vagy segély enyhíthetné a helyzetet, de mint láttuk, erre nincs lehetőség. Szerencsére az aszálykárnak a fogyasztói árszintre gyakorolt hatása viszonylag csekély: 1 % 1990-ben és 2 % 1991-ben /lásd az 5. sz. táblázatot/.

Az árak felszabadítása

Az árak felszabadítását elvileg célszerű keresletvisszafogó politikával párosítani, hogy a piacért folyó verseny költségmegtakarításra s ezzel az áremelések mérséklésére készítse a termelőket és viszonteladókat. Ez fejlett demokratikus berendezkedésű országban gyakorlatilag szinte lehetetlen, hisz az árliberalizálás szigorú bérpolitikával párosítva a kormány bukására vezetne. Ha azonban egy ilyen országban fejlett a piacgazdaság, akkor a piacért folyó verseny határt szab az áremeléseknek. Magyarországon, mint láttuk, a kínálat rugalmatlansága miatt a keresletvisszafogás ármérséklő hatása csekély, s a piaci verseny sem olyan élénk, hogy jelentősen mérsékelné az áremeléseket. Ismét csak arra a következtetésre juthatunk, hogy nálunk a kínálatélénkítés a leghatékonyabb módszer az árliberalizáció okozta árszintnövekedés mérséklésére.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy még fejlett piacgazdaságban is csak olyan egyszeri árszintnövekedés mérséklésére célszerű keresletvisszafogó intézkedéseket foganatosítani, mint a valuta leértékelése, a támogatások leépítése, vagy az árak felszabadítása, de az utóbbi esetben ez gyakorlatilag szinte lehetetlen. Nincs értelme keresletvisszafogásnak olyankor, amikor az árszintnövekedést az importárak felszökése, vagy természeti csapás okozták. Magyarországon, kemény piaci verseny hiányában, a keresletvisszafogás még akkor sem hatékony, amikor az a fejlett piacgazdaságban eredményes lehetne.

Nálunk viszont, éppen a piacgazdaság fejletlensége miatt lehetséges az egyszeri árszintnövekedések ellen viszonylag gyorsan ható kínálatbővítő politikával küzdeni.

Lássuk ezek után, mekkora volt Magyarországon az elmúlt években az infláció, mekkora volt ebből az egyszeri árszintnövekedések hatása és mekkora volt a valódi inflációs folyamat, hogyan küzdött a kormány az infláció ellen és milyen eredményt ért el.

Az évi árszintnövekedések okozói és a kormány inflációellenes politikája

Az árszintnövekedések okozói

Kísérletet tettünk a különböző kormányintézkedések, vagy a kormány akaratától független események egyszeri árszintnövelő hatásának a felmérésére. Hozzávetőleges becsléseink eredményét az 5. sz. táblázat mutatja. Az, hogy a becslés a teljes hatást tükrözi az esetleges mérséklő kínálati reakciók felmérése nélkül, statisztikailag valamelyest túlozza a másodlagos hatások figyelmen kívül hagyása viszont valamelyest csökkenti, az ezen intézkedések, vagy események valódi árszintnövelő hatását.

Mivel e két módszerbeli fogyatékoság ellenkező irányban torzít, a számok nagyságrendje valószínűleg megközelíti a valóságot. Másik fogyatékosága a becsléseknek az, hogy kellő adatbázis hiányában nem különítik el az árak felszabadításának árszintnövelő hatását. A táblázat 1987-el kezdődik, de figyelmünket az 1988-1991 közötti időszakra összpontosítjuk, hisz egyrészt 1988-ban gyorsult fel a szocialista tervgazdaság felszámolása, másrészt pedig ebben az évben vált először kétszámjegyűvé az árszintnövekedés.

Két érdekes szám szorul magyarázatra. Az egyik az, hogy 1987-ben a támogatások 19 milliárd forinttal növekedtek, s ennek az árszintet 0.7 százalékkal kellett volna csökkentenie. Emiatt az egyszeri behatásoknak alig 2.3 %-kal kellett volna növelni az árszintet.

A monopolhelyzetek gyakorisága, a piaci verseny hiánya miatt a támogatások növelése okozta csökkenés nem következett be, s a fogyasztói árszint 8.6 %-kal nőtt.

A következő évben a fordítottja történt. Az ÁFA bevezetésének teljes árszintnövelő hatása mintegy 15 % lett volna. Ennek egy részét a kínálat főként az akkor még széleskörű árszabályozás hatására abszorbeálta. Így az árszint "csak" 15.5 %-al nőtt, holott csupán az egyszeri behatások következtében 22.2 %-al nőhetett volna.

5. Az évi árszintnövekedés okozói
 Hozzávetőleges becslés a nagyságrend érzékeltetésére
 Évi százalékos növekedés

	1987	1988	1989	1990	1991
1. Fogyasztói árindex	8.6	15.5	17.0	28.9	34
Ebből egyszeri hatások ¹					
2. Fogyasztási adók felemelése	-	15.3	3.0	3.3	6.1 ³
3. Importárok emelkedése forintban	3.0	4.4	4.9	5.1	25.0
3.1 Forintleértékelés	4.6	2.8	4.0	5.4	5.7
3. 2. Exportárok növekedése a szállító országokban /3/3.1/	-1.5	1.6	0.9	-0.3	18.3 ²
4. Támogatások leépítése	-0.7	1.6	1.3	2.7	0.6
5. Aszálykár				1.3	2.4
6. Egyszeri hatások összesen /2x3x4x5/	2.3	22.2	9.5	12.9	36.6
7. Szűkebb értelemben vett infláció ³ /1/6/	6.2	- 5.5	6.8	14.1	-1.9?

1. A számítások a 1, teljes és 2, elsődleges hatást mutatják. Tehát egyrészt azt, hogy mennyivel növelné az egyszeri behatás az árszintet, ha teljes mértékben a fogyasztókra hárulna. Így például a becslés nem számol azzal, hogy az ÁFA egy részét a termelők és viszonteladók magukra vállalják — nyilván ez történt 1988-ban, hisz aligha képzelhető el, hogy a szűkebb értelemben vett infláció negatív volt, hogy a forintleértékelések után külföldi exportőrök vagy hazai importőrök versenyképességük fenntartása érdekében csökkentik áraikat; hogy a termelők esetleg csak részben hárítják a fogyasztókra a megszűnt állami támogatást vagy az aszály okozta veszteségeket. — Másrészt a becslés nem számol a másodlagos hatásokkal, mint például az importtal versenyző hazai termékek és a hazai eladásra szánt exportálható cikkek árnövekedése a korábban támogatott cikkek árnövekedésének vonzataként, és így tovább.

2. A növekedés túlnyomó része a volt KGST országokban a világpiaci dollár árra való áttérés eredménye.

3. Beleértve az árak felszabadításából származó árszintnövekedést.

Alapadatok forrásai, becslési módszerek : lásd a Függelékben az F3, F4, F5, F6 és F7 táblázatokat.

A végeredmény /lásd a 7. sort/ azt mutatja, hogy 1988-ban úgyszólván még nem volt "valódi", vagyis keresletelőrefutásból származó infláció. 1989-ben ez nem egészen 7 % volt. Ha azonban meggondoljuk, hogy abban az évben jelentős volt az árliberalizáció árszintnövelő hatása, akkor nyilvánvaló, hogy a valódi infláció ekkor még viszonylag alacsony volt, s alig haladta meg a fejlett piacgazdaságu országok átlagát.

Ez a valódi infláció a jelek szerint csak 1990-ben vált kétszámjegyűvé, feltehetőleg főként az inflációs várakozás hatására. Ha ez így van, akkor az 1991-es árszintnövekedés valószínűleg jóval nagyobb lesz, mint a kormány előrejelzése /körülbelül 34 %/, hiszen ebben az évben már az egyszeri behatások is 37 százalékos árszintemelkedést okozhatnak, s ebben még nincs benne a januári árliberalizáció hatása.

A kormány inflációellenes politikája

Mérsékelt kínálatbővítés

Láttuk, hogy magyar viszonylatban az árszintnövekedés elleni leghatékonyabb módszer a kínálat bővítése. Lássuk, mit tett a kormány ezen a téren 1988 óta. Az árakról, a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló törvény értelmében a Gazdasági Versenyhivatal ellenőrzi a megtúrt monopóliumok árképzését és működését, gátolja a monopól- vagy kartellhelyzetek létrejöttét és általában ügyel a piaci verseny tisztaságára.

Sok szó esett kormányprogramokban és nyilatkozatokban a meglévő monopóliumok felszámolásáról, de ugyancsak kevés történt a gyakorlatban ezen a téren.

A privatizáció folyik, de még a pénzügyminiszter szerint is túlságosan lassú ütemben.

A kormány jegybanki garanciával és óriási adókedvezményekkel ösztönzi a külföldi működőtőke beáramlását, de az még óvatos elsősorban a még mindig rendkívül nehézkes ügyintézés, a tulajdonviszonyok bizonytalansága, valamint a szükséges jogi szabályozás — pl. koncenziós és számviteli törvény — hiánya miatt.

A kormány tehát hozott néhány kínálatbővítő intézkedést, de — mint a 6. fejezetben látni fogjuk, — ennél sokkal de sokkal többet is tehetett volna. Amint pedig a következőkből kiderül a leghatékonyabb kínálatbővítési mód-

szert, a hitelfolyósítást visszafogta. Márpedig azt már Széchenyi is megmondta 150 évvel ezelőtt, hogy a hitel a gazdaság növekedésének a kulcsa.

6. Keresletvisszafogás Évi százalékos növekedés¹

Szigorú monetáris politika	1987	1988	1989	1990	Kumulatív 1990 /1987	1991
	1. Névleges BHT	12.6	14.9	21.0		
2. Pénzmennyiség (M1)	15.4	-1.6	17.5	26.7	46.5	
3. Belföldi hitelállag, névleges	13.5	5.9	14.4	10.6	34.0	
3.1 reálnövekedés ²	4.9	-7.9	-5.6	-12.8	-24.2	
3.2 Ebből:						
Beruházási és vállalkozói hitelek reálnövekedése ³	6.9	5.6	-3.1	-8.3	-6.2	
Szigorú bérpolitika						
4. Nettó átlagkereset, névleges	8.1	10.1	18.2	21.2	57.7	
4.1. reálnövekedés	-0.4	-4.9	0.9	-6.0	-9.8	
Szigorú fiskális politika						
5. Államháztartás egyenlege/BHT	-2.8	0.7	-3.2	-0.07	-1.3 ⁴	-3.1
5.1 Központi és önkormányzati beruházások volumene ⁵	-6.6	-13.4	-5.4 ⁵	-24.9	-38.5	-13.5

1. Kivéve: 5. sor

2. Deflátor: a BHT árindexe

3. Beruházási, netto ÁFA, lakossági és kisvállalkozási hitelek.

4. Deflátor: a beruházások árindexe 4. 1988, 1989 és 1990 átlaga

5. A csökkenést nagy részben a Bős-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer ez év nyarán történt leállítására okozta.

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv 1989 MNB Éves Jelentés 1989;

Market Lelter PM: Tájékoztató, Kormányprogram

Erélyes keresletvisszafogás

1988 óta, főként a Nemzetközi Valutaalap kívánságára, az infláció leküzdésének legfontosabb módszere az erélyes keresletvisszafogó politika. Ennek három fő eszköze a szigorú pénzpolitika, a szigorú bérpolitika és a szigorú

fiskális politika. Mint a 6. számú táblázat adatai mutatják /1 és 2. sor/ a tranzakcionális pénzmennyiség növekedése csak 1990-ben haladta meg a bruttó hazai termék növekedését /és ez akkor sem a kormányzat akaratából történt — lásd III. Függelék: "A pénzmennyiség növekedése"/. A pénznövekedés korlátozásának fő eszköze a belföldi hitelállag növekedésének a visszafogása volt. Amint láthatjuk, 1987 és 1990 között a belföldi hitelállag feleakkora mértékben növekedett, mint a BHT, reálértéke pedig 24 %-al csökkent. Ezen belül a vállalkozói és beruházási hitelek reálértéke 6 %-kal csökkent /3 3.1 és 3.2 Az állami szektorban érvényesülő szigorú bérpolitika következtében a reálbérek vásárlóértéke ugyancsak 3 év alatt közel 10 %-al esett (4.1 sor).

7. A keresletvisszafogó politika hatása
Évi százalékos növekedés¹

Infláció	1987	1988	1989	1990	Kumulatív 1990/87	1991
BHT árindexe	8.2	15.0	21.2	26.9	77.0	27.5
2. Fogyasztói árindex	8.6	15.5	17.0	28.9	74.1	34.0
3. Fogyasztói árindex egyszeri behatások nélkül ²	6.2	-5.5	6.8	14.1	15.2	-1.9?
Gazdaság növekedése						
Összehasonlítható áron						
4. Állóeszköz beruházások	9.8	-7.2	-0.9	-8.5	-15.9	-4.5
4.1. BHT százalékában ³	24.8	21.1	19.5	17.4	-	16?
5. Bruttó hazai termék	4.1	-0.1	-0.2	-4.5	-4.8	-4.0
5.1. Ebből: lakosság fogyasztása	3.9	-4.2	0.4	-3.5	-7.2	-5.0
Emlékeztető:						
6. Nettó forráskiáramlás M.USD-111		-270	50	-1565	-1785 ⁴	-400
6.1. Md. ft.	-5.2	-13.6	3.0	-98.9	-110 ⁴	-30
6.2. BHT százalékában	-0.4	-1.0	0.2	-4.8	-5.6 ⁵	-1.2

1. Kivéve: 4.1, 6, 6.1 és 6.

2. Tartalmazza az árak felszabadításának hatását

3. Folyó árakon

4. Három év - 1988, 1989, 1990 - összege

5. A BHT reálnövekedésére gyakorolt kumulatív hatás 1987 és 1990 között

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv 1989 MNB: Market Letter; PM: Tájékoztató; Kormányprogram; Cserés Akos: Hitelek és adosságok - Tragédia három felvonásban HVG, 1991 ápr. 20; 5. sz. táblázat; a szerző számításai.

A szigorú fiskális politika azt jelentette, hogy a költségvetési hiányt a Valutaalappal kötött megállapodás értelmében minimálisra kellett leszorítani, s ez többé kevésbé sikerült is. Három éves átlagban a hiány alig érte el a BHT 1.3 %-át, ami nemzetközi viszonylatban kitűnő eredmény (v.ö. Egyesült Államok, 1989: -2.7; Német Szövetségi Köztársaság 1988: -1.5; Franciaország, 1988: -2.2; Egyesült Királyság, 1987: , -0.8; Olaszország, 1989: -11.3). A kormánynak azonban ezt csak úgy sikerült elérnie, hogy — ugyancsak három év alatt — közel 40 %-al csökkentette a központi és önkormányzati beruházásokat: a termelő infrastruktúra karbantartása és fejlesztése; az egészségvédelmet, oktatást, szociális ellátást, tudományt, kultúrát, sportot szolgáló épületek és berendezések karbantartása, bővítése.

Mint láttuk, bizonyos egyszeri árszintnövelő hatások esetén a keresletvisszafogás egyáltalán nem hatékony. Magyarországon ez még olyan egyszeri behatások esetén sem hatékony, amelyek ellen fejlett piacgazdaságban eredményes lehetne. Így talán érthető, hogy ez a politika nálunk nem vezetett eredményre, hisz három év alatt a BHT árindexe 77 %-al, a fogyasztói árindex pedig 74 -al emelkedett (7. sz. táblázat 1, 2. sor).

Valójában azonban az infláció fékezése csak másodlagos célkitűzése volt a keresletvisszafogó politikanak. Az elsődleges cél az ország külföldi hitelképességének a megőrzése volt.

“Az 1989-es év gazdaságpolitikájúnak fő célja Magyarország hitelképességének megőrzése (...) volt.” MNB: Éves jelentés 1989, 7. o. „az 1989. évi monetáris politika céljai között az első helyen az ország nemzetközi fizetőképességének megőrzése (...) valamint az infláció kézbe tartása, fékezése állt.” Ugyanott, 53. o.

“A Magyar Nemzeti Bankra (...) az a feladat hárult hogy a nemzetgazdaságot hozzásegítse az ország nemzetközi fizetőképességének megőrzéséhez és az infláció lassításához. A jegybank e célokat elsősorban a forgalomban lévő pénz mennyiség növekedésének fékezésével, evégből pedig restriktív hitelpolitikával (...) törekedett elérni.” Ugyanott, 62. o.

“Az MNB (1990-ben) szigorú monetáris politikát folytatott. (...) A konvertibilis devizahelyzet javítása végett csökkenteni kellett a lakosság fogyasztását (...)” MNB: Negyedéves tájékoztató, 1991/1, 5.o., kiemelés tőlünk.

Ez világos beszéd, nagyarázatra, kiegészítésre alig szorul. Csökkenteni kellett a lakosság fogyasztását, hogy így mérséklődjék az import, bővüljön az

exportálható árumennyiség és létrejön az a külkereskedelmi devizatöbblet, amely a külföldi kamatjárandóság jelentős részét fedezi. Ennek elérése érdekében a kormányzat túlment az infláció leküzdéséhez szükséges keresletvisszafogó politikán, amelynek célja tudvalevőleg a fizetőképes keresletnek mennyiségileg a kínálat színvonalára való leszorítása, és ezáltal a kereslet és kínálat közötti egyensúly megteremtése. A kormányzat 1990-ben ezen túlmenően csökkentette a keresletet, hisz — mint az MNB Negyedéves Tájékoztatójából megtudjuk:

“A termelés egyes szférái vonatkozásában kereslethiány vagy kifejezett túltermelési válság keletkezett (...)”. 1991/I, 6. o., kiemelés tőlünk.

Ez egyúttal válasz azoknak, akik azt mondják, nem az egyszeri behatások ellen irányult a keresletvisszafogás, hanem a szűkebb értelemben vett, valódi infláció elszabadulásának megakadályozására. Hogy ez valódi infláció viszonylag olyan mérsékelt volt, mint ahogy az az 5. táblázat adatai mutatják, — mondja az érvelés az éppen ennek a keresletvisszafogó politikának köszönhető. A fenti idézetből azonban látható, hogy a keresletvisszafogó politika túlment azon a mértéken, ami a keresletnek a kínálat színvonalára való leszorítása igényel. Túlment, mert elsődleges célja nem az infláció fékezése, hanem a kiviteli többlet növelése volt.

A keresletvisszafogó politikát külgazdasági vonatkozásban az említett három év alatt, de különösen 1990-ben, teljes siker koronázta. Magyarország folyó fizetési mérlege az 1990-es aszálykár és olajár-robbanás ellenére annyira feljavult, hogy 1988-1990-es időszakra esedékes 3.9 milliárd dollár nettó kamatfizetési kötelezettségnek sikerült majdnem a felét, 1.8 milliárdot saját erejéből kifizetnie. Az 1.8 milliárd dollár (110 milliárd forint) természetesen ugyanannyi forráskiáramlást jelent, s ennek túlnyomó része, 1.6 milliárd dollár (99 md.Ft) 1990-ben jelentkezett (6, 6.1 sor).

A jegybank elégedetten jelenthette 1991 első negyedévi Tájékoztatójában: “A Magyar Nemzeti Bank maradéktalanul eleget tett mindennemű fizetési kötelezettségének és konszolidált pozícióját megőrizve végezte hitelműveleteit a nemzetközi pénzpiacon.” 5.o., kiemelés tőlünk

Ennek a sikernek az ára a gazdaság két évi stagnálása volt (1986, 1989) és az a súlyos visszaesés, amely 1990-ben kezdődött. Három év alatt az állóeszköz beruházások 16 %-kal csökkentek, s ezáltal természetesen csökkent a termelés bővítésének a lehetősége. A BHT közel 5 %-kal, ezen belül a

lakossági fogyasztás 7.2 %-al csökkent (4, 4.1, 5, 5.1 sor). A forráskiáramlás a BHT-t mintegy 5.6 %-kal csökkentette (6.2 sor), de ezt némileg ellensúlyozta a magánvállalkozás főként saját tőkéből finanszírozott robbanászerű fellendülése.

A kormány gazdasági programja szerint ugyanez a politika folytatódik 1991-ben és 1992-ben is: 1991-ben és 1992-en "a kormány a külső kötelezettségek teljesítése mellett az infláció elleni küzdelmet tekinti legfontosabb feladatának. Kormányprogram, 15. o., kiemelés tőlünk

Amint a 7. táblázat jobboldali oszlopának hivatalos előrejelzései (vagy az azok alapján végzett számítások) mutatják, folytatódik a szigorú pénzpolitika, tovább csökken a hitelállag reálértéke, hiszen az állóeszköz beruházások 4.5 %-kal csökkennek¹ annak ellenére, hogy a kormány több, mint fél-milliárd dollárnyi külföldi működőtőke-beáramlást remél, s 20 %-kal maradnak az 1987-es szint alatt. A BHT újabb 4 %-kal csökken (közel 9 % 1987 óta), ezen belül a lakosság fogyasztása 5 %-kal lesz kevesebb, ami 12 %-os csökkenés 1987 óta.

Azt már a kormány is látja, hogy mindez édeskeveset fogja mérsékelni az inflációt, hiszen 34 %-os árszintnövekedést prognosztizál. A fő cél továbbra is a folyó fizetési mérleg javítása (illetőleg pontosabban: a rosszabbodás mérséklése) és a külföldi hitelképesség megőrzése. Kérdés: nem illuzórikus-e ez a cél. A hitelezők szemében ugyanis általában csökken az olyan adós hitelképessége, akinek a jövedelme évről évre jelentősen csökken.

Illuziókergetés egy ország kormánya és jegybankja részéről általában veszélyes dolog. Magyarországon ez nem volna túlságosan veszélyes, ha a hitelképesség megőrzésének az volna a célja, hogy nettó forrásbeáramlást eredményezzen a beruházások jelentős részének, így például az infrastruktúra fejlesztésének a finanszírozására. De nem ez a cél, hiszen nettó forrásbeáramlásról szó sem lehet. A kormány előrejelzése szerint ugyanis 1991-re legalább 400 millió dollárnyi (kb. 30 milliárd forint) nettó forráskiáramlás várható annak ellenére, hogy az adósságállag legalább ugyanannyival nő.

1. Az előrejelzés szerint ezen belül 4-5 %-al nőnek a gazdálkodó szervek beruházásai és a magánberuházások, v.ö. 3. oldal.

A kormány politikája tehát a következőkben foglalható össze. Keresletvisszafogást kell alkalmazni, sőt gazdasági visszaesés mesterséges előidézésétől sem szabad visszariadni az árszintnövekedés mérséklésére, elsősorban pedig az adósságszolgálat legalábbis egy részének önerőből való teljesítése érdekében. A keresletvisszafogás a magyar viszonyok között nem hatékony fegyver az árszint növekedésének a mérséklésére, de eredményesnek bizonyult a fő cél elérésére. Az adósságszolgálat maradéktalan teljesítésének a célja viszont hitelképességünk megőrzése. Hitelképességünk megőrzésére azért van szükség hogy kölcsönöket tudjunk felvenni az adósságszolgálat teljesítésére.¹

Ez a rációja annak a politikának amely keresletvisszafogással növeli azt az amúgyis súlyos gazdasági visszaesést amelyet számos nagyvállalat sőt egész iparágak piactudományi életképtelensége a szovjet piac összeomlása valamint a 12 %-os külkereskedelmi cserearányromlás okoz.

Javasolt gazdaságpolitika és a várható eredmény

Az eddigi érvelésből talán nyilvánvaló, hogy a kormányzat politikája eredményes annak érdekében, hogy (a gazdasági visszaesés mesterséges, növelése, valamint a lakosság életszínvonalának további csökkentése árán még néhány évig) fentartsa az ország külföldi hitelképességét, de nem hatékony az infláció mérséklése tekintetében. Az árszínvonal emelkedésének a nyugateurópai szintre, mintegy 5 %-ra való leszorítása és az életszínvonal egyidejű emelése érdekében a következő intézkedéscsomag életbeléptetését javasoljuk.

Mérsékelt keresletbővítés

- Bérek liberalizálása az állami szektorban
- Az alacsony fizetési kategóriába tartozó állami alkalmazottak fizetésének emelése.
- Nyugdíjak emelése
- Munkanélküli segélyalap bővítése

1. A kormányzat adósságpolitikája természetesen részletesebb elemzést igényel. Ez lesz a tárgya a szerző következő tanulmányának.

— Országszerte tanfolyamok szervezése a munkanélkülivé válók gyorsított átképzésére.

— A forgalomban lévő pénzmennyiség növelése (a vállalkozói, lakásépítési és lakásvásárlási hitelek jelentős bővítésével).

A keresletelőrefutás ellensúlyozása:

— A felszabadított bérek növelésének határt szabna a privatizáció felgyorsítása és a profit maximalizálás követelményének érvényesítése a privatizált, valamint az ideiglenesen vagy tartósan állami tulajdonban maradó vállalatokban — lásd alant.

— A munkanélküli segélyek és az átképzés költségei növekedésének a vállalkozásélénkítés szabna határt — lásd alant.

— A közalkalmazotti beralap növekedését gátolná a a bürokrácia felszámolása s ezt követően az államapparátus létszámának jelentős csökkentése — lásd alant.

— A lakossági megtakarítás ösztönzése: betéti reálkamat; reáljövedelmet biztosító befektetési lehetőségek: kincstárjegyek, letéti jegyek, kishévírtékű részvények, valamint a lakásvásárlási célt szolgáló megtakarítások kamatainak adómentessége, stb. - A sorbanállás megállítása majd fokozatos felszámolása a spon-tán pénznövekedés és külön elosztású hitelképződés megakadá-lyozására.

— Kereslet mérséklő hatása lesz a készletek várható csökken-tésének is lásd a III.Függelékét.

Erélyes kínálatélénkítés

A vállalkozás és a beruházások ösztönzése; a termelékenység növelése

— Vállalkozói és beruházási hitelek bővítése.

— Vállalkozói, beruházási lakásépítési és lakásvásárlási hitelek ideiglenes kamattámogatása.

— A bürokrácia felszámolása a közélet minden területén fő-képpen pedig a vállalatalapítással és vállalatműködéssel kapcso- latban.

- Vállalkozásbarát, valamint megtakarításra és beruházásra (ezen belül lakásépítésre) ösztönző adórendszer bevezetése.
- Vállalkozási tanácsadás bővítése: információ, menedzserképző tanfolyamok, stb.
- Termelő infrastruktúra feljavítása.
- Export ösztönzése: teljes liberalizáció; forintkonvertibilitás haladéktalan megvalósítása; információ, piackutatás, üzleti partnerek felkutatása, közvetítés; egymással versenyző külkereskedelmi vállalatok létrehozása esetleg állami tőkerészesedéssel; exporthitel-biztosítás; a gazdaság diplomácia élénkítése a nyugati piacok, elsősorban az Európai Közösség piacának a megnyitása, valamint a szovjet piac megőrzése, illetve visszaszerzése érdekében.
- Munkaerőgazdálkodás feljavítása: területi mozgékonyág: informatizált, az egész országra kiterjedő munkaközvetítő hálózat létesítése, lakásépítés felgyorsítása (lásd fent); szakmai mozgékonyág: az átképzés, szakképzés, továbbképzés szükségleti előrejelzések szerinti bővítése.
- Külföldi működőtőkebeáramlás ösztönzése: tulajdonviszonyok rendezése, koncenziós és számviteli törvény, kereskedelmi jog reformja, stb.
- Privatizáció felgyorsítása.
- A profitmaximalizálás követelményének szigorú érvényesítése az ideiglenesen vagy tartósan állami tulajdonban lévő vállalatokban.

A piaci verseny kibontakoztatása

- Monopolhelyzetek felszámolása; megtűrt monopóliumok szigorú ellenőrzése.
- Vámtarifáknak fokozatos csökkentése az EK vámszabályainak a szintvonalára.
- Árak teljes liberalizálása a monopóliarak kivételével. Pénz- és tőkepiac megteremtése.
- A piacgazdaság jog- és intézményrendszerének kiépítése.

Ez az infláció megállítását célzó intézkedéscsomag csak úgy lehetne rövid időn belül eredményes, ha előzőleg vagy egyidejűleg megvalósul a pénzügyi

rendszer — ezen belül elsősorban a bankrendszer, — valamint az államháztartás reformja. Az államháztartás reformjával kapcsolatban meg kellene határozni az állam piacgazdasági feladatait olyan területeken, mint az egészségügy, oktatás, szociális ellátás, tudományos kutatás, kultúra és sport. A pénzügyi rendszer és az államháztartás reformjának megvalósítását, a privatizációt, valamint az állami vállalatok hatékonyságának a feljavítását a külföldi szakértelem nagyarányú impotjával lehetne felgyorsítani.

Mindebből nyilvánvaló, hogy mivel a piacgazdaságban minden összefügg minden egyébvel, az infláció kezelése és csak egy átfogó, logikus és összehangolt gazdaságprogram keretében lehetséges. Természetesen ilyen programot — még hozzá részletes programot — e tanulmány keretében nem nyújthatunk, hisz az többszáz oldalra terjedne. Az érdeklődő olvasó figyelmébe ajánljuk a szerző programvázlatát ("Ez lehetne a kormány hároméves gazdasági programja", *Gazdaság és Társadalom*, 1991/2 (június), 15-75 o.). Ez bővebben tárgyal több itt felsorolt, valamint itt nem említett, de a kérdést érintő intézkedést és kimutatja, hogy a program anyagilag megvalósítható az adóterhek növelése vagy a költségvetés egyensúlyának felborítása nélkül.

A részletes programjavaslatot a Nemzeti Demokraták Szövetségének "ad hoc" szakértőcsoportja készíti elő. Megjelenése 1991 őszére várható.

A mérsékelt keresletbővítő és erélyes kínálatösztönző politika várható hatása

Kísérletet tettünk arra, hogy számszerűleg felmérjük, megvalósítható-e a javasolt mérsékelt keresletbővítő és erősen kínálatösztönző gazdaságpolitika, s ha igen, esetleg milyen eredménnyel járhatna. Ennek a megvalósíthatósági felmérésnek a részleteit a III. Függelék tartalmazza. Mint ott hangsúlyozzuk, a mai felemás gazdaságban számos statisztikai és strukturális gazdasági probléma nehezíti meg a gazdasági folyamatoknak akár csak némi valószínűséggel történő előrejelzését. Az eredményt összefoglaló 8 táblázat adatai azonban alkalmasak arra, hogy érzékeltessék: a javasolt politika megvalósítható sőt pozitív eredményekkel járhat.

A bürokrácia teljes felszámolása, a működőtőke fokozott beáramlása, a beruházások és a kivitel ösztönzésének hatására már az első évben el lehetne érni a BHT szerény növekedését és egyidejűleg az infláció mérséklődését (7, 7.1 és 9, 91. sor). A beruházás és a kivitel válhatna a gazdaság motorjává, s

lehetőség nyílna a már évek óta csökkenő lakossági fogyasztás növekedésére (3.1, 4. és 1. sor). 1994-re a BHT növekedése felgyorsulhatna 4, illetve 5 %-ra, az infláció pedig lelassulhatna 6 illetve 5 %-ra aszerint, hogy a készletek várható csökkenését figyelembe vesszük-e a BHT számításánál vagy sem. ¹

8. Reálnövekedés és az infláció mérséklődése

Erős kínálatélénkítő és mérsékelt keresletbővítő politika hatására

Megvalósíthatósági felmérés

Évi százalékos növekedés

Összehasonlítható áron	1990	1991	1992	1993	1994
1. Lakossági fogyasztás	-3.5	-5.0	3.0	3.5	3.5
2. Közösségi fogyasztás	-4.0	-3.0	-0.5	0.0	0.0
3. Bruttó felhalmozás	-10.0	-3.1	-6.7	-2.1	1.8
3.1. Állóeszköz beruházások	-8.5	-4.5	7.0	7.5	7.3
3.2. Készletfelhalmozás ¹	3.7	4.0	1.0	-1.0	-2.1
4. Kivitel, áruk és szolgáltatások	-4.0	-4.5	7.0	7.5	7.5
5. Behozatal áruk és szolgáltatások	-5.9	-5.5	5.0	5.0	5.0
6. Egyenleg ¹	3.6	3.9	4.8	5.8	6.9
7. Bruttó hazai termék	-4.5	-4.0	1.1	3.0	3.9
7.1. BHT készletfelhalmozás nélkül	3.9	-4.3	4.3	5.1	5.0
Folyó áron					
8. Bruttó hazai termék	21.2	22.4	20.2	15	10
Infláció:					
9. BHT árándexe (8/7)	26.9	27.5	18.9	11.7	5.9
9.1. BHT árándexe készlet felh. nélkül (8/7.1)	26.1	27.9	15.2	9.4	4.8

1/ A BHT százalékában

Feltételezések, gazdaságpolitikai intézkedések, részletadatok, módszer és források: lásd a III. Függelék.

1. A készleteknek a szocialista hiánygazdaságbeli szintjétől a piacgazdaságbeli szokásos jóval alacsonyabb szintre kell fokozatosan csökkenni. E folyamat következtében a BHT növekedésének hagyományos mutatója nem fogja hiven tükrözni a gazdasági fellendülés mértékét. A kérdés bővebb elemzését lásd a III. Függelékben.

Függelék

Táblázatok, számítások és technikai megjegyzések

I. Infláció és gazdaságnövekedés

Megjegyzések az F1 táblázathoz

Megfigyelésünket mind az F1 mind pedig az F2 táblázatban a közepes jövedelmű fejlődő országokra összpontosítottuk, mert az alacsony jövedelmű országokban a beruházás elsősorban a külföldi tőkebeáramlás függvénye, s a külföldi tőke számára több más tényező — pl. ásványi és egyéb természeti kincsek, politikai stabilitás fontosabbak, mint a pénz értékállósága. Mindkét táblázatból kihagytuk a politikailag vagy gazdaságilag speciális helyzetben lévő országokat, pl. Dél-Afrikát, a háború vagy polgárháború sújtotta országokat, a nyersolajexportáló, valamint a szocialista országokat. Természetesen a beruházásokat akamatlábban kívül többmás tényező is befolyásolja. Azinfláció visszafogóhatása azonban mégis szembetűnőkülönösen, ha figyelembe vesszük, hogy a magas inflációjú országok között a beruházás csak azért maradt változatlan, illetve csak azért nőtt négy országban, mert az időszak utolsó éveiben erős külföldi tőkebeáramlás történt működőtőke és rövidlejáratú hitelek (Brazília), segélyek (Corta Rica, Kolumbia) vagy a külföldön dolgozó állampolgárok átutalásai, működőtőke és hitelek formájában (Törökország).

Megjegyzések az F2 táblázathoz

A táblázatból a speciális helyzetbenlévő országokon kívül (lásd megjegyzéseinket az F1 táblázathoz) kihagytunk három másik országot, mert ezekben a magas infláció melletti viszonylag jelentős gazdasági növekedést különleges körülményekre visszavezethető nagyarányu tőkebeáramlás tette lehetővé.

Százalékos növekedés évi átlag 1965-1988

	Infláció	Egy főre jutó reáljödvelem
Brazília	72.9	3.6
Izrael	56.2	2.7
Mexikó	31.2	2.3

Izraelben az Egyesült Államokból beáramló magán- és kormánysegélyek - pl. 1989-ben 4.9 milliárd dollár.

F1. Infláció és beruházás
 Közepes jövedelmű fejlődő országok
 Százalékos növekedés; évi átlag 1980-1988

	Infláció ¹	Beruházás (volumen)
Legalacsonyabb infláció		
1.Omán -	6.5	18.4
2.Kongó	0.8	0.6
3.Szingapur	1.2	2.6
4.Malájföld	1.3	0.0
5.Jordánia	2.2	- 5.5
6.Thaiország	3.1	5.0
7.Honduras	4.1	-0.6
8.Dél Korea	5.0	10.5
9. Hong Kong	6.7	3.0
10.Kamerun	7.0	0.4

Legmagasabb infláció

1.Bolívia	482.8	-19.5
2.Argentína	290.5	- 7.7
3.Brazília	188.7	0.0
4.Peru	119.1	-3.9
5.Mexikó	73.8	-6.9
6.Uruguay	57.0	-9.2
7.Törökország	39.3	4.4
8.Ecuador	31.2	-3.7
9.Costa Rica	26.9	5.8
10.Kolumbia	24.1	0.3

1) A BHT árindexe

Forrás: Világbank: World Development Report 1990

Brazíliaiban a legújabb években az ország óriási természeti kincsei által vonzott működőtöke; Brazíliaiban és Mexikóban azok az 1982-ig felvett pénzügyi kölcsönök, amelyek eredményeképpen a fejlődő világ legeladósodottabb országaivá váltak. (Ez csak az adósság abszolút mértékére vonatkozik. Az egy főre jutó külföldi adósság Magyarországon jóval nagyobb, mint akár Brazíliaiban, akár Mexikóban).

Kár, hogy — szocialista ország lévén a felmérés időszakában — Magyarország kimaradt a táblázatból. Ma, az évi 35 -os árszintnövekedés és csökkenő reáljövedelem idején, némi nosztalgiával szemlélhetnénk Magyarországot a "felső tíz" között. Ugyanis az átlagos évi infláció (3.8) alapján Magyarországot megilletné a harmadik, az egy főre jutó reáljövedelem növekedése (5.1) alapján pedig a negyedik hely. Ez persze nem annyira a Szocialista tervgazdaság hatékonyságát illusztrálja, hanem azt a tényt, hogy az időszak alatt hazánk az egy főre jutó adóssággal és az adósság/BHT rátájával mérve a világ egyik legeladósodottabb országává vált.

F2. / A. Infláció és gazdaságnövekedés

Közepes jövedelmű fejlődő országok
Százalékos növekedés; évi átlag 1965-1988

	Infláció 1)	Egy főre jutó reáljövedelem
Legalacsonyabb infláció		
1.Szingapur	3.6	7.2
2.Malájföld	3.6	4.0
3.Kongó	4.6	3.5
4.Thaiország	5.2	4.0
5. Marokkó	6.6	2.3
6. Hong Kong	7.6	6.5
7. Zimbabwe	7.9	1.0
8.Kamerun	8.2	3.7
9. Egyiptom	8.4	3.6
10. Botswana	8.8	8.6

F2. / B . Infláció és gazdaságnövekedés
Közepes jövedelmű fejlődő országok
Százalékos növekedés; évi átlag 1965-1988

	Infláció ¹⁾	Egy főre jutó reáljövedelem
Legmagasabb infláció		
Argentína	134.1	0.0
Bolívia	102.5	-0.6
Chile	83.8	0.1
Uruguay	57.5	1.3
Peru	48.4	0.1
Törökország	26.9	2.6
Kolumbia	17.9	2.4
Equador	17.6	3.1
Costa Rica	16.5	1.4
Portugália	14.6	3.1

Megjegyzés: az időtartam itt hosszabb.

Igy az országok listája és a sorrend nem azonos az F1 táblázatával

1) A BHT árindexe Forrás: Világbank: World Development Report 1990

II. Árszintnövekedés egyszeri behatások következtében

Megjegyzés az F3, F4, F5, F6, és F7 táblázatokhoz

Mint az 5. sz. táblázat lábjegyzete is hangsúlyozza, ezek a számítások meglehetősen durva megközelítések. Céljuk nagyságrendileg érzékeltetni, mekkora az az árszintnövekedés, amelyek esetében a keresletvisszafogó politika a felmás magyar gazdaságban nem hatékony, illetve ahol az eredmény nem áll arányban az okozott kárral. Abban a reményben bocsájtjuk közre ezeket a becsléseket, hogy valaki példánkon felbuzdulva, megbízhatóbb adatbázis birtokában és nagyobb technikai felkészültséggel fogja számszerűleg kimutatni, mekkora Magyarországon az a szűkebb értelemben vett inflációs folyamat, amelyet meg kell állítani.

F3. A fogyasztási adók hatása az árszintre

	1987	1988	1989	1990	1991
1. Lakossági vásárolt (Md.Ft)					
fogyasztás folyó áron	615	665	791	966	1260
2. előző évi áron ¹	566	576	676	749	940
3. árnövekedés (1-2)	49	89	115	216	320
4. Fogyasztáshoz kapcsolódó adók	122.3	210.5	230.7	255.0	312
5. Évi növekedés		88.2	20.2	24.3	57
6. Fogyasztói árszint növekedése	8.6	15.5	17.0	28.9	34.0
7. Fogy. adók növekedése/árnövekedés	(5/3)	0.988	0.176	0.113	0.178
8. Fogy. adók növekedésének hatása az árszintre (6x7)	15.3	3.0	3.3	6.05	

1) $[1/6-10]/100$

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv 1989; Pénzügyminisztérium: Tájékoztató a Kormány számára a gazdasági folyamatok 1990. évi alakulásáról 1991.III.1g (továbbiakban: PM: Tájékoztató); Magyar Közlöny, 1991. jan. 1.; a Magyar Köztársaság Kormánya: A magyar gazdaság átállásának és felődésének programja, Bp., 1991 március (továbbiakban: Kormányprogram); a szerző számításai.

F4. Importárak növekedésének hatása az árszintre

	1987	1988	1989	1990	1991
1. A konvertibilis import forintárának százalékos növekedése	9.4	13.8	15.4	16.0	67.0
2. Konvertibilis import és annak árvonzata ¹ BHT			0.32 ^r		0.38
3. Importár növekedésének hatása az árszintre /1x2/	3.0	4.4	4.9	5.1	25.0

Feltételezés: A lakossági vásárolt fogyasztás konvertibilis importkomponense ugyanaz, mint a bruttó hazai termék.

1/Összes konvertibilis import, rubelövezetből importált energia, energiahordozók és alapanyagok; hazai termelésű energia, energiahordozók és alapanyagok.

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv 1989; PM: Tájékoztató; Kormányprogram

F5. A forint leértékelésének hatása az árszintre

	1986	1987	1988	1989	1990	1991 ^e
1. DEM övezet/összes behozatal, %				34.9		
2. USD övezet/összes behozatal, %				26.7		
3. Nem-rubel import/összes behozatal, %				61.6		
4. DEM övezet/nem-rubel import(1/3)	100			56.7		
5.USD övezet/nem-rubel import (2/3)	100			43.3		
6. Ft/DEM, évi átlag	21.17	26.16	28.74	31.47	3B.006	44.00
7. Ft/US0, évi átlag	45.83	46.99	50.42	59.10	63.20	75.00
8. Index: Ft/DEM (v.ö.: 6)	100	123.6	135.8	148.7	179.56	207.8
9. Index: Ft/USD (v.ö. 7)	100	102.5	110.0	129.0	137.9	163.6
10. Súlyzott Ft/DEM index (8x4)/100	56.7	70.1	77.0	84.3	101.86	117.8
11. Súlyzott Ft/USD index (9x5)/100	43.3	44.4	47.6	55.9	59.7	70.8
12. Nem-rubel import: részarányal súlyzott forint index (10+11)	100.0	114.5	124.6	140.2	161.5r	188.6
13. Súlyzott forint-index évi növekedése		14.5	8.8	12.5	17.0r	14.9
14. A konvertibilis import és annak ár- vonzata/BHT3				0.32		0.38
15. Forintleértékelés hatása az árszintre (13x14)/100		4.6	2.8	4.0	5.4r	5.7

Feltételezés: Alakossági fogyasztás nem-rubel importkomponense ugyanaz, mint a bruttó hazai terméké.

1.) Ausztria, Belgium-Luxemburg, Dánia, Franciaország, Hollandia, Német Szövetségi Köztársaság/Németország, Olaszország, Spanyolország.

2.) Összes többi nem-rubel behozatal. 2

3.) F4, 2. sor.

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv 1989; MN8: Market Letter; PM: Tájékoztató; Kormányprogram; aszerző becslései és előrejelzései.

F6. A támogatások megszüntetésének hatása az árszintre

	1986	1987	1988	1989	1990	1991 ^e
1.A lakossági vásárolt fogyasztás árnövekedéssel Md.Ft	49	89.3	115	216	320	
2.Támogatások /export támog. nélkül/2	130b	134	125	116	106	100
3.Különbség /t1 -/		-4	9	9	10	6
4.Fogyasztói árszint százalékos növekedése		8.6	15.5	17.0	28.9	34.0
5.Támogatás megszűnés/árnövekedés /3/1/		-0.082	0.100	0.078	0.093	0.019
6. Támogatások megszüntetésének hatása a fogyasztói árak növekedésére /4x5/ (%)		-0.7 ^f	1.6	1.3	2.7	0.6

1. F1, 3. sor

2. Importtámogatás, termelői és fogyasztói árkiegészítés, beleértve a gyógyszerár-kiegészítést. Nem tartalmazza sem az exporttámogatást, sem a lakáshitelek kamattámogatását.

Források: Lásd F3

7. Az aszálykár hatása az árszintre

	1990	1991
1.Aszálykár évi hatása /M.USD/	155	305
2.Ft/USD1 Ft.	61.53	75
3.Aszálykár /lx2/ Md.Ft.	9.54	22.9
4.Lakossági vásárolt fogyasztás árnövekedése ²	216	320
5.Aszálykár/árnövekedés/3/4/	0.044	0.072
6.Fogyasztói árindex növekedése %	28.9	34.0
7.Aszálykár hatása a fogyasztói árak növekedésére /6x5/	1.3	2.4

1/1990: Ft/USD havi átlag: aug. 62.38; szept. 62.35;

Okt. 61.37; nov. 60.62, dec. 60.95. Aug.-dec. átlag: 61.53. 1991: előrejelzés, évi átlag:

v. ö. F5, 7. sor. 2/F3,

3. sor. Forrás: A Pénzügyminisztérium számításai /aszálykár/; MNB: Market Letter;

PM: Tájékoztató; Kormányprogram

III. Megvalósíthatósági felmérés: a javasolt gazdaságpolitika hatása a gazdasági folyamatokra

Az előrejelzés statisztikai és egyéb nehézségei

Mekkora a BHT?

Az első számú statisztikai probléma az, hogy nem tudjuk pontosan, mekkora a magyarországi bruttó hazai termék, s hogy milyen volt a növekedés üteme az elmúlt három év során. Ennek oka az, hogy a jelenlegi — adóbevalláson alapuló — felmérés valószínűleg alábecsüli az 50 dolgozónál kevesebbet foglalkoztató egységek termelését. Márpedig ma ez a gazdaság legdinamikusabb — sőt talán az egyetlen dinamikus — szektora. Így a jelenlegi statisztikai felmérés alábecsüli a BHT-nek mind a nagyságát, mind pedig növekedési ütemét.

A készletfelhalmozás kérdése

A második probléma, amely az előrejelzéseket megnehezíti, a készletfelhalmozás, illetőleg a piacgazdaság megvalósulásának a készletfelhalmozásra gyakorolt hatásai. Magyarországon a gazdaság összes készletei 1989 végén a BHT 61 százalékára rúgtak, ezen belül az ipari készletek a BHT 50 %-át tették ki. Az ipari készleteken belül 72 % volt a fel nem használt nyersanyag Magyarországon a gazdaság összes készletei 1989 végén a BHT 61 százalékára rúgtak, ezen belül az ipari készletek a BHT 50 %-át tették ki. Az ipari készleteken belül 72 % volt a fel nem használt nyersanyagkészlet, 14 % a befejezetlen termelés és félkész áruk készlettartalma s csak 12 % volt az eladásra szánt készárúk átlaga.

A fejlett piacgazdaságú országokban a felhalmozott készletállomány jóval alacsonyabb a BHT-hez viszonyítva; a készletek nagyobbik része a kereskedelemben halmozódik fel, s csak kisebbik része az iparban; az iparon belül a készletek kb. egyenlő arányban oszlanak meg a felhasználásra váró alapanyagok, a feldolgozás alatt lévő anyagok és a készárúk között. A különbségre jellemző, hogy míg a magyar ipar anyagkészlete 1989-ben 67 napi termelésre volt elegendő, a fejlett ipari országok legtöbbször az ipar 3-7 napos anyagkészletet tárol.

A magyar készletfelhalmozás okai a szocialista termelési rendben és gazdasági struktúrában gyökereznek.

— A hiánygazdaságban a bizonytalan utánpótlás arra készíteti a termelőket, hogy szükségleteiket jóval meghaladó anyagkészletet tároljanak, jóval a szükségletek tényleges felmerülése előtt.

— A fenti, a gazdaság egészére jellemző problémát fokozta az a tény, hogy az energia és az alapanyagok jórésze eddig a KGST országokból származott s e partnereknél rendszeres jelenség volt a nagyfokú szállítási késedelem s gyakori a szállítások teljes elmaradása.

Ehhez még a magunk részéről hozzátehetjük, hogy forgótőkének készletek formájában való lekötése igen költséges dolog. A piacgazdaságban a profitmaximalizálás követelménye arra kényszeríti a vállalatokat, hogy készleteiket a minimális de még elégséges szinten tartsák. Ott a készletgazdálkodás külön tudományág. A szocialista tervgazdaságban ilyen kényszer nem érvényesül. Ami a készletek változását illeti — s csak ez befolyásolja a BHT növekedését — Magyarországon, mint a szocialista országokban általában, a készletek évről-évre csak nőttek, s sohasem csökkentek. A növekedés általában meghaladta a BHT 2 %-át, de elérhette annak 6 %-át is. A fejlett piacgazdaságú országokban a készletek — elsősorban az eladatlan készletek — megnőnek a gazdasági visszaesés első hónapjaiban, utána csökkennek mindaddig, míg meg nem indul a fellendülés, majd következik az egyenletes növekedés időszaka. Ezt mutatják a túloldali táblázat adatai.

Az 1981-1983-as gazdasági visszaesés idején a készletek csökkentek, s utána a fellendüléssel együtt folyamatosan nőttek. Kivétel Franciaország, ahol a recesszió a szocialista kormány hibás politikája miatt hosszabb volt, mint másutt.

Az adatok azt is mutatják, hogy a három országot érintő harminc megfigyelés közül csak két esetben haladta meg a készletfelhalmozás a BHT 1 %-át. (Nálunk viszont 10 év során csak két esztendőben maradt a 2 % alatt.)

Amint Magyarországon terjed és erősödik a piacgazdaság, szükségszerűen javul majd az ellátás; nyersanyagaink és energiahordozóink növekvő hányadát importálják a piacgazdaságú országokból, s egyre jobban és egyre szélesebb körben érvényesül a profilmaksimalizálás követelménye. Ilyen formán megnyílik a lehetősége a készletfelhalmozás mérséklésének, sőt szükségszerűvé válik a készleteknek gazdaságos szintre való lecsökkentése. Várható tehát egy

Készletfelhalmozás +/- a BHT százalékában

Folyó árakon

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Magyarország	1.9	3.2	3.3	1.9	2.7	2.5	2.9	2.0	3.8	6.4
Egyesült Államok	-0.3	0.8	-0.8	-0.2	1.8	0.3	0.3	0.6	0.6	0.5
Németország /NSZK/	0.9	-0.7	-0.7	-0.1	0.4	0.0	0.1	0.3	0.7	n.a.
Franciaország	1.2	-0.2	0.5	-0.4	-0.3	-0.4	0.3	0.4	0.5	0.5

Forrás: International Financial Statistics, Yearbook 1990

elhúzódó folyamat beindulása, amelynek során a készletek évről-évre csökkenni fognak. Ez azt jelenti, hogy a BHT statisztikailag feltüntetett növekedése nem fogja híven tükrözni az esetleges fellendülés valódi mértékét. Ezt számítá- sainkban úgy hidaltuk át, hogy feltüntettük a BHT növekedés konvencionális adatai mellett a BHT növekedését készletcsökkenés nélkül /lásd F12, 13 és 13.1. sor/.

Sorbanállás és hitelállag

A fejlett piacgazdaságú országokban a vállalatok más vállalatoknak folyósított hiteleiről szóló váltóikat leszámítoltatják saját bankuknál. Így a bankok hitelkintlevősége híven tükrözi a belföldi hitelállagot. Magyarországon erre kevésbé nyílik lehetőség hisz a Nemzeti Bank már 1990 decemberében 282 fizetésképtelen vállalatnak nem fogadta el viszontleszámítolásra a váltóját. Ez az egyik összetevője a sorbanállás különleges magyar jelenségének. Nálunk tehát a bankhitelek nem tükrözik híven a belföldi hitelállagot. Csupán azt tudjuk, hogy az nagyobb, mint a banktételek összege. Hogy mennyivel nagyobb, ezt nem tudjuk. Egyrészt, mert a vállalatközi hitelállagról nincs kimutatás, csupán becslések vannak s ezek 1990 decemberit illetően — 150 és 350 milliárd között változnak. Mindennek csupán sorelsője növeli a belföldi hitelállagot, s nem tudjuk, mekkora a sor átlagos hossza: három, öt, tíz vállalat?

Ezt a nehézséget úgy hidaltuk át, hogy az év végi összes kintlevőség állagára vonatkozó mérsékelt becsléseket elosztottuk hárommal, ami a sorok hosszúságára vonatkozó /általunk felállított/ ökölszabály. Ez bevallottan durva módszer, de így legalább valamelyest számolunk a sorbanállás jelenségével. /Lásd az F8 táblázat 6. sorát/. Még mindig fennáll természetesen a kérdés, hogy hogyan lehet előrejelezni egy olyan variánst, amelynek a "tényleges" adata is 50-100 %-os hibalehetőségű.

A pénzmennyiség növekedése

Másik magyarországi különlegesség a lakossági devizabetét, amely beleszámít a tágabb értelemben vett pénzmennyiségbe. Ezeket a devizabetéteket kisebb részben külföldiek ajándékai, túlnyomó részben pedig a forint feketepiaci átváltása, valamint külföldiekkel devizában elszámolt áruk és szolgáltatások /pl. lakbér/ táplálják. Elvileg mindkettő törvénybe ütközik. A gyakorlatban a kormányzat ezt tűri, sőt jóindulattal tűri, hisz ezáltal a Nemzeti Bank devi-

zához jut. Mind a sorbanállás, mind pedig a devizabetétek növekedése növeli a pénzmennyiséget, de egyik sem áll a Magyar Nemzeti Bank ellenőrzése alatt. Fejlett piacgazdaságban elég szoros a kapcsolat a hitelfolyósítás üteme és a pénzmennyiség növekedése között. Nálunk ez a kapcsolat meglehetősen laza. Például 1990-ben a Nemzeti Bank az előző évi 14.4 %-ról 10.6 %-ra mérsékelte a belföldi hitelállag növekedését /F8, 18. sor/. A tágabb értelemben vett pénzmennyiség növekedése mégis felgyorsult az előző évi 13.9 %-ról 29.3 %-ra /ugyanott, 21. sor/. Ennek kisebbik oka valószínűleg a sorbanállási hitelállag növekedése, fő oka pedig a lakossági devizabetétek robbanásszerű növekedése volt az előző évi 24 md. forintról 72 milliárdra. /F8 a 9.1. sor komponense, amely ezen kívül a vállalati devizabetéteket is tartalmazza/. Ez ismét olyan speciális magyar jelenség, amely megnehezíti az előrejelzést. Hogyan fog például a lakosság a forintkonvertibilitás bevezetésére reagálni?

Tovább növeli devizabetéteit, mert jobban bízik ezeknek az értékáltságában? Vagy ellenkezőleg: csökkenti őket, mert akkor már nem lesz érdemes utazásra, nyugati bevásárlásra devizát tartalékolni, hisz mindenki annyit vásárolhat majd forintért a bankban, amennyit akar?

Előrejelzés folyó áron?

Folyó áron történő többéves előrejelzés, az infláció többévi prognosztizálása még jól működő piacgazdaságban is igen kockázatos vállalkozás és erősen kompromittálhatja azt a közgazdászt, aki ilyenre adja a fejét. Még kockázatosabb vállalkozás ez a magyarországi felemás gazdaságban, ahol nincs többéves megfigyelés arról, hogyan reagál a piac valamely gazdaságpolitikai intézkedésre, s ha volna, akkor sem vennénk sok hasznát, hisz a piacgazdaság a nemzetgazdaságnak csupán egy részére terjed ki, s még az sem világos, hogy mekkora részére. Mindehhez járulnak még a fentemlített statisztikai és egyéb problémák.

Igy az itt közölt számítások csak a szó legtágabb értelmében tekinthetők előrejelzésnek. Inkább, aféle megvalósíthatósági felmérésről van szó. Célja nem az, hogy némi valószínűséggel megmondja, hogy mi lesz, ha a kormány életbe lépteti a javasolt intézkedéscsomagot, hanem az, hogy számszerűleg érzékeltesse: meg van a lehetősége annak, hogy mérsékelt keresletbővítő és erélyes kínálatnövelő politikával az infláció három éven belül 6 %-ra csökkenjen, mialatt a gazdaság már az első évtől kezdve elindul egy gyors növekedési pályán.

Feltételezések

— 1991-ben a kormányzat folytatja az eddigi keresletvisszafogó bér-, pénz- és fiskális politikát.

— 1991-ben a gazdasági folyamatok úgy alakulnak, mint ahogy azt a Kormányprogram előrejelzései mutatják. Ez talán a legheroikusabb feltételezés, hisz mint láttuk, ezek az előrejelzések valószínűleg alábecsülik például az árszintvonal emelkedését. Valamiből azonban ki kellett indulni, hisz az általunk javasolt gazdaságpolitika legfeljebb csak 1991 elején léphet életbe.

Ugyancsak 1991-ben a kormányprogram értelmében:

— rendeződnek a tulajdonviszonyok;

— elvi döntés születik arról, melyek a magyarországi piacgazdaságban az állam feladatai az egészségügy, a szociális ellátás, az oktatás, tudományos kutatás, kultúra és a sport terén;

— életbe lép a számviteli-, a koncessziós-, a pénzügyi-, az államháztartási és a csődtörvény

— A Központi Statisztikai Hivatal áttér a mintavételes felmérésre, s az adatok alapján néhány évre visszamenőleg is felbecsüli a BHT nagyságát és növekedési ütemét;

— 1992-ben az ártámogatások további leépítése, az összes még kötöttárak felszabadítása /a monopolárok kivételével/, a forint esetleges leértékelése, valamint az adózás súlypontjának a személyi jövedelemadóról az általános fogyasztási adóra való áthelyezése még mintegy 13-15 %-al növeli az árszintet

— 1992 elején megkezdődik az általunk javasolt intézkedéscsomag életbe léptetése. A főbb gazdaságpolitikai intézkedéseket, a velük kapcsolatos feltételezéseket és remélt hatásukat az egyes táblázatokhoz fűzött megjegyzéseink tartalmazzák.

Megjegyzések az F8. táblázathoz

Kormányintézkedések:

— Az MNB 1992-ben az 1991-es 10.5 %-ról 14 %-ra gyorsítja fel a belföldi hitelállag növekedését — elsősorban a beruházási, kisvállalkozói és lakossági hitelek növelésével /lásd: 5. és 3. sor/

— A beruházási, kisvállalkozói és lakásépítési/lakásvásárlási hi-

telekért a bankok reálkamatot tartalmazó piaci kamatot számítanak. Ennek a kamatnak a felét a kormány támogatásként magára vállalja. Ez a kamattámogatás 1992-ben mintegy 50 md. forintjába kerül az államháztartásnak. Ezt nagyjából részben a különböző ártámogatások további csökkentése fedezné. A kamattámogatási kedvezményt a kormány csupán az 1992-ben és 1993-ban újonnan felvett hitelekre ajánlja fel.

— A bankok 2-3 %-os reálkamatot fizetnek a lekötött betétekért.

— Életbe lép a sorbanállás felszámolásának programja. A rövidlejáratú követelések 5 éves hosszulejáratu követésekké változnak, amelyek évi egyenlő részletben törlesztendőek. Az esedékes törlesztési összeg három hónapon túli nemfizetése esetében a bank csődeljárást indít a nem fizető vállalat ellen. Ennek következtében 1992-től kezdve évről-évre csökken a sorbanállási nettó hitelállag /6. sor/.

— 1992-ben megvalósul a forint konvertibilitása.

A kormányintézkedések remélt eredménye:

— 1992-ben M_1 mintegy 23 %-kal, M_2 25 %-kal nő. Az utóbbi gyorsabb növekedése a lakossági megtakarítási ráta emelkedésének a következménye. A lekötött bankbetéteken belül nő a forintmegtakarítás és csökken a devizában tartott megtakarítás aránya. Éppen ezért a devizabetétek nélkül számított M_2 több, mint 30 %-kal növekedik /20, 21, 22. sor/.

— Mivel 1992-ben az egyszeri behatások még mintegy 13 - 15 %-kal növelik az árszintet, az idézett számok azt mutatják, hogy az MNB jóval ezen túlmenően növeli a pénzmennyiséget.

— 1993-ban és 1994-ben a sorbanállás csökkenése és a devizabetétek stabilizálódása következtében szorosabbá válik a kapcsolat a hitellállag és a pénzmennyiség növekedése között (v.ö. a 18 és 19 sort a 20, 21, 22. sorral).

— A pénz forgalmi sebessége az 1988 előtti szinten stabilizálódik (12, 13. sor).

— A BHT névleges növekedése az 1992, 1993 és 1994-es években 20, 15 majd 10 %-ra csökken (23. sor).

**F 8. Hitelfolyósítás, pénzmennyiség, pénz forgási sebessége,
névleges BHET**

Folyó árákon
MD.Ft., Év vége¹

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Hitelállomány:									
1. Kormányzat									
ÁFA nélkül	352	410	422	488	474	1031 ²	1175 ²	1276 ²	13652
2. Forgószköz és vállalati devizahitel	250	275	266	332	432				
3. Beruházás, kisvállal., lakosság ³	508	575	642	702	772	852	972	1086	1186
4. Egyéb	9	11	16	19	26				
5. Belföldi hitelállomány	1119	1271	1346	1541	1704	1883	2147	2362	2551
6. Sorbanállás ⁴	2	5	9	25	50	70	56	42	28
7. Belf. hiteláll. sorbanállással	1121	1276	1355	1566	1754	1953	2203	2404	2579

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Pénzmenntylség:									
8. M 5	266	307	302	355	450	576	710		
9. M 6	542	604	620	706	913	1187	1484	1707	1877
9.1. Devizabetétekkel	n.a.	8	6	38	122	240	240		
10. M2 devizabetétek nélkül	542	596	614	668	791	947	1244		
11. Bruttó hazai termék	1089	1226	1410	1706	2068	2532	3038	3493	3843

Pénz forgásl sebessége:

12. BHT/M1 (11/8)	4.09	3.99	4.67	4.8	4.60	4.39	4.28	4.1	4.1
13. BHT/M2 (11/9)	2.01	2.03	2.27	2.42	2.26	2.13	2.05	2.05	2.05
14. BHT/M2 devizabetétek nélkül (11/10)	2.01	2.06	2.30	2.55	2.61	2.67	2.44		

Évi százalékos növekedés

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Hitelállomány:									
15. Kormányzat ÁFA nélkül		16.5	2.9	15.6	-2.9				
16. Forgóeszköz és váll. devizahitel		10.0	-3.3	24.8	30.1	10.6 ¹	13.9 ²	8.6 ²	7.0 ²
17. Beruházás, kisváll., lakosság ³		13.2	11.7	9.3	10.0	10.4	14.1	11.8	9.2
18. Belföldi hitelállomány		13.5	5.9	14.4	10.6	10.5	14	10	8.0
19. Belf. hiteláll. sorban állással	13.8	6.2	15.6	12.0	11.3	12.8	9.1	7.3	
Pénzmenntység:									
20. M ₁	15.4	-1.6	17.5	26.7	28.0	23.3			
21. M ₂	11.4	2.6	13.9	29.3	30.0	25.0	15	10	
22. M ₂ devizabetétek nélkül	9.9	3.0	8.8	18.4	19.8	32.0			
23. Bruttó hazai termék	5.3	12.6	14.9	21.0	21.2	22.4	20.0	15	10

1.) Kivéve: 11. sor

2.) Beleértve: "egyéb" hitelek

3.) ÁFA-val együtt

4.) Hiányos adatok alapján végzetthozzávetőleges becslés a szokásosnál jóval nagyobb hibalehetőséggel; a (felbecsült) év végi állag egy harmada.

5.) Bankrendszeren kívüli érme és bankjegyállomány + látra szóló bankbetétek.

6.) M₁ + lektótt bankbetétek

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv 1989; MNB: Éves Jelentés 1989;

Market Letter; Negyedéves Tájékoztató 1991/1; PM:Tájékoztató; Kormányprogram; szöbeli értesülések; a szerző előrejelzései.

F 9. Hitelnyújtás és beruházás

Vállalatok és lakosság; folyó áron

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
1. Vállalati beruházások, Md.Ft	127.6	153.5	149.5	181.5	182.8	183	228
2. Százelékos növekedés		20.3	-2.6	21.4	0.7	0.0	24.6
3. Beruházási hitelek ¹ Md.Ft.	271	303	337	370	398	426	461
4. Százelékos növekedés		11.8	11.2	9.8	7.6	7.0	8.2
5. Növekedés Md.Ft.		32	34	33	28	28	35
6. Hiteldinamizmus ² (1/5)		4.8	4.4	5.5	6.5	6.5	6.5
7. Lakossági kisvállalkozói beruházás	54	60	66	64	104	140	200
8. Százelékos növekedés		11.1	10.0	-3.0	62.5	35	43

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
9. Lakossági és kisvállalkozói hitel	237	272	305	332	374	426	511
10. Százalékos növekedés		14.8	12.1	8.9	12.6	13.9	20
11. Növekedés, Md.Ft.		35	33	27	42	52	85
12. Hiteldinamizmus ² C7/11)		1.7	2.0	2.4	2.5	2.7	2.4
Emlékeztető							
13. Beruházási, vállalkozási és lakásépítési hitelek összesen (3+9)	508	575	642	702	772	852	972
14. Százalékos növekedés		13.2	11.7	9.3	10.0	10.4	14.1

1.) Beletérve ÁFA

2.) Angolul: credit leverage. jelzi, hogy 1 Ft. hitel hány forintnyi beruházást eredményez.

Források: 1986-1990: MNB: Évi Jelentés 19B9; Negyedéves Tájékoztató 1991/1;

PM: Tájékoztató 1991: A kormányprogram előrejelzései alapján végzett számítások és előrejelzések

Megjegyzések az F9 és F10 táblázatokhoz

Kormányintézkedések:

- 1991-ben: a piacgazdaság jogrendjének kiépítése;
- lásd fent: Feltételezések.
- 1992-ben: a privatizáció felgyorsítása;
- vállalkozásbarát megtakarításra és beruházásra ösztönző adórendszer bevezetése;
- a profitmaximalizálás követelményének szigorú érvényesítése az ideiglenesen vagy tartósan állami kezelésben maradó vállalatokban;
- beruházási, vállalkozói, lakásépítési hitelek jelentős bővítése és kamattámogatása (lásd: Megjegyzések az F8 táblázathoz). Ezen belül a lakossági és kisvállalkozói hitelek 20 %-al nőnek.
- a bürokrácia felszámolása a közélet egyes területein beleértve a beruházás vállalatalapítást és vállalatműködést gátló bürokratikus ügyintéztést.

Remélt eredmény:

- Jelentősen megnő, esetleg eléri az 1 milliárd dollárt a külföldi működőtőke beáramlása. Ezen belül megindul a koncenziós tőkebeáramlás.
- Főként a működőtőke-beáramlás következtében jelentősen nő a vállalati beruházások néveleges és reálértéke (F9. 2. sor, F10. 12. sor).
- A hitelkeret bővítése, a kamattámogatás és a működőtőke-beáramlás következtében robbanásszerűen nő a lakossági és kisvállalkozói beruházások néveleges és reálértéke (F7, 8. sor és F8 13. sor).
- Az állam szerepének átértékelése, csökkentése következtében, tovább csökken a központi és önkormányzati beruházások volumene (F10 9. sor).
- Mindent összevetve 1992-ben az állóeszközberuházások névelegesen 26, reálértékben 7 %-al növekednek és a növekedés az említett tényezők eredményeképpen 1993-ban és 1994-ben hasonló ütemben folytatódik (F10 5. és 6. sor, F12 3.1. sor).

F10. Állóeszköz beruházások

Md.Ft. folyó áron	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
1. Összes állóeszköz beruházás	261	303.5	298	333	366	406	513
2. Központi és önkormányzati	79.8	90.1	82.5	88.0	79.3	83	85
3. Nagyvállalati	127.6	153.5	149.5	181.5	182.	183	228
4. Lakossági kisvállalkozói	54	60	66	64	104	140	200
4.1.Kisvállalkozói(4-4.2)	4	4	8	-52	30	40	70
4.2.Lakossági	50.4	55.8	58	68.6	74	100	130
Százalékos növekedés							
Összes							
5. Névleges	8.1	16.3	-1.8	11.8	9.8	10.9	26.3
6. Volumen	6.5	9.8	-7.2	-0.9	-8.5	-4.5	7.0
7. Ár (5/6)	1.5	5.9	-5.8	12.8	20.0	20.7	18.0

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Központi és önkormányzati							
8.Névleges	-2.7	12.9	-8.4	6.7	-9.9	4.7	2.4
9.Volumen (B/I0)	-4.1	-6.6	-13.4	-5.4	-24.9	-13.5	-13.2
10. Ár (v.ö.: 7)	1.5	5.9	5.8	12.8	20.0	20.7	18.0
Nagyvállalati							
11. Névleges	13.1	20.3	-2.6	21-4	0.7	8.0	24.6
12. Volumen (11/13)	11.4	13.6	-7.9	7.6	-16.1	-20.7	5.6
13. Ár (v.ö.: 7)	1.5	5.9	5.8	12.8	20.0	20.7	18.0
Lakossági és kisvállalkozói							
13.Névleges	42	11.1	10.0	-3.0	62.5	35	43
14. Volumen (13/15)	40	4.9	4.0	-14	35.4	11.8	21
15. Ár (v.ö.: 7)	1.5	5.9	5.8	12.B	20.0	20.7	18

Források: lásd az F9 táblázatot

F11. Lakosság pénzjövedelme és fogyasztása

Md.Ft., folyó áron	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
1. Lakosság rendelkezésre álló nettó pénzbevétele	648	711.5	773	897	1170	1520	182
2. Ebből: megtakarítás	47.0	55.7	49.4	37.6	130	160 ^e	160
3. Lakásberuházás	50.4	55.8	58.0	68.6	74	100 ^e	130
4. Vásárolt fogyasztás (1-2-3)	549	615	665.6	791	966	1260 ^e	1564
5. Összes lakossági fogyasztás	696	778.5	854	1018	1267	1613	1960
Százalékos növekedés¹							
6. Lakosság rendelkezésére álló (nettó) pénzbevétele	9.6	9.8	8.6	16.0	30.4	30 ^e	20
7. Megtakarítási ráta (2/1),%	7.3	7.9	6.4	4.4	11.1	10.5	8.5
8. Vásárolt fogyasztás	7.7	12.0	9.6	18.8	22.1	30.4	24
Összes lakossági fogyasztás							
9. Névleges	7.1	11.9	9.7	19.2	24.5	27	22
10. Volumen	2.0	3.8	-4.2	0.4	-3.5	-5.0	3
11. Ár (9/10)	5.0	7.8	14.5	18.7	29.0	34	18

Megjegyzések: Az előrejelzéseket csak 1992-ig végeztük el, mivel a cél annak érzékeltetése volt, hogy lehetséges a lakosság mennyiségi fogyasztását növelni az árszintnövekedés mérséklése mellett. Az 1988-as adatok az adórendszer módosítása miatt nem mindig hasonlíthatók össze a korábbi adatokkal.

1.) Kivéve a 7. sort.

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv 1989; Statisztikai Havi Közlemények 1991, 2/3; MNB: Market Letter 199 11/12, 1991/1; Éves Jelentés 1989; Negyedéves Tájékoztató 1991/1; PM: Tájékoztató; Kormányprogram

F12. Bruttó hazai termék felhasználása 1988-1994
Összehasonlítható áron

Md. Ft., 1988-as árakon	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1. Lakossági fogyasztás	861	864	834	792	816	845	874
2. Közösségi fogyasztás	160	149	143	139	138	138	138
3. Bruttó felhalmozás	352	355	320	310	289	283	288
3.1. Állóeszköz beruházás	298	295	270	258	276	297	318
3.2. Készletfelhalmozás	54	60	50	52	13	-14	-30
4. Kivitel, áruk és szolgáltatások	530	532	511	48B	522	561	603
5. Behozatal, áruk és szolgáltatások	491	492	463	438	460	483	507
6. Küllkereskedelem mérlege	39	40	48	50	62	76	96
7. Bruttó hazai termék	1411	1408	1345	1291	1305	1344	1396
7.1. BHT készletfelhalmozás nélkül ²	1357	1348	1295	1239	1292	1358	1426

1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994

Százalékos növekedés

8. Lakossági fogyasztás	-4.2	0.4	-3.5	-5.0	3.0	3.5	3.5
9. Közösségi fogyasztás	5.5	-6.B	-4.0	-3.0	-0.5	8.0	8.0
10. Bruttó felhalmozás	-3.3	0.9	-10.0	-3.1	-6.7	-2.1	1.8
10.1 Állóeszköz beruházás	-7.2	-0.9	-8.5	-4.5	7.0	7.5	7.0
10.2 Készletfelhalmozás ¹	3.8	4.3	3.7	4.0	1.0	-1.0	-2.1
11. Kivitel, áruk és szolgáltatások	6.4	0.4	-4.0	-4.5	7.0	7.5	7.5
12. Behozatal, áruk és szolgáltatások	-0.2	0.3	-5.9	-5.5	5.0	5.0	5.0
13. Bruttó hazai termék	-8.1	-0.2	-4.5	-4.0	1.1	3.0	3.9
13.1 BHT készlet felhalmozás nélkül ²	-1.5	-0.7	-3.9	-4.3	4.3	5.1	5.0

Emlékeztető (százalékos növekedés)

14. Névleges BHT (v.ö. F6, 23.sor)	14.9	21.0	21.2	22.4	20.2	15	10
------------------------------------	------	------	------	------	------	----	----

Infláció:

15. BHT árándexe (14/13)	15.0	21.2	26.9	27.5	18.9	11.7	5.9
15.1 BHT árándexe készletfelhalmozás nélkül (14/13.1) ²	16.6	21.9	26.1	27.9	15.2	9.4	4.8

1.) A BHT százalékában

Lásd: megjegyzéseink e Függelék szövegrészeiben.

Források: MNB: Éves Jelentés 1989; PM: Tájékoztató; Kormányprogram; a szerző előrejelzései.

Megjegyzések az F11 táblázathoz

Kormányintézkedések :

1992-ben a kormányzat életbe lépteti a 6. fejezetben felsorolt mérsékelt keresletbővítést célzó intézkedéseket.

Remélt eredmény :

— Az említett kormányintézkedések, valamint az ugyanott felsorolt mérséklő tényezők hatása alatt a lakosság rendelkezésre álló pénzbevétele 1992-ben mintegy 20 %-al növekedik.

— Jelentősen nőnek a lakosság lakásberuházási kiadásai - lásd F10. 4.2 sor - s emiatt valamelyest csökken a megtakarítás ráta (F11. 7. sor).

— A vásárolt fogyasztás névértékben 24 %-al, az összes lakossági fogyasztás 22 %-al nőhet (F11, 9. sor).

— A beruházások jelentős növekedése, valamint a felsorolt hatékonyságnövelő intézkedések következtében már 1992-ben bővílhet a kereslet, s így a lakosság fogyasztásának volumene néhány százalékkal növekedhet (10. sor).

Megjegyzések az F12. táblázathoz

Lakossági fogyasztás:

lásd: Megjegyzések az F11 táblázathoz.

Közösségi fogyasztás:

— az állam szerepének átértékelése, a magánvállalkozás, egyházak, alapítványok, társulások növekvő szerepvállalása, a bürokrácia felszámolása következtében 1991-től változatlan marad a közösségi fogyasztás reálértéke (vagyis a BHT-hez viszonyítva csökken).

Állóeszköz beruházások:

lásd: Megjegyzések az F10 táblázathoz.

Készletfelhalmozás:

— 1991-ben lelassul a készletek növekedése; 1992-ben megindul a készleteknek a gazdaságos piacgazdasági szintre való lecsökkentése - V. ö. fent: "A készletfelhalmozás kérdése". (3.2 és 10.2 sor).

Kivétel:

— A külkereskedelem fejlesztését célzó számos intézkedés (v.ö. 6. fejezet: "Erélyes kínálatélnkítés") 1992-től kezdve a kivitel volumenjének jelentős növekedését eredményezheti (11. sor).

Behozatal:

— A lakossági fogyasztás volumenjének mérsékelt, valamint a beruházások volumenjének jelentős növekedése 1992-től kezdve felgyorsítja az import növekedését is (12. sor.).

Mindezeknek a folyamatoknak együttes hatásaként a BHT volumenje 1992-ben 1%-kal, a következő két évben pedig 3, illetve 4%-kal növekedhet. Az aránylag mérsékelt növekedés a készletfelhalmozás csökkenésének, illetve a készletek fogyásának a következménye. A készletfelhalmozást (csökkenést) nem számítva a BHT már 1992-ben elindulhat egy viszonylag gyors növekedési pályán (13. és 13.1. sor). Az egyszeri árszintnövelő tényezők hatása 1993-ban és 1994-ben már elenyésző lesz. Így az infláció — a BHT árindexe alapján számítva — 1994-re 6 %-ra mérséklődhet (15. sor). De lecsökkenhet akár 5 % alá is, hisz a készletek csökkentése következtében mérséklődhet a termelői; s ennek vonzataként a fogyasztói árszint (15.1. sor).

Kivétel:

— A külkereskedelem fejlesztését célzó számos intézkedés (v.ö. 6. fejezet: "Erélyes kínálatélnkítés") 1992-től kezdve a kivitel volumenjének jelentős növekedését eredményezheti (11. sor).

Behozatal:

— A lakossági fogyasztás volumenjének mérsékelt, valamint a beruházások volumenjének jelentős növekedése 1992-től kezdve felgyorsítja az import növekedését is (12. sor.).

Mindezeknek a folyamatoknak együttes hatásaként a BHT volumenje 1992-ben 1%-kal, a következő két évben pedig 3, illetve 4%-kal növekedhet. Az aránylag mérsékelt növekedés a készletfelhalmozás csökkenésének, illetve a készletek fogyásának a következménye. A készletfelhalmozást (csökkenést) nem számítva a BHT már 1992-ben elindulhat egy viszonylag gyors növekedési pályán (13. és 13.1. sor). Az egyszeri árszint növelő tényezők hatása 1993-ban és 1994-ben már elenyésző lesz. Így az infláció — a BHT árindexe alapján számítva — 1994-re 6 %-ra mérséklődhet (15. sor). De lecsökkenhet akár 5% alá is, hisz a készletek csökkentése következtében mérséklődhet a termelői; s ennek vonzataként a fogyasztói árszint (15.1. sor).

MEGJELENT!

A korszerű irányítás és gazdálkodás követelményei az egészségügyben

Az egészségügy aktuális kérdéseit veszik sorra a kötet szerzői — vezető hazai szakemberek, gyakorló orvosok, egyetemi oktatók, gazdasági vezetők, informatikai szakemberek, társadalombiztosítási szakértők és a közigazgatási kérdések ismerői —, akik az egészségügy társadalmi-gazdasági környezetét, az egészségügy működésének feltételeit, ellentmondásait, az egészségügyi ellátási rendszer várható változásait, az egészségügy finanszírozásának lehetőségeit, az alapellátás korszerűsítésének problémáit tárják fel.

A kötet hazai modell-kísérletek leírását és értékelését is közreadja.

Neves külföldi szakemberek az angol, az amerikai, a német és az osztrák egészségügyi rendszer működését mutatják be.

Megrendelhető:

Társadalomkutató Intézet

1117 Budapest Dombóvári út 17-19.

Telefon: 186-8011

Dr. Mocsári Ilona — Dr. Mach Péter

Létminimum, bérek, munkanélküliség

(Piaci anomáliák történeti háttérrel)

A piacgazdaságnak mindig kritikus szegmense volt a munkapiac. A közgazdaságtan kezdettől keresi a megoldást a piaci egyensúly alapján kialakuló bérek és a munka reprodukciójához szükséges bérek között. A modern piacon egyik fő vitatémája a különféle iskoláknak, hogy mennyire képes tisztulni a munkapiac, mennyiben versenyipiac jellegű. Egyes, mai elméletek megkülönböztetett fontosságot tulajdonítanak a munkavállalói érdekmegjelenítés és a munkáltatókkal, valamint a kormányzattal folyó érdekegyeztetés rendszerének.

A hazai piacgazdaság létrehozása felveti a munkapiac elemzésének igényét. Ha a kormányzat piacokonform eszközökkel kíván beavatkozni a munkapiac működésébe, ha az érdekvédelmi szervezetek befolyásolni akarják a bérek és a foglalkoztatottság alakulását, célszerű áttekinteni e piac működésének sajátos feltételeit hazánkban.

E tanulmány a makroökonómia módszereinek alkalmazásával kísérli meg a hazai munkapiac elemzését. Ennek során elkerülhetetlenül két körülményt kell különösen figyelembe vennünk:

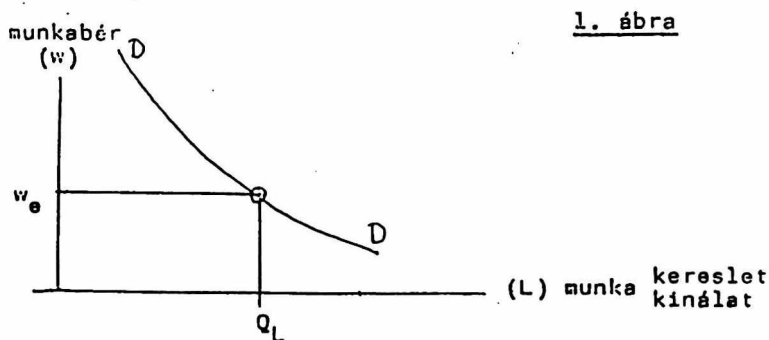
- azoknak a történelmi előzményeknek következményeit, amelyek a munkapiac mai sajátosságait létrehozták;
- a kormányzati beavatkozásokat megalapozó makrogazdasági szempontokat.

Bérszínvonal és létminimum

A klasszikus mikroökonómia a bérszínvonalat egy nemzetgazdaságban a munkakereslet és munkakínálat segítségével közelíti. Az üzleti szervezetek munkakeresletét a munka marginális (a jóság- és szolgáltatásárak segítségével) pénzben kifejezett terméke határozza meg. Kompetitív piacon a bérszínvonalat keresletoldalról így a munka határtermék-bevételének alakulása szerint értelmezhetjük a munkakínálat függvényében.

A nemzetgazdaság hosszútávú munkakínálatát (a pillanatnyi munkaőkinálati szándék bértől függő változékonyságát figyelmen kívül hagyva) a társadalom demográfiai és egészségügyi adottságai mellett a munkavállaláshoz szokott, jövedelmét rendszeresen a munkapiacról szerző lakossági csoport száma (és annak időbeni változékonysága) adja.

A hosszútávú munkapiaci egyensúly (kompetitív piacon, az állam által nem befolyásolt esetben) leírható, mint olyan piac, ahol Q_L adott munkakínálat mellett a bér színvonalát a Q -adik munka által létrehozott termék árbevétele határozza meg (e mellett a bér mellett még érdemes az üzleti szervezeteknek munkavállalókat a kínált volumenig foglalkoztatni).

D-D munkakeresleti görbe végsősoron a munka határtermék-bevétel görbéje, Q_L hosszútávú munkakínálat esetén w_e egyensúlyi bérszínvonal jön létre kompetitív munkapiacon.

Iskolai tankönyvek és az alacsony teljesítményekre hivatkozó politikusok ezzel szokták bizonyítani, hogy miért töredéke a hazai bérszínvonal (1 - 2 USD közötti órabér) pl. az Egyesült Államokban fizetett béreknek (10-15 USD körüli órabérnek). Az érvekben szerepel, hogy a magasabb tőke/munka arány, a magasabb műszaki színvonal, a munka termelékenységére ható egyéb

tényezők (mint szakképzettség, szervezethez, érdekeltség) következtében a keresleti görbe jóval magasabban (jobbra, felfelé tolódva) található a fejlett országokban.

A közgazdaságtudomány ugyanakkor azt is természetesnek veszi, hogy ez a kompetitív piaci viszonyok mellett kialakuló egyensúlyi bérszínvonal fedezi a munkaképesség újratermelését a munkavégzéshez szükséges színvonalon. A hosszú távú munkakínálat stabilitása megköveteli, hogy mind felkészültségben, mind struktúrájában biztosított legyen az üzleti szervezetek termelési tényező-keresletének kielégíthetősége.

A történelem nem igazolta azt a jóslatot, hogy a tőke/munka arány növekedésével a munkavállalók jövedelemhányada és jövedelemszínvonala romlik, sőt, azt a hipotézist igazolta, mely szerint a tőke/munka aránya növekedése javítva a munka határértékét, a munka keresleti görbét (jobbra, felfelé) a növekvő bérek irányába tolja el. Ez módot ad a munka minőségének (általános és szakképzettségének) javulására is.

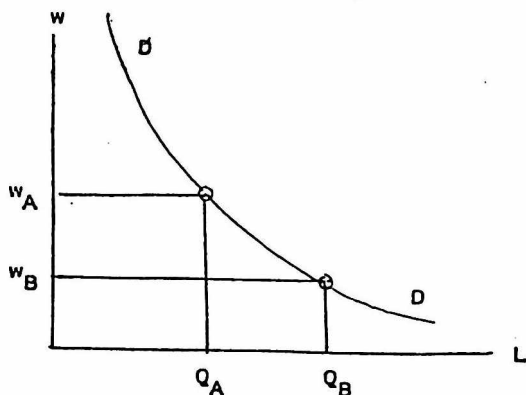
Hazánkban (és általában a kelet-európai országokban) ez a két összefüggés történelmi okokból, az állam beavatkozása miatt kompetitív jellegében korlátozott munkapiacra, torzultan jelenik meg.

A munkapiac sajátosságai három, egymásból következő, egymást erősítő és egyenként is értéknek tekintett ideológiai-politikai okcsoportot tükröznek.

a.) Már a negyvenes évek második felében megindul a munkavállalók körének radikális bővülése.

A korábbi polgárság és a tulajdonos csoportok munkavállalóvá változtatása (államosítással és igazgatási aktusok segítségével), a kistermelők, kiskereskedők, agrártermelők, szellemi magánvállalkozók működési feltételeinek ellehetetlenülése mellett általánossá vált a kétkeresős családtípus (nők tömeges munkábaállása).

Ezeknek a folyamatoknak együttes eredményeképpen a munkavállaláshoz szokott lakosság száma jelentősen megnőtt (aránya a munkaképes korú lakosságon belül közel megkétszereződött). A munkapiacra gyakorolt hatás egyértelmű.

- ahol:
- Q_A - a korábbi életviteli szokásoknak megfelelő munkakínálat
  - Q_B - munkakínálat a megváltozott feltételeknek megfelelően, a növekedés az erőszakos változások hatására munkát vállalni kényszerülők tartós pozícióváltozásának következménye
  - w_A - a Q_A -hoz tartozó bérszínvonal
  - w_B - a Q_B -hez tartozó, az A időszakhoz képest nem változó műszaki feltételek mellett az üzleti szervezetek által fizetendő bérszínvonal

A kötelező munkavállalás, az "aki nem dolgozik, ne is egyék" elv, a munkát nem vállalók kistaszítása és büntetése (KMK), a női emancipációként hirdetett tömeges női munkavállalás része volt az adott, hirdetett értékrendszernek, és Ennek során háttérbe szorult annak a ténynek a feltárása, hogy ezzel a bérszínvonal radikálisan csökkent.

b.) A bérszínvonalnak ez az erőteljes csökkenése

- nem volt közvetlenül érzékelhető, mert a háború után újjá épülő gazdaság általánosan alkalmazott modellje lett, az alacsony jövedelemszint e háborús károk következményeként volt felfogható és magyarázható, másrészt, a (később tárgyalandó) bérkülönbségek nivellálása és új modellben elhelyezése következtében elsősorban a magasabb kvalifikált csoportoknál (szakmunkások, műszakiak) vált jelentőssé;
- bizonyos mértékig a kétkeresős családtípusban elviselhető volt, hiszen a családfenntartás költségei egy keresőre megfele-

zódtek (vagy a női munka bére nem tartalmazta ezt a költség-
elemet, és ezt a hazai családfelfogás még el is fogadta).

Az évek múlásával azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ez a bérszínvonal nem biztosítja a munkaképesség fenntartását. Noha az abortusz-tilalom a társadalmi reprodukciót még fel is gyorsította, a munkakínálat újratermelését a bér nem tudta fedezni. A stagnáló műszaki színvonal miatt a keresleti görbe nem mozdult el, a munkához szokott népesség stabilizálódása miatt a munkakínálat mennyisége nem változott.

Az állam itt jelent meg egy újabb "érték"-elemmel: az életfeltételek biztosítása, a "gondoskodó" állam feladata. Önálló ideológiai-politikai elem a függő helyzetet eredményező és azt fenntartó állami redisztribúció, amelynek során a "gondoskodó" állam "jósága" jelenik meg minden, az életfeltételeket javító mozzanatban.

Az eredmény: a munkavégzésért fizetett bér lecsúszik a "létminimum" alá. A bérszínvonal nem fedezi a munkavállaló életvitelének normális költségeit, a különbséget az állam a különféle redisztribúciós csatornákon kompenzálja. Az állami "felelősségvállalás" deklarált elemei révén kikerül a bérből a lakáshoz jutás, a lakásfenntartás, a közüzemi szolgáltatás igénybevétele (a csaknem ingyenes tömegközlekedés, energia, víz, csatorna stb.) az egészségvédelem, oktatás, az időskori ellátás, majd a kultúra, csatlakozva olyan állami feladatokhoz, mint a nemzetvédelem, közbiztonság stb., kiteve mindezeket a struktúrákat és térbeniségüket befolyásoló állami akaratnak.

c.) A w_B alacsony szintje az üzleti szervezetekben (melyek túlnyomó többsége egyébként is állami vállalat) deformálja a racionális tényezőkombinációt, a műszaki fejlődés ellen hat, a tőkeberuházást státusz-szimbólumként kezeli (és ennek megfelelő hatásfokkal végzi), és elsősorban a vállalat által igényelt inputok hiányának oldására használja. Így a munkakereslet (adott bér mellett) lefedi — a gazdaság hiányjellegéből adódóan túl is lépi — a munkakínálatot.

Ezzel teljesül a harmadik érték-elem: a teljes foglalkoztatottság. Igaz, ennek érdekében nem szabad felfelé mozdulnia a bérszínvonalnak. *A létminimumot el nem érő bérszínvonal betartása a vállalatoknál a gazdaságirányítás kezdetben legtöbb., később egyik legfőbb elemévé vált.*

E három mozzanat eredményezi azt a történelmi hátteret, amelyben az üzleti szervezetek a munkát (bőségéből adódóan) olcsón vásárolják, az alacsony bért különféle juttatások egészítik ki a létfenntartás szintjére, egyide-

júleg biztosítva a teljes foglalkoztatottságot.

Természetes, hogy az állam ezekre a feladatokra hivatkozva elvonta az üzleti szervezetektől a képződött jövedelmeket (vagy azok túlnyomó többségét), aminek eredményeképpen megtakarítás sem a háztartásban, sem a vállalatnál nem képződött (utóbbiaknál lényegében a tőke pótlását is csak a helyenként és időnként "kialkudott" állami juttatások biztosíthatták). Így általános műszaki fejlődésre nem csak a gazdasági kényszer, hanem a lehetőség is hiányzott. A munkakeresleti függvényének (a munka határtermék-görbéjének) eltolódása a 70-es évekig alacsony ütemű, a 70-es évek második felétől pedig máig egyáltalán nem tapasztalható.

Változatlan műszaki színvonal (termékszerkezet és technológia) mellett lényegében változatlan munkakeresleti görbe jellemzi az átalakulásban lévő magyar gazdaságot napjainkban is. Az esetleges kedvező változásokat messze túlkompenzálja ugyanakkor a külső piac szűkülése, a belső vásárlóerő csökkenése következtében a javak és szolgáltatások belső keresletének mérséklődése, az import szabadabbá válása miatt megjelenő versenyhelyzet. E jelenségek következménye az üzleti szervezetek jelentős csoportjainál a határbevétel csökkenése, ami értelemszerűen a munka keresleti görbéjét éppen ellenkező irányban (balra, lefelé) tolja el.

A piactudaságra való áttérés feltételeként a következő mozzanatok jelennek meg:

- az állami szerepvállalás csökkenése;
- az üzleti szervezetek életképessége (adózás utáni profitabilitás);
- a javak, szolgáltatások, termelési tényezők piaci értékelése (a kompetitív jelleg erősödése).

Ezek a feltételek magukban foglalnak olyan cselekvéseket, mint az állami tulajdon privatizációja, a külső gazdasági kapcsolatok liberalizálása, a szabályozás eszköztárának újravizsgálata, az üzleti szervezetek támogatásának megszüntetése, adózási szabályainak újrafogalmazása és egységesítése stb. Az állami szerepvállalás csökkenése a gazdaság szférájában ugyanakkor óhatatlanul érinti a "gondoskodó állam" jövedelemkiegészítő redisztribúciójának mértékét:

csökken, megszűnik a lakáshoz jutás, lakásfenntartás állami közörendszere;

piac megítélés alá kerül a közüzemi szolgáltatások jelentős

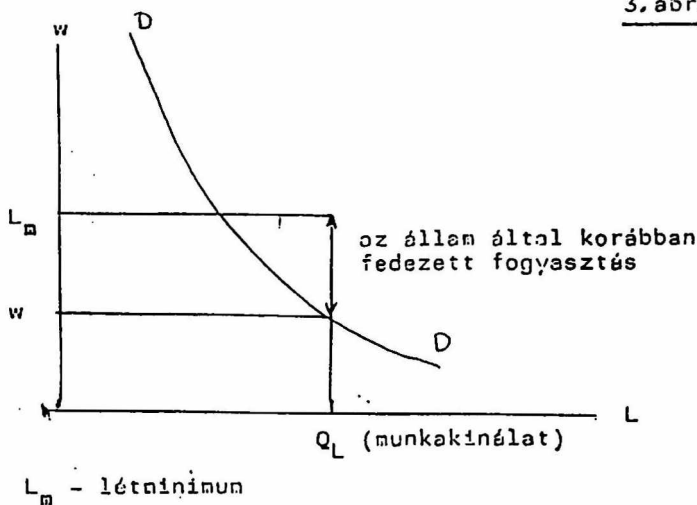
részének díjazása (csökken, vagy megszűnik a dotáció a tömegközlekedés, energiaellátás, víz, csatorna, szemétszállítás, hírközlés, lakótelepi infrastruktúra stb. területén).

– biztosítási útra terelődik az egészségügyi, a gyógyszerellátási rendszer, az öregkori és egyéb nyugdíjak folyósításának rendszere,

– lényegében már megszűnt az alapfogyasztáshoz tartozó javak, a gyermeknevelést segítő javak stb. állami ár kiegészítése.

A háztartásokat terheli tehát a korábban az állam által finanszírozott költségek többsége. Ugyanakkor a háztartás fogyasztása alig csökkenthető, a fogyasztói kötöttségek (lakóhely, fűtési rendszer, közlekedési lehetőségek stb.) korlátozzák a fogyasztás színvonalának mérséklését. Egyre fontosabbá, a kutatások által vizsgálandó fogalomvá válik a "létminimum" fogalma, ami végül is annak kifejezésére szolgál, hogy az életvitelhez nélkülözhetetlen, változatlan reprodukciót biztosító fogyasztási színvonal fenntartásához a lakosság egyes csoportjainak (alapvetően a munkavállalóknak – beleértve a már életkoruknál fogva ebből kikerülteket) milyen jövedelemre kellene szert tenni.

3. ábra

Ha az állam az általa korábban fedezett fogyasztás jelentős részéről visszavonul (mint ahogy ez a folyamat napjainkban tapasztalható), akkor az így keletkező jövedelemhiány megszüntetéséhez az üzleti szervezeteknek magasabb bért kell fizetni.

Ugyanakkor a bérekhez kapcsolódó vállalati befizetési kötelezettségek (adó, társadalombiztosítási járulékok) is megnövekedtek, a személyi jövedelemadó bevezetésével a bruttó (adót és további társadalombiztosítási befizetési kötelezettséget tartalmazó) bér jelenik meg a vállalat költségei között. A munka keresleti görbéjén pedig az üzleti szervezetnek a munkára fordított kiadásai jelennek meg, a bruttó bér és a hozzá kapcsolódó egyéb terhek együttesen.

Noha a reálbérek évek óta tartó csökkenése a munkavállalók jövedelmét visszaszorították a létminimumra (ami a fogyasztásból megtakarítható volt, azzal a háztartások általában éltek), a redisztribúciós rendszerek a megnövekedése és a munkaköltséghez sorolódása a "létminimum" szintű munkabér kifizetését is csak jelentősen csökkent munkakereslet mellett teszi lehetővé az üzleti szervezetek túlnyomó többségénél.

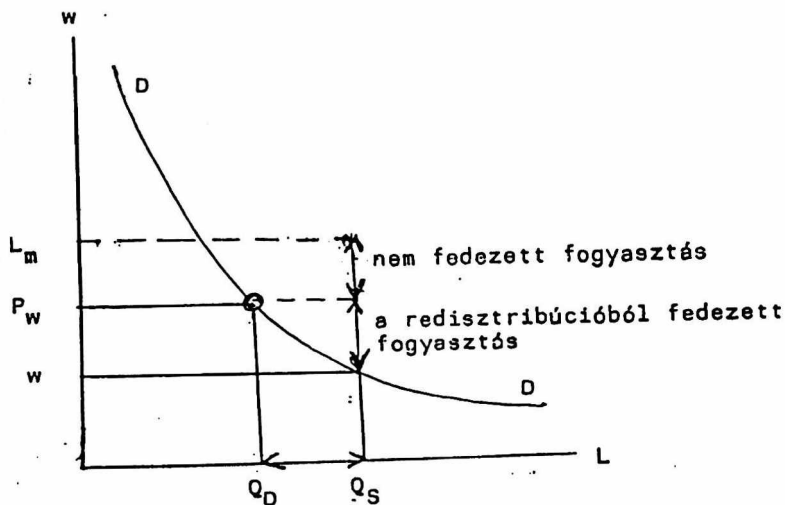
Ha el is tekintünk attól a ténytól, hogy a határbevétel csökkenése miatt a munka keresleti görbéje balra, lefelé tolódott és változatlan keresleti görbét vizsgálunk, akkor is nyilvánvaló, hogy két jelenséggel találkozunk:

– a munkának, mint termelési tényezőnek a költségnövekedése a meglévő (megszokott, mert jövedelmet csak ennek révén szerezni képes) munkakínálathoz képest kisebb keresletet eredményez, *munkanélküliséggel jár;*

ez a költségnövekedés azonban csak a megmaradt rendisztribúciós rendszerek által fedezett fogyasztást látja el jövedelemmel (nyugdíj, egészségbiztosítás, esetleg családi pótlék stb.), az állam által korábban fedezett fogyasztás jelentős része fedezetlen marad.

Így jelenik meg egyidejűleg a mára már jelentős mértékű (és dinamikusan növekvő) munkanélküliség, és a létminimumot nem fedező bérszínvonal.

4. ábra

- ahol:
- Q_S - a munkakínálat (a munkához szokott lakosság hosszútávú munkakínálata)
  - Q_D - az üzleti szervezetek által támasztott munkakereslet
  - $Q_S - Q_D$ - a munkanélküliség
  - L_m - a létminimum
  - P_w - a munkakeresletet meghatározó bér + közteherköltség az üzleti szervezetekben
  - w - a munkavállaló nettó bére

A munkanélküliséget növeli, ha

- a kereslet további szűkülése miatt a munka keresleti görbéje (balra, lefelé) eltolódik,
- a nettó bér növekedésével és a redistribúciós kiadások változatlanásával a "nem fedezett fogyasztás" részben munka-

bérből fedezhetővé válik, vagyis, ha a bér közeledik a létminimumhoz,

— nőnek a vállalati redisztribúciós terhek.

Bérköltségek, keresleti és kínálati struktúra

A bérkülönbséget három dimenzióban indokolt elemezni:

- tevékenységek, szakmák között,
- üzleti szervezetek között,
- azonos tevékenységet végző egyének között.

A tevékenységek, szakmák közötti bérkülönbségnek három jól értelmezhető piaci érve van, amit a kompetitív munkapiac általában, tényleges adataival alátámaszt:

a) A munkavállalók által nem szívesen választott munkák díjazásának emelkedése mindaddig, amíg ezekből a tevékenységekből is rendelkezésre áll az üzleti szervezetek által támasztott keresletet kielégítő munkakínálat.

A munkavállalók általában szívesen elkerülik a piszkos, nehéz, idegölő, szabadidőt lekötő, rossz időbeosztású stb. munkákat. Általános munkapiaci egyensúly esetén az ilyen tevékenységek magasabb díjazása ezeken a részpiacokon is egyensúlyt biztosít.

b) Miután a munkapiac szegmensei nem tökéletesen átjárhatók, azoknak a munkáknak a díjazása, ahol (esetleg ideiglenesen) kereslettúlsúly van, magasabb, mint a kínálattúlsúlyos szakmáké. Idő- és költségigénye van annak, hogy pl. egy nyelvtanár egy másik nyelv (divatosabb nyelv) oktatására képzettséget és gyakorlatot szervezzen, vagy egy benzinkútkezelő számtantanárrá képezze magát (a fordított igénynek feltehetőleg kisebbek a költségei). A munkapiac szegmensei között lehetséges tehát bérkülönbség, bár a generációváltás során alkalmazkodó kínálat ezt folyamatosan megszüntetni képes, egy előrelátó képzési rendszer pedig eleve alkalmazkodó kínálatot teremthet.

c) A képzettség honorálása a munkapiacon csak részben magyarázható az előző pontban kifejtettek szerint, amennyiben a műszaki fejlődés a magasabban kvalifikált szakemberek növekvő arányára tart igényt. Lényegesebb eleme a modern munkapiacnak, hogy a képzést e piac beruházásként kezeli, a képzettségből fakadó jövedelmet e beruházás tőkejövedelmeként éli meg a munkavállaló (aki ilyen módon tőketulajdonos). Ezzel biztosítja a piac a társadalom önképzési hajlandóságát a magas költségek ellenére. Így válik a "beruházás az emberi tőkébe" etikai érvek nélkül (vagy azok ellenére) jövedelemforrássá.

Hazánkban az elsőként vázolt szempontot a bérezés akkor is figyelembe vette, amikor a munkapiac létét (minden más piachoz képest is kiemelt hangsúllyal) tagadta. Ha nem is mindig alapbérrel, de a különféle pótlékok bonyolult halmazával arra törekedett, hogy minden igényelt munkaféleségre legyen elegendő kínálat. Igaz, amikor ezt a kényszerű alkalmazkodást alapvető elosztási elvnek (munka szerinti elosztás) nevezték ki, akkor a felülről irányított bérarányok a különböző érdekeknek megfelelően mindig torzultak, de a munkavállalói – szakmaválasztási döntéseket mindig kénytelen volt az állam (legalább mennyiségében) bérkülönbségekkel befolyásolni.

A munkapiac szegmensei közti átjárhatóság – a szakképzettség adott színvonalán és a munkahelyek által megkövetelt strukturában – már korántsem bizonyult olyan jelentősnek, hogy ez bérkülönbségekben kifejezésre jutott volna. Rövid betanítási idővel és alacsony költségekkel biztosítható volt a foglalkoztatási struktúra.

Különösebben nem releváns bérkülönbségeket nem eredményezett a képzettség eltérése. Különösen nem adott releváns bérkülönbségeket a képzettség eltérése. A munkahelyek által megkövetelt alacsony képzettség mellett ebben szerepet kapott a képzés (legalább is deklaráltan) költségmentessége. Egyes magasabb képzettséget igénylő, de más munkákhoz képest alulfizetett pályák pedig kifejezetten a kontraszelekció megjelenését biztosították. Ez minden esetben a szakma fogalmának ártékelődésével (felhígulásával) is járt.

Kompetitív munkapiac híján a piac a kereslet által indukált bérkülönbségeket szakmák között nem hozta létre, a központi bérszabályozás által előírt szakmai bértáblázatok pedig szakadatlanul csődöt mondtak, szakmai bértarifarendszer a hazai gyakorlatban nem működik. Van ennek olyan oka is, hogy nem tisztázták pontosan a "szakma" kritériumai sem. Nincsenek egy-egy képzettséghez-alkalmassághoz kötött leírások az egyes szakmákra, a bérkülönbségekben fontosabb a beosztás, a munkahely jellege, mint a szakma.

Átalakulóban lévő hazai gazdaságunkban (az általános recesszió közepette, jelentős mértékű munkanélküliséggel jellemezhető kínálattúlsúlyos munkapiac mellett) nehezen képzelhető el, hogy a piac rövid időn belül nominális bérkülönbségeket hozzon létre szakmák között. Sem a munkavállalók, sem a munkáltatók szervezeteinek, sem a kormányzatnak nincs ahhoz információs bázisa, hogy megjelölhesse a szakmák közti eltérések irányait és mértékét. Természetesen, ilyen szakmai bértáblákat külföldről sem lehet átvenni (mások

a munkavállalói attitűdök, mások a szokások, de más a képzési rendszer színvonala és költségigénye is).

A mai hazai bér- és kerésetkülönbségek zavaros, áttekinthetetlen volta nem a szakmák, tevékenységek piaci alapon értelmezhető bérkülönbségeire vezethető vissza. Lényegesen nagyobb szerepe van egy olyan jelenségnek, ami a hazai gyakorlatban megjelent és általánossá vált, ugyanakkor ellentmond mind a közgazdaságtan elveinek, mind a fejlett országok gyakorlatának. Ennek lényege, hogy a vállalatok (a különféle üzleti szervezetek) közti bérkülönbségek elfedik a szakmák-tevékenységek bérkülönbségeit, különböző helyzetű munkáltatók akár azonos tevékenységért is jelentősen eltérő bért fizetnek.

Kompetitív piacon nincs értelme a különböző vevők által azonos áruért fizetett eltérő árnak. Így tiszta munkapiacra is (bizonyos esetenkénti diszkriminációs szempontoktól eltekintve) azonos képzettségű, szakmájú, képeségű emberek munkájáért különböző munkáltatók nagyjából azonos bért fizetnek. Rendkívüli általános, vagy strukturális hiányhelyzetben jelenhet meg csak "licitálás"; a fejlett országokban a munkavállalók érdekvédelmi szervezetei gondosan őrködnek azon, hogy egy-egy vállalt ne adhasson a szakmában szokásosnál (vagy az egyeztetettnél) sem alacsonyabb, sem magasabb bért. Nyugat-Európában általában az erre alkalmas tarifa-rendszerek egyeztetett kialakítása és megkövetelése.

Ennek a furcsa (és remélhetőleg ideiglenes) hazai helyzetnek okai, úgy tűnik, ismét csak a történeti háttérben keresendők:

a) A vállalatokra alkalmazott bérszabályozás nem egyformán érintette az egyes vállalatokat:

— megfelelő alkupozícióban kedvező feltételeket, mentességeket érhetett el egy-egy nagyvállalat, vagy akár egy ágazat ("népgazdasági" érdekre hivatkozás),

— az adminisztratív szabályozás soha nem volt tökéletes, az eltérő lehetőségeket az "ügyesebb" cégek jobban kihasználták (kiskapuk),

— az állami tulajdon kritikájaként gyakorlatban is értelmezték a vállalathoz kötődés érdekében a jövedelmezőséghez kapcsolódó bérszabályozást (ami a "báziselv" miatt, a jövedelmező évek után hosszabb távra is rögzítette a kialakult bérkülönbségeket).

b) A 80-as években, a fellazuló állami tulajdon mellett megjelenő vállalkozások érdekelték voltak a jobb szakemberek alkalmazásában (az akkor még meglévő hiányhelyzet mellett ezt "csábítással" lehetett elérni), így az állami vállalatoknál kialakult bérekhez képest magasabb bért fizettek.

Ugyanezt a hatást érte el a többletmunkakínálatot biztosító "másod- és mellékállások" magasabb óráérére, többlet munkakínálatra készítve ezzel a munkavállalókat. (Más kérdés, hogy a hiány felszámolódása és a munkanélküliség megjelenése mellett ezeknek a munkaalkalmaknak a volumene is csökkent – különösen csökkent az egyébként is foglalkoztatási nehézségekkel küszködő térségekben – rontva, az ezzel a jövedelemmel a csökkenő reálbért kompenzáló csoportok helyzetét. Hatása a bérkülönbségekre azonban mindmáig érzékelhető.)

c) Különös helyzetet teremt a rendkívül magas redisztribúció a vállalatok és egyéb üzleti szervezetek gazdálkodásában. Miután a cégek (amennyiben eleget tesznek a jogszabályokban előírtaknak) kiadásainak többségét állami és egyéb redisztribúciós kasszába helyezik (részint közvetlenül, részint azáltal, hogy meg kell fizetniük a munkavállalók által e kasszába fizetett jövedelemrészt is), jövedelmezőségüket nem annyira az anyag, vagy energiaköltségekkel való tartalékos gazdálkodással, sokkal inkább a központi befizetésekkel való takarékoság révén érhetik el. Ennek fő útja a foglalkoztatott létszám csökkentése, hiszen a befizetések jórészt a foglalkoztatottak és azok keresetéhez kötődnek. A legkülönbözőbb ellenőrzési rendszerek mellett is mód nyílik azonban olyan gazdálkodási magatartás választásra, amely mellett az üzleti szervezetek által deklarált és kifizetett keresetek eltérnek egymástól.

Szerepe van a bér- és keresetkülönbségek munkáltatók szerinti megoszlásában annak is, hogy az állam (mint jelentős munkáltató) ezeket a különbségeket nem gazdasági preferenciák szerint hozza létre. Másrészt jelentős szektorális keresetkülönbségeket eredményez az is, hogy a különböző munkátatók (tulajdonos-csoportok) nem egyformán ítélik meg a bérek költségkövetkezményeit. A vállalatok jellegéből adódóan több, vagy kevesebb lehetőség adódik a költségnövekedés áthárítására is.

Érdemes felhívni a figyelmet ebből a szempontból egy közgazdaságilag is értelmezhető mozzanatra: infrastruktúrális ellátottságuk különbözőségéből következően az egyes térségek-települések munkapiacai erősen szegmentáltak. A szegmensek között kicsi az átjárhatóság, a munkavállalók helyhez kötöttsége erős, miközben a tőke ezekben az allokációs irányokba kevésbé mozdul: a helyi

árupiacok keresletét korlátozza a jövedelem, a kapcsolódást más áru- és szolgáltatás piacokhoz pedig az infrastruktúra hiánya. A bér- és keresetarányok így térben jelentősen szóródnak. Végül az elemzést részét kell, hogy képezzék a személyi bérkülönbségek is.

Fejlett piacgazdaságban, hosszú távú üzleti megfontolásokon alapuló üzleti szervezetekben általános az olyan munkáltatói magatartás, hogy azonos képzettségű és hasonló tevékenységet folytató munkavállalók között kizárólag a személyes adottságok, képességbeni és ennek megfelelően tartós teljesítménybeni eltérések eredményeznek keresetkülönbségeket. A munkafeladat ellátása, minőségi követelményeinek való megfelelés a munkavállalás természetes velejárója.

A hazai gyakorlatban részint nem hosszú távú üzleti megfontolások szolgálnak a napi döntések alapjául (erre a hazai piaci helyzet kevésbé nyújt lehetőséget), részint rendkívül elterjedt a minden konkrét teljesítményt honoráló (premizáló) rövidtávú értékelés gyakorlata. Ez egyrészt olyan munkavállalói mentalitást váltott ki, amely elvárta ezt a minden teljesítmény utáni azonnali elismerést, másrészt szükségtelemmé és egyben lehetetlenné tette a normális szelekciót. Ez tovább bonyolítja a bérkülönbségek egyébként is zavaros helyzetét.

A teljesítmények tényleges eltéréseit a keresetek nem tükrözhatték a bérszabályozás változó előírásai miatt sem, tompította a keresetkülönbségeket a bérezés szociális szempontjainak figyelembevétele, a korábban kifejtetteknek megfelelően e tompítás azonban semmi kapcsolatban nem volt a bértarifa-elképzelésekkel.

A mai magyar gazdaságra mindezek alapján olyan bérezési gyakorlat jellemző, ahol a keresetkülönbségek nem tükrözik a piac által elfogadható szakmai eltéréseket, a bérek elsősorban a különböző munkáltatók szerint szóródnak, a kereseti arányok nem szolgálják a képzettség megszerzésére irányuló törekvés erősödését, és különösen kedvezőtlen a hátrányos helyzetű térségekben-településeken fizetett bérek viszonya a létfenntartás költségeihez.

Miközben a bérszínvonal általában nem fedezi a (korábban bérből és re-disztribúcióból együtt fedezett) a fogyasztást, és miközben a munkanélküliség mértéke nem csak a megszokotthoz képest, hanem a piacgazdaságok gyakorlatához képest is jelentős és egyre növekvő, a zavaros, és a piaci megfontolást is figyelmen kívül hagyó bérkülönbségek tovább feszítik a megélhetési nehéz-

ségeket a munkavállalók körében. A szakképzetlen munka keresletének csökkenése (a bérek értelemszerű rugalmatlansága miatt) közvetlenül tartós munkanélküliséget vált ki, míg a bérkülönbségek nem ösztönözik a szakképzettség növelésére. A térben jól érzékelhető foglalkoztatási és bérkülönbségek nem kompenzálhatók mobilitással (a mobilitást elősegítő redisztribúciós lehetőségek nélkül), végsősoron a differenciálódó népességben a munkavállalók helyzete szakadatlanul romlik.

Mindezek következtében a munkavállalók parciális érdekei mellett (az egyébként is alig értelmezhető "ágazati" érdekek mellett pedig különösen) fontos szerepe lett a munkavállalók közös érdekmegjelenítésének, a látszólag eltérő érdekek összehangolásának. A makrogazdaság elemzése is ezt a felfogást kell, hogy sugallja a kormányzat részére.

A munkanélküliség sajátos vonásai

A hazai nyílt munkanélküliség viszonylag új jelenség. Társadalmi-gazdasági hatásai még csak részben ismertek, az életmódra, magatartásformákra gyakorolt hatásai ma elsősorban a létbiztonság elvesztésének normális következményeiből, a családok-háztartások releváns csoportjainak elszegényedési folyamatával együtt, esetleg a kriminalizálódás folyamatával való kölcsönhatásban ismerhetők fel. Hiányoznak még az alkalmazkodás hosszú távú mechanizmusai a háztartásokban, de nem alakulhattak ki alkalmazkodási mechanizmusok a különböző érdekszférákat képviselő intézményekben sem. A kormányzat által a munkanélküliség kezelésére szánt intézményrendszernek is csak kiépítése folyik, információbázisa, kapcsolódó képzési rendszere, anyagi alapjai egyaránt hiányosak a hirtelen tömegessé vált jelenség érdemei kezeléséhez.

Néhány elméleti kérdés feltevése azonban nélkülözhetetlennek látszik annak érdekében, hogy az alkalmazkodási mechanizmusok kialakulását értékelni lehessen:

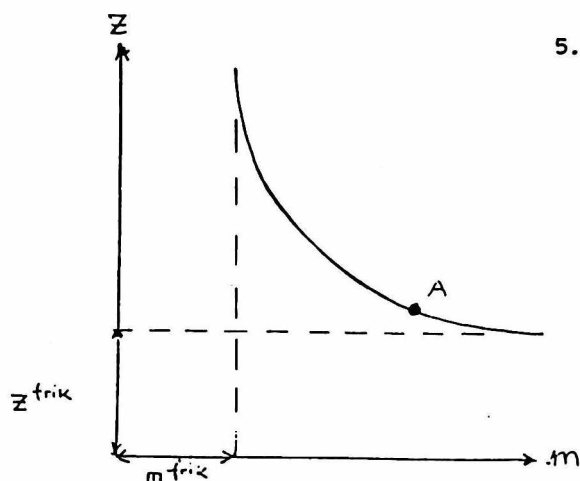
- mennyiben strukturális és mennyiben ciklushoz kötődő a hazai munkanélküliség;
- milyen térségi-települési vonatkozásai vannak;
- a hirtelen fellobbant munkanélküliség milyen természetes ráta mellett képes stabilizálódni?

Legalább ezekre a kérdésekre adott közelítő válaszok szükségesek ahhoz, hogy milyen módon készülhetnek fel a háztartások a prognosztizálható folyamatok következményeinek kivédésére, milyen lehetőségei vannak a kormányzatnak, és hogyan épülhet be az érdekvédelem munkavállalói intézményeinek követelményei közé a foglalkoztatottság.

a) A munkapiacra mindig van strukturális sűrűlódás. Ennek oka az előző generáció pályaválasztási döntésein és a képzés formáin alapuló szakmasztruktúra és a létesülő munkahelyek által megkövetelt foglalkozás-struktúra közötti eltérés.

A fejlett piacgazdaságban a sűrűlódást növeli a műszaki fejlődés üteme, gyorsítva az új eljárásokhoz és javakhoz/szolgáltatásokhoz legolcsóbban alkalmazkodni képes munkahelyi-struktúra változékonyságát, csökkenti viszont a képzési rendszerek gyors alkalmazkodása, a rugalmas újraképzési formák működése.

Ebben a rendszerben a munkanélküliségnek az a része minősül sűrűlódásosnak, amely, szakmájánál fogva nem is található foglalkoztatást a betöltetlen munkahelyeken, míg a betöltetlen munkahelyek azon része minősíthető sűrűlódásosnak, amelyik éppen azért nem betölthető, mert a munkahely betöltésére alkalmas szakma nem található a munkanélküliek között. Kornai János (A hiány c. munkájában) ezt az ábrában átvett fogalmakkal szemlélteti:

5. ábra

Az ábrán szemléltetett "súrlódási görbe" jelölései:

Z - munkakeresleti görbe (betöltetlen munkahelyek száma)

m - munkakínálati többlet (munkanélküliek száma)

Z^{frik} - súrlódás a munkahely oldaláról (olyan munkahely, amellyel szemben nincs szakmai munkakínálat)

m^{frik} - súrlódás a munkavállaló oldaláról nézve, olyan szakma, amelyre nem létesül munkahely.

A súrlódási görbe elhelyezkedése, alakja függ az információs rendszertől, a képzési (újraképzési) rendszertől, azok működési hatásfokától stb. A görbén a tényleges helyzetet tükröző valamely A pont utal arra, hogy a súrlódás az adott gazdaságban milyen sajátosságokkal jelenik meg.

A hazai gazdaságra több évtizede viszonylag merev munkahelyi struktúra volt jellemző, ami fékezte már a pályaválasztási döntések során a szakmastruktúra módosulását. Ezt a tényt erősítette meg másik oldalról a viszonylag merev általános és szakképzési rendszer. A dinamikus alkalmazkodás hiánya (az alkuképzettség eltűrése és a túlképzettség elviseltetése) a munkavállaló oldaláról is elvárttá tette a merev munkahelyi struktúrát.

Az elmúlt néhány évben hirtelen lezajlott folyamatok (a külpiaci váltás, az imoprtverseny, az üzleti szervezetek tulajdoni és működési formáinak változása) a hazai tevékenységek szelektív ellehetetlenülésével jártak. A munkahelyi struktúrák felszámolódtak, ahol ezt a piaci feltételek indokolták, megmaradtak, ahol a változatlan termékek/szolgáltatások és a változatlan eljárások költségei (vevőre, kormányra, hitelezőre) átháríthatók lettek. Ugyanakkor a műszaki átalakulás lassúsága, a technikai fejlődéshez nélkülözhetetlen pótlólagos tőkebefektetés korlátja azzal járnak, hogy nem jelent meg (vagy csak igen kis mértékben jelent meg) az új munkahelyi struktúra, még főbb irányaira sem lehet következtetni.

A munkanélküliség mértékéhez képest a betöltetlen munkahelyek száma ma hazánkban aránytalanul kicsiny. 1991. év végére a (regisztrált és nem regisztrált) közel 400 ezer munkanélkülihez képest a betöltetlen (ugyancsak a regisztrált és nem regisztrált) munkahelyek száma nem éri el a 20 ezret.

Ez a tény arra utalna, hogy a munkanélküliség elsősorban ciklikus jellegű, és a keresleti korlát felszámolódásával felszívódhat. A várható folyamatok azonban ellentmondanak annak a feltételezésnek, a látszat abból fakad, hogy a létesülő-létesítendő munkahelyek struktúrája nem ismert.

A hazai foglalkoztatottság szempontjából a következő években (a folyamat ütemétől függően a következő öt évben, vagy akár az ezredfordulóig) kettős folyamat prognosztizálható:

- folytatódik a munkanélküliség növekedése abban a modellben, amilyen a jelenben is érzékelhető: folyamatosan válik lehetetlenné a ma még költségeiket áthárítani képes vállalatok és más üzleti szervezetek működése a megszokott struktúrában;
- új gazdasági folyamatokra, a korábbiaktól eltérő javak és szolgáltatások létrehozása érdekében létesülő munkahelyek keresik majd azokat a szakembereket, akik alkalmasak e feladatok ellátására.

Miután ezeknek a létesülő munkahelyeknek a struktúrája nehezen prognosztizálható, a képzési-újra-képzési rendszerek a pillanatnyi igényekhez rendeződnek, és minél nehezkesebb az alkalmazkodási mechanizmusuk, annál kevésbé talál megfelelő szakmastruktúrát a létesítendő munkahelyi struktúra. Az általános képzettség jelenlegi színvonala hazánkban e mellett is bizonytalanra teszi ezt az alkalmazkodóképességet.

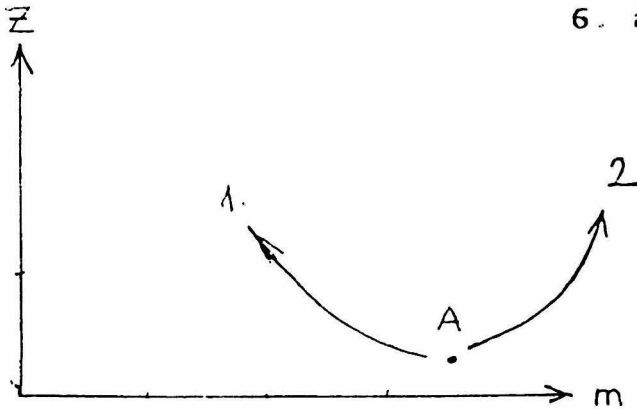
Ha a létesülő (a keresleti korlátok oldódása után, esetleg nem csak hazai tőkével a jelenlegi kapacitásokat nem csak kiváltó, de bővítő) munkahelyi struktúra befogadná a mai hazai szakmastruktúrát (a jelenlegi és növekvő munkanélküliek által reprezentált szakmastruktúrát), akkor ez két veszélyhelyzetet hordoz a létesülő vállalkozások számára:

- vagy a szakmai struktúrához igazodó műszaki megoldások tennék életképtelenné a létesülő tevékenységet;
- vagy a meg nem felelés feszültségei vezetnének ugyanilyen következményekhez.

Mindebből következik, hogy a jelenlegi deformált helyzetből való elmozdulás nem a súrlódási görbe irányában (az ábrán 1. elmozdulási iránnyal jelölt), hanem (a 2. nyílal jelölt)

- kifelé (új munkanélküliek megjelenésével)
- felfelé (a létesülő munkahelyek súrlódásos sávjának szélesedésével) prognosztizálható.

6. ábra

A 6. ábra jelölései az 5. ábrával azonosak, azzal a különbséggel, hogy nem tudtuk megjelölni az ábrán a Z^{frik} és m^{frik} tartományt. Feltevésünk szerint a Z^{frik} a ma még nem ismert, létesítendő munkahelystruktúra megvalósulása esetén lényegesen a jelenlegi A pont felett helyezkedik el. Ezért az elmozdulásnak elsősorban a munkanélküliség növekedése, majd az ezzel együtt a létesülő munkahelyek által megkövetelt szakmastruktúra létrehozásáig a struktúrális meg nem felelés lesz a következménye. Erre utal a 2. irány az ábrán.

A hazai különbség ennek alapján:

- a recesszió által életrekelített, ennyiben ciklikus,
- de csak strukturaváltás segítségével végrehajtható megélénkülésre nem felkészült szakmastruktúrája miatt feloldásában struktúrálisnak minősíthető.

b) A munkanélküliség térségi-települési vonatkozásai adják a másik, az alkalmazkodási mechanizmusok létrehozása szempontjából kiemelkedő fontosságú sajátosságát.

A térségi-települési eltérések fő okai az alábbiakban foglalhatók össze:

— az infrastruktúra elmaradásának differenciált következményei (másként érinti a munkaalkalmakat a főváros, a nagyvárosok, a térségi kapcsolatok szempontjából kedvező fekvésű területek és egyéb területek lakosságát illetően az egyébként általában elmaradott infrastruktúra),

— a nivellálási-felzárkóztatási céllal végzett ipartelepítések eredményeként létrejött, alacsony műszaki színvonalú, éppen a munkakínálatra bázisozó ipari létesítményeket érte utol először a gazdasági ellehetetlenülés – alacsony műszaki színvonalú termékeiknek összeomlott a piaca, magas költségeiket a fogyasztó nem volt hajlandó az árakban elfogadni, így vagy bezárásra kerültek, vagy a jelentős létszámcsökkentés útját választották, egy (városi, fővárosi) központtól függő döntési, szervezeti rendszer keretei között,

— e térségek alacsony jövedelemszintje (a hasonló tevékenységet ellátó fővárosi, vagy más kedvező térségbeli jövedelemszinttel szemben) csökkent lehetőséget nyújt a térség lakossága számára végzendő szolgáltatótevékenységre is. Ezek a térségek-települések nem képesek eltartani olyan lakossági szolgáltatásokat végző üzleti szervezeteket, mint a magasabb jövedelemszinttel rendelkező térségek (javító, építő, személyi szolgáltató, pénzügyi-szolgáltató, kereskedelmi stb. szolgáltatásokat). Így a vállalkozási lehetőségek is beszűkültek, a foglalkoztatottság e szférában is korlátozott,

— a kedvező helyzetű térségek-települések az elmúlt évtizedben olyan második (harmadik) gazdaságot hoztak létre, amely foglalkoztatási lehetőséget nyújtott munkavállalás mellett (jövedelemkiegészítés céljából), vagy éppen az ún. első munkahely alacsony bérlehetőségeinek kompenzálására, de egyben megkönnyítette a munkájukat veszített emberek elhelyezkedési lehetőségeit is. Ezek a munkaalkalmak ma a munkanélküliség számszerű megjelenése mellett is (a kedvező településeken és térségekben) léteznek, és jövedelemszerzési lehetőséget nyújtanak munkanélküliek számára. Ez a lehetőség a kedvezőtlen térségekben nem adott, még a korábban létrejött ilyen jellegű

foglalkoztatási formák is megszűnnek,

— a települési önkormányzatok által nyújtott szolgáltatások mennyisége és színvonala összefügg azok finanszírozási lehetőségeivel. Miután a normatív elosztási csatornák mellett elsősorban a személyi jövedelemadó jogszabályban rögzített hányada, valamint a helyi lakosság és helyi tevékenységek adóztatásából beszedhető bevételek képezik a finanszírozás forrását, ez eleve hátrányos helyzetet teremt e szolgáltatások terén. Az önkormányzati jellegű szolgáltatások korlátai nem csak e térségek-települések lakossága részére nyújtható szociális ellátás alacsonyabb színvonalát eredményezik, hanem munkaalkalmat is kevesebbet nyújtanak,

— a lakossági mobilitás hiánya (ami elsősorban a már jelzett infrastruktúra-korlátokra vezethető vissza), a közlekedés költségeinek hirtelen és nagymértékű drágulása, a munkáltatóknak az ezt kompenzáló szociális jellegű kiadás-csökkenése (munkásszállások megszüntetése, utazási költségek átvállalásának csökkenő hajlandósága) e térségek számára a korábban lehetőséget adó ingázást, családtól távoli foglalkoztatási lehetőséget is korlátozza,

— az agrártermékek értékesítési nehézségei, az agrárjövedelmezőség csökkenése differenciálisan érinti az ebből a tevékenységből élő népességet. A termőföldi adottságok mellett (sőt, esetleg ennél is nagyobb szerepet játszva) a fekvés, a fogyasztótól való távolság, a piacot monopolizáló vevőcsoporttal való kapcsolat, a feldolgozó tevékenységek beruházásainak magas kockázata egyaránt differenciálják az agrárnépesség jövedelmeit (általában az infrastruktúrában egyébként is hátrányos térségek rovására).

– végül: a szakképzettség színvonala, struktúrája is kiemelt módon sújtja a hátrányos térségeket.

Ezek a differenciáló elemek általában egymást erősítve jelennek meg. Ilyen módon sem a munkanélküliség mértéke, sem (és különösen) társadalmi-gazdasági következményei nem azonosak a kedvező és az (általában több vázolt

szempont alapján halmozottan) hátrányos térségekben-településeken.

A munkanélküliség mértéke már ma is releváns különbségeket mutat a különbségeket csillapító "megyei" nyilvántartások alapján is. A különbségek a megyéken belül ugyanakkor legalább olyan mértékűek, mint a megyék között. Különösen fontos vizsgálati szempont mindezek mellett, hogy a statisztikákban meg nem jelenő elemek (foglalkoztatási lehetőségek nem nyilvántartott szervezeti formákban, háztáji jövedelmek, személyi kapcsolatokon alapuló szolgáltatások) ugyanezekben az irányokban – a statisztikákban megjelenő mértéket fokozva – teszik értelmezhetővé csak a munkanélküliség különbségeit pl. Budapesten, vagy a szatmári, zempléni stb. kistélepüléseken.

c) A hazai munkanélküliségnek különleges sajátossága, hogy növekvő inflációs ráta mellett növekvő mértéket mutat. Múltbéli folyamatok alapján nem ítéltető meg, hogy mekkora a munkanélküliségen belül az a sáv, amely természetes munkanélküliségnek minősíthető, vagyis amely mértékig csökkenő munkanélküliség még nem gerjeszt inflációt.

A természetes munkanélküliségi ráta mértékét két elem segítségével szokták közelíteni, a normális struktúrális munkanélküliség mértékéhez adják hozzá az életvitel sajátosságainak megfelelően időlegesen a munkát vállalni nem szándékozók mértékét (továbbtanulás, háztartásban végzett tevékenység, lakhelyváltogatás, utazás stb.).

A természetes munkanélküliségi rátát így olyan magatartási szokások alakítják, amelyek összefüggnek a jövedelemszerzés egyéb lehetőségeivel, a munkavállalás információs és képzési rendszerével, a mobilitással. Miután ezek a tényezők térben rendkívül eltérően alakulnak, az "átlagos" rátának nincs is értelme, olyan térbeni egyenlőtlenségeket takar. Világos, hogy eltérő térben az információhoz jutás és a képzés, újraképzés lehetősége, de eltérnek az életvezetésre ható tényezők is.

Minél kedvezőbb a munkanélküli segély folyósítása és minél nagyobb az illegális munkaalkalom, annál többen vállalkoznak ilyen életvitelre. Ebből adódóan az ilyen "munkahelyek" lehetőségét nyújtó városokban (nagyvárosokban, különösen Budapesten) és az idegenforgalom által érintett, a jövedelemtermelés szempontjából kedvezőbb térségekben lehet jelentős a munkanélküli segélyből élni tudó és ezt az életvitelt elfogadók száma, míg másutt ilyen kiegészítő munkaalkalmak híján munkanélküliség esetén az élet és a

család fenntartása gyakorlatilag nem valósítható meg, és így tartósan nem vállalható.

A mai hazai munkapiac tehát

- szakmailag erősen szegmentálódik, kevés átjárási lehetőséggel. A ma ciklikusnak látszó (a recesszióból következő) munkanélküliség a következő években mennyiségileg növekvő tendenciájúra prognosztizálható, és ezt követően is inkább strukturális jellegűvé alakul, mintsem felszívódik,
- térben erősen megosztott, és e térbeni megosztottság csillapításának lehetőségei nem látszanak,
- mindezek eredményeként várható egy térben és szakképzettségben erősen különböző piaci struktúra, erőteljes kínálatúlsúllyal a visszavonuló (alacsony szakképzettséget igénylő, vagy már nem igényelt szakképzettséget tartalmazó) szakmákban és a hátrányos térségekben, miközben a munkanélküliség gyakorlatilag felszívódhat a recesszió elmúltával bizonyos szakmákban és térségekben (pl. Budapesten).

A munkanélküliség fékezése érdekében hozható kormányzati döntéseknek két lehetséges csoportja közül, a ciklus elleni intézkedéseknek így kizárólag inflációs következményei lehetnek, ennyiben a létező munkanélküliség rátája minden időpontban úgy viselkedik, mintha a "természetes ráta" lenne, anti-inflációs politikával összeegyeztethető foglalkoztatáspolitikai eszközök kizárólag a jól prognosztizált képzési-újraképzési rendszerek működtetésével, valamint a térbeni különbségek csökkentésével (infrastruktúra, mobilitás, térségi fejlesztések) kapcsolatos eszközökkel képzelhetők el.

Dr. Ágh Attila

Az érdekképviseltek nyomorúsága és a közpolitika anarchiája Magyarországon

A közpolitika és szervezett érdekcsoportok

Magyarországon még a politika elavult, múlt századi fogalma van használatban, amely a politikai életet az állami-intézményi szintre, a kormányzat-parlament-pártok makropolitikai szintjére szűkíti le. Ezért értelmes kérdésfelvetés a szervezett érdekcsoportok politikai fellépéséről, szerepéről, a kormányzathoz, a parlamenthez és a pártokhoz való viszonyáról meg sem fogalmazható, mert úgy hangzana, hogyan viszonyul egy politikán kívüli szféra a politikához magához. Ez az ódivatú politika-fogalom persze megfelel a realitásoknak, hiszen történelmileg is, a legutóbbi 1-2 évben is, a politika jórészt a makropolitikai szintre korlátozódott, s a politikai rendszerváltás is tehát inkább leblokkolta, mintsem elősegítette volna a mezoszféra kialakulását mint a makropolitika elitizmusán való túllépést. De ezek csak a hazai realitások, amelyeket röviden, de erőteljesen konfrontálnunk kell a fejlett, modern demokráciák realitásaival, politikai szerkezetével, s ezt a konfrontációt nemcsak az elmélet teszi meg, hanem az Európához való felzárkózás gyakorlati folyamata is.

A nyugati liberális demokráciák 19. századi kialakulásuk után a századfordulón már megérték első nagyobb, mélyreható struktúraváltásukat a tömegpártok színrelépésével, a pártoknak a politikai élet főszereplőiként való agresszív fellépésével, amely átalakította a kormány(zat) és a parlament tevékenységét is. A II. világháború után, az ötvenes-hatvanas években már végbement a második nagy struktúraváltás is, amely lényegében változtatta meg, újjólag, a modern demokráciák szerkezetét. A folyamat röviden úgy jellemezhető, mint a politikai élet mezoszférájának rohamos kiépülése és a politika terének, fogalmának rendkívüli kitérülése, s ezzel az egész politika

átértelmeződése, törvényeinek alapvető megváltozása. Már közvetlenül a II. világháború után megkezdődött a nagy egyesületek, csúcs-szervezetek behatolása a politikai döntéshozatali folyamatba, amelyet a számos szereplő államilag és jogilag szabályozott részvétele miatt közpolitikának nevezünk. A közpolitika (public policy) szemben az állami politikával tehát a legutóbbi évtizedek terméke és főbb szereplői a szervezett érdekcsoportok, amelyek megváltoztatták, bizonyos vonatkozásban háttérbe szorították a pártokat is, bár azok a makroszférában változatlanul döntő szerepet játszanak.

Az egyesületek, szervezett érdekképviseletek döntő politikai szerepe, "uralma" mind jobban megmutatkozott az egész társadalomban. Először is az Egyesült Államokban, ahol a "gyenge" állam és a "gyenge" pártok mellett kezdettől fogva az "erős" érdekcsoportok jellemezték a politikai életet, s ebből a II. világháború után a modern demokráciák között először összeállt a közpolitika rendszere. Az Egyesült Államok politikai életét a "pluralizmus" jellemzi, amely az adott vonatkozásban azt jelenti, hogy az állam viszonylag semleges és csak a szervezett érdekcsoportok játékszabályait alakítja ki, de maga közvetlenül nem avatkozik bele azok belső, öntörvényű mozgásába, ösztársadalmi-politikai dinamikájába. Ez a politikai gyakorlat jelent meg ideologizált formájában az amerikai politikatudomány egyik irányzataként mint "pluralizmus", amely azt állítja, hogy a politikai piacon abszolút versenyhelyzet van a különböző szervezett érdekcsoportok között a közpolitika formálásában, s a demokrácia záloga az, hogy ezek a csoportok többé-kevésbé hasonló mértékű erőforrással és érdekvényesítési képességekkel rendelkeznek, tehát az előnyük és a hátrányuk egyetlen nagyobb érdekcsoportnál sem kumulálnak. A "pluralizmus" kritikáját megtaláljuk magában az amerikai politikatudományban is az érdekcsoportok egyenlőtlenségének bemutatásával. Elméletének főbb képviselői részben maguk is revideálták álláspontjukat a hetvenes években, mégis ez az elv jól kifejezi az amerikai politikai gyakorlatot. Ha az európai elmélet és gyakorlat a közpolitikában az amerikaival konfrontálódva jött is létre mint pluralizmus-korporatizmus vita, akkor sem felejtethetjük el, hogy az amerikai fejlődés hozta létre először a közpolitikát, mint az új politika új színterét és máig is nagy dinamizmussal őrzi sajátos formáit.

A szervezett érdekcsoportok színrelépése mint a modern demokráciák második struktúraváltása később játszódtott le Nyugat-Európában mint az Egyesült Államokban és határozottan eltérő rendszerként alakult ki. Ezt a rendszert

a szó legtágabb értelmében vett "korporatizmusnak" nevezhetjük. A kifejezésen tehát nem sajátos (osztrák, svéd) formáit értjük, ahol a nagy-nemzeti érdekképviseleti csúcs-szervezetek közvetlenül is beépültek a kormányzatba és a törvényhozásba, hanem általában a szervezett érdekcsoportok, a mezoszféra rendszerének létrejöttét, mint a közpolitika megszerveződését. A korporatizmusnak ilyen általános formájában az a jellegzetessége, közös jegye, hogy az amerikai szisztémától eltérően az állam központi és aktív szerepet játszik a mezoszféra kialakításában és a szervezett érdekcsoportok sajátos közjogi státust nyernek. Ez az európai rendszer sokkal hatékonyabb a számos ellentét vagy "törésvonal" által szabdaltságot tartalmazó társadalmakban, míg az amerikai alkalmasabbnak látszik homogén politikai kultúrájú és szerkezetű társadalmak érdekvizonyainak artikulálására és aggregálására.

A pluralizmus-korporatizmus kontroverzia felől tekintve, a szervezett csoportérdekek kifejezésének és érvényesítésének négy nagyobb típusát írhatjuk le a jelenlegi politikai rendszerekben. Az első a tekintélyelvű, autoriter korporatizmus típusa, amelyet teljes egészében az állam szervez és a csoportoknak nincs saját autonómiája, önmozgása. Az állami korporatizmus már olyan struktúra, amelyben az állam centralizáló szerepe a domináns, de a mezoszféra belső egységei, a társadalmi és gazdasági szereplők mégis jelentős autonómiával rendelkeznek ebben az "erős" államban (például Franciaországban). A harmadik típus a társadalmi korporatizmus, az állam itt is igen tevékeny a játékszabályok meghatározásában, de a szerveződés alapvető vonalai mégis alulról-felfelé rendelkeznek. Végül a negyedik típus a "gyenge" állam pluralizmusa, amelyben az erős érdekcsoportok autonómiája dominál az állami befolyással szemben. Valamennyi nyugat-európai országot a fenti értelemben az állami vagy társadalmi korporatizmus sajátos formája, illetve a kettő valamely átmeneti típusa jellemzi. Az adott nemzeti formát közelebről úgy lehet megragadni, ha magát a mezoszférát is hármas bontásban vizsgáljuk. Tehát (1) makroszférájaként tekintjük a nagy, nemzeti csúcs-egyesületek szintjén létrejövő érdekegyeztetéseket (concertation), amelyek rendszerint tripartit (kormány-munkaadók-munkavállalók) jellegűek, (2) mezoszférájaként az ágazati és területi szervezetek egyeztetéseit, s végül (3) mikroszférájaként a vállalati-lokális egyeztetéseket. Ebben az értelemben vett mikro-korporatizmus behálózza egész Nyugat-Európát, de a mezokorporatizmus sokhelyütt fejlettebb és uralkodó típus (akár erős államban mint Franciaor-

szág, akár gyenge államban mint Anglia), míg a makrokorporatizmus a kisebb országokat és Németországot jellemzi.

A közpolitika kialakulása, azaz a mezoszféra létrejötte és a szervezett érdekcsoportok rendszerének kialakulása jelentősen megjavította a politikai rendszer hatékonyságát és demokratizmusát, hiszen megnőtt a rendszer konfliktus-kezelő képessége, a problémák születésük helyén oldódtak meg. Ugyanakkor a "korporatizmus" számos új feszültséget is felszínre hozott. Az állam és az érdekcsoportok legitim kapcsolatával nem nyilvános formákra ment át a politikai akaratképzés, s bizonyos aszimmetria jött létre az egyes csoportok között az állam által hozzájuk delegált erőforrások mértéke szerint. Amíg a pártok voltak a kizárólagos szereplők, addig markánsabb-militárisabb arcukat volt, ideológikusabb jelleggel és pártprogrammal. A mezoszféra belépésével pártokban a kompromisszum vagy konszenzus-kereső politikusok kerültek előtérbe, amelyek nyitottak szinte valamennyi érdekcsoport iránt. A kiterjedt makrokorporatizmus nagy hátránya azonban, hogy csökkenti a társadalom dinamikáját, ahogy ez a nyolcvanas években a "túlszabályozott" osztrák és svéd példán megmutatkozott. Ezért a szervezett érdekcsoportokra épített közpolitika időről-időre alapvető átalakulásra szorul, hogy a társadalom viszszerjén dinamikáját. Két új tendencia azonban elkerülhetetlenné teszi a közpolitika és szereplői megerősödését a modern politikai rendszerekben. Egyrészt a politika világa olyan komplex struktúrává alakult, amelyet a pártok programja már nem tudnak átfogni, s ez a makropolitika alatti szinteken differenciált kidolgozásra és szabályozásra szorul, másrészt egyre bonyolultabb magának a társadalomnak a csoportszerkezete, stratifikációja is, több tényező — több társadalmi faktor által meghatározott — csoportok jönnek létre, amelyeknek mozgását csak jelentős autonómiával, önszabályozással lehet a társadalmi egészbe, politikumba integrálni. A közpolitika valójában a politika működtetésének egészen új formája, amelyben — a fejlett korporatizmus példája szerint — egyrészt intézményesül egy törvényelőkészítési szakasz, amelyben formalizált eljárásokban megtörténik több lépcsőben az érdekszervezetek követeléseinek ütköztetése és egyeztetése, másrészt magában a törvényhozásban is részt vesznek az érintett érdekcsoportok képviselői mint szakértők (például a parlamenti bizottságnak munkájában vagy szakanyagok készítésében) illetve mint kijárók, lobbisták, azaz hivatalosan bejegyzett érdekképviselők, maguk a parlamenti képviselői és kormányzati szerepek is

átalakulnak. A szervezett érdekcsoportok képviselője a makropolitika valamennyi szférájában és szerepkörében megjelenik, maguknak a pártokon és a kormányzati intézményeken belül is folyik a csúcs-szervezetek érdekegyeztetése, s már ez is oldja a pártok szembenállását, hiszen minden pártban részben átfedő érdektörékvések és hasonló kiegyezéssel alkufolyamatok zajlanak. A kormányok cseréje ezért nem is jelent általában jelentős változást a közpolitikában, alig néhány százalékos átalakulást a költségvetésben, s különben is az előző kormány közpolitikai programjai meghatározó jelentőségűek az új kormányra nézvést is. Így a korporatizmusban az erősen érdektagolt, igen fragmentált csoportszerkezetű társadalmak hatékony és a részvételi elvre építő, szakértelmet kibontakoztató — participáció és professzionizmus — működtetésének eszköztárához jött létre.

Nyugat-Európában fennmarad ugyan az érdekképviselőketeknek a történelmileg örökölt dualizmusa (munkaadók-munkavállalók), de a szervezett érdekcsoportok szférája és a közpolitika folyamata ennél jóval bonyolultabb lesz, megjelennek a közfunkciókat hordozó érdekszervezetek is a "közszolgáltatás" (közoktatás és közegészségügy, stb.) képviselőjében, de harmadik nagyobb csoportként jelentkeznek a közérdeklő szerveződések is (public interest groups), mint a fogyasztók vagy a környezetvédők is. A korporatizmus a maga szűk értelmében is területi lehatároltságában sem korlátozódik a jóléti államra és tűnik el annak úgynevezett válságával. A maga általános-korszakos értelmében viszont a "szolgáltató állam" megjelenéséhez kötődik, amely a részvételi demokráciában fokozott ellenőrzés alá kerülve hajtja végre a maga tevékenységi köreinek expanzióját a növekedő elvárások következtében.

A korporatizmus "tárgyalásos" vagy "egyeztetéses" demokráciát jelent, s ezért azt látjuk Nyugat-Európában, hogy a II. világháború óta valamennyi demokratizációs és/vagy redemokratizációs folyamatban jelentős szerepet játszott ez a rendszer mint egyben az átmenet eszköze és "végcélja". Közismert itt a spanyol eset, amelyben 1977 és 1984 között a társadalmi és gazdasági szereplők számos "paktumot" kötöttek egymással az állam aktív részvételével, s ennek döntő szerepe volt az átmenet békés jellege és végső konszolidációja biztosításában.

Voltaképpen azonban hasonló folyamatok játszódtak le a hatvanas évek Németországában, a hatvanas-hetvenes évek Ausztriájában, s nemkülönben egészen a nyolcvanas évekig elhúzódva Olaszországban, vagyis elmondhatjuk.

hogy a korporatizmus konszenzus-kereső mechanizmusa Európa-szerte jelentős szerepet játszott a demokratikus átmenetben. Egyetlen országban sem volt lehetséges a demokratizálás folyamatát a makropolitikai szintre korlátozni, ellenkezőleg, az utóbbi évtizedek igazi politikai innovációja és a demokrácia konszolidációjának végső záloga a mezoszféra kialakulásával a politika határainak radikális kibővülése. Ezért kötelező számunkra is kitekinteni az "új politikára" és túllépni hazai problémáink megoldásában a politika múlt századi absztrakcióján.

A "hiányzó közép" (köz-politika) a magyar társadalomban

A közép-európai társadalmakban a lebomló, de mégiscsak makacsul megmaradó rendies szerkezet a mezoszféra, a "közép" kiépülését akadályozza a leginkább, sokkal jobban előrehalad a "nagypolitika" kialakulása, sőt még a "kispolitika" egyesületi struktúrájának megszerveződése is. Ahogy már évek óta ismétlem, (legutóbb átfogóan kifejtve "A századvég gyermekei" c. (1991.) könyvemben), a magyar társadalmat a "hiányzó közép" miatt súlyos "üzleti betegség" gyötri, hiányoznak a kötőszövetek a makro- és mikropolitika kapcsolatánál, sőt a meglévő intézmények is törékenyek, "csonttrikulások", ezért az egész magyar társadalom és politika mozgássérült, sőt jelentős mértékben le is bénult. Ám ez a lebénult társadalom nincs is tudatában súlyos betegségének, mozgásszervi zavarainak, a "közép" kérdése nem is került az elméleti viták és a mindennapi gondolkodás horizontjára egyáltalában, nincs meg a részérdek képviselőtének "ellenzéki" — azaz a nagypolitikának nekifeszülő, a kispolitika, a civil társadalom követeléseit közvetítő — legitimitása és így a társadalomban sem a megfosztottság érzése a hiányzó közép miatt. A mezopolitika mint a részérdekek legitim képviselője, amelynek megvan a saját politikai hatékonysága és konfliktus-kezelő képessége, a csoportok eltérő erőforrásain és érdekérvényesítő képességén nyugvó érdekegyeztetési mechanizmusa mint funkcionális demokrácia, s kompromisszumkereső avagy konszenzus-építő folyamatszabályozása, saját "döntéshozatali koalíciója" és önálló információs bázisa, manifeszt szerepe, láthatósága (visibility) a médiában stb. Mindez hiányzik a közép-európai társadalmak múltjából és jelenéből, s jelenleg ez a hiány a demokratikus átmenet legfontosabb akadályát és fogyatékoságát jelenti.

Ellentétben a totalitáriánizmus közkeletű közhelyeivel, a monolit egységgel és az egy hatalmi központból irányítottsággal, az államszocializmusban a

társadalom működtetését mint érdekintegrációt két nagyobb mechanizmus biztosította. Az igaz ugyan, hogy az államszocializmus az "állami" politika végletes formája és a "köz"-politika abszolút ellentéte, de az államszocialista átmenet első éveinek direkt terrorja után a társadalom komplex működtetéséhez mégis szükség volt bonyolult mechanizmusokra. Az egyik az un. apparátusi vagy látens pluralizmus volt, a másik pedig az államszocialista korporatizmus mint az autoriter korporatizmus sajátos esete. Az apparátusi pluralizmus egy olyan politikai mechanizmus volt, amely felülről-lefelé épült ki és a hatalom sajátos belső tagoltságát vetítette rá a társadalomra, az államszocialista korporatizmus pedig olyan gazdasági mechanizmus, amely alúlról-felfelé szerveződött meg és sajátos formában a nagy szervezett érdekcsoportok befolyását közvetítette.

Az államszocializmus politikai rendszere "extenzív" volt, azaz a társadalmi élet minden szféráját át akarta fogni, szemben az "intenzív", az egyes társadalmi szférák önállóságán, autonómiáján nyugvó, azok végső koordinációját biztosító politikai folyamatszabályozással. Ám a társadalmi területek makacs, strukturálisan rögzített sajátságai miatt az extenzív politikai rendszerben a "totális" állam erőszakos hatalomgyakorlásának évei után megkezdődött a hatalmi-uralmi viszonyok decentralizációja. Az egyes társadalmi területeket felügyelő apparátusok viszonylagos önállóságot kaptak az adott terület sajátosságainak figyelembevételével a különbségek intézményesítésére (másként irányítva a gazdaságot mint a kultúrát stb.), de ez a mindjobban elmélyülő különbség és ellentét a vezetésben rejtett maradt, innen származik az apparátusi avagy látens pluralizmus elnevezés. Az egyes rész-apparátusok felelősek voltak az alájuk rendelt terület sikeres működéséért, így fejtetőre állított módon megteltek azok érdekeivel, s önkéntelenül is képviselték azt (agrárlobby a pártvezetésben stb.), mégpedig mind gazdaságilag az erőforrások redistribúciójáért való éles küzdelemben, mind pedig politikailag, az adott terület sajátosságainak elismertetésében. Idővel az apparátusi pluralizmusban intézményesült ez a szerep, létrejött a felülről való "érdekbeszámítós" rendszer, amelyben az apparátusok "hivatalból" felelősek voltak a területükön az érdekartikuláció és aggregáció ilyen imitálásából fakadó érdekintegrációért mint a párt általi érdekegyeztetések sorozatáért.

A gazdaság főszereplője, a megalomán szocialista nagyvállalat maga is a megalomán állam terméke volt, amelyet annak belső hatalomkoncentráció-

jával a saját képére teremtett. A centralizált államhatalom maga hozta létre a nagy szervezett érdekcsoportokat vállalati és ágazati vonalon, nyilvánvaló, nyersen megfogalmazott gazdasági érdekekkel, amelyre ugyanakkor minden esetben az általános, a népgazdasági érdekbe csomagoltak. Így az államszocialista korporatizmus valóban az állam saját teremtménye volt a gazdasági érdekek megszervezésére, amely lehetővé tette, hogy a szocialista nagyvállalat a maga ámokfutásában, az erőforrásokért való harcában maga alá taposson minden egyéb társadalmi érdeket. A szocialista nagyvállalat társadalmi funkciót a termeléstől a szociálpolitikáig — beleértve az egészségügyet, a kulturális szolgáltatásokat, sportrendezvényeket stb. stb., — s ezzel állami avagy közjogi funkciókat is felvállalt, beleértve a politikai szocializációt és legitimációt is. Ugyanakkor az egyes nagyvállalatok érdekérvényesítő képességeinek mértékében ez a szisztéma a privilégiumok rendszere volt, hiszen így a nagyobb és agresszívebb vállalat előnyökhöz juttatta a dolgozóit a bérezésben és azon túli szolgáltatásokban, vagyis a társadalmi javak elosztásában. Manapság sokan éreznek nosztalgiát a nagyüzemekhez telepített szociálpolitikai rendszer iránt, s megőrzésére törekednek, de be kell látni, hogy ez abszurd, mert az a túlelosztásos államra és az államszocialista korporatizmus nagyvállalati szerkezetére, "feudális" struktúrájára épült, s annak megszűnésével szükségképp összeomlik. Nem a fenntartására tehát, hanem egy radikális új szociálpolitikai rendszer kialakítására kell erőfeszítéseket tenni.

A gazdasági érdekartikuláció döntő szereplőjévé, csomópontjává tehát a szocialista nagyvállalat vált, amely mint politikai-integratív egység és "feudális" képződmény keményen érvényesítette a maga fejlesztési önérdékeit. S erre meg is voltak a monopolizált érdekérvényesítési eszközei, hiszen eleve a politikai nyomásgyakorló mechanizmusba és politikai döntéshozatali testületekbe beépítve jött létre, vezetői személyes politikai pozícióján keresztül is. A nagyvállalati érdekérvényesítés ámokfutásának tehát nem voltak beépített korlátai a politikai vezetésben sem. Az állandósult túlelosztás végülis nem közvetlen politikai korlátokba (a lakosság tűrőképessége a fogyasztás korlátozásával, "elhalasztásával"), hanem önnön korlátaiba ütközött, teljesen szétverte maga körül a nemzetgazdaságot és az egyéb társadalmi szférákat. De ez már a nyolcvanas évek történelme, amelyben az apparátusi pluralizmus fokozatos fragmentálódásával a központi állam és politikai akarat szétesését, megbénulását látjuk, s a gyenge, vergődő állammal szemben mindinkább fe-

lülkerekedik az érdekérvényesítésre fokozott mértékben képes államszocialista korporatizmus, elsodorva az egész rendszert az összeomlásig.

Az államszocialista korporatizmus tehát abban különbözik az autoriter korporatizmus egyéb fajtáitól, hogy a kontrollmechanizmusok hiányában alá-ássa és végülis "megdönti" azt a rendszert, amely létrehozta. A totális érdekinTEGRÁCIÓ vasmarka csak kezdetben tartható, de utána a "duális" hatalomgyakorlás is néhány évtized után csődöt mondott egyfelől csapdahelyzetet teremt az államszocialista korporatizmus az intézményesült túlelosztással (ráadásul "szabadtéri technikai múzeumok", azaz elavult iparágak felépítésére és finanszírozására tékozolva a nemzeti erőforrásokat), másfelől az apparátusi pluralizmus csapdája is jelentkezik az irányított területekhez való alkalmazkodásból fakadó hatalmi széteséssel és benuátsággal. A "duális" érdekérvényesítési rendszer mindkét formájának megvoltak a maga prioritásai és azok külön-külön is csődöt mondtak. A "korporatizmusban" a nagyság (minél nagyobb annál szocialistább), a termelési profil és a politikai-uralmi rendszerbe való beépítettség volt a döntő. A "pluralizmusban" pedig a hatalom belső logikája terült rá a társadalomra, s ennyiben az erőszakos szervezetek irányítása és az ideológia felügyelete messze megelőzte a gazdaságot, de a politikai vezetők személyes-informális kapcsolatrendszere és befolyása, paternalista-klientélista viszonyrendszere keresztbe metszette ezeket a formális-intézményi erővonalakat. Ezek az irányítási rendszerek belsőleg is elmentmndások voltak, önromboló jellegük révén az érdekérvényesítés-érdekbeszámítás sem működött a rendszer saját törvényei által elvárható módon sem.

A végső tanulság az, hogy a "politikai" és "gazdasági" hatalomgyakorlás és érdekegyeztetés alapvető formái mint a modern társadalmak irányításának fundamentumai, azaz a "pluralizmus" és a "korporatizmus" mindenképpen létrejönnek, csak az a kérdés, hogyan. Az államszocializmusban mindkét mechanizmus létezett, de kontraproduktív módon működött, hiszen az apparátusi pluralizmus a manifeszt érdekszerveződés helyett az ál-egység elvére épül, vagyis a nyilvánosság kontrollja nélkül teríti szét a hatalmi ágazatokat, s ezzel szétveti egységüket. Az államszocialista korporatizmus pedig az alulról jövő ál-érdeket úgy érvényesíti, hogy vele szemben nem szerveződhet meg valódi közérdek, hiszen a funkcionális demokrácia valamennyi formájának természetes korlátja és egyensúlya a népképviselői demokrácia, mint a de-

mokratikusan létrejött közakarat, szembeesítve a legitim részérdekek érvényesítésével. Az államszocializmusban a "duális" hatalomgyakorlás két formája egymás színében játszik, látszólag összeolvad, már csak a személyi összefonódások miatt is. A közgazdaságtanban csak a korporatizmus vonatkozását elemzik-bírálják, a szociológusok és politológusok pedig csak apparátusi pluralizmust látnak. Pedig a közvetlen gazdasági érdekű és a sajátos politikai érdekű irányítási mechanizmusokat az államszocializmus rendszere sem tudta egységessé - egyetlenné öszpréselni, bár egyes intézményrendszerekben, például "középen," (szakszervezetek és más társadalmi-politikai intézmények) találkoztak.

A rendszer alapvető korlátja az, hogy a nép "érdekében" típusú modellt egyetlen hatalmi centrum képviseli közvetlenül az általános érdeket — szembeállították a nép "által" modelljével, azaz a nép differenciált megközelítésen alapuló artikulált érdekszerveződésével és — képviselétével. A "nép" egy politikai rendszerben nem kiindulópont, hanem végeredmény, a népakarattal mint az érdekérvényesítési folyamat összegeződésével. Gyakran elhangzik, hogy érdekek által milyen barázdált, érdekcsoportok társadalmában élünk, valójában éppen az ellenkezője az igaz. Egy felülről vezényelt, paternalista társadalomban voltaképpen "nincsenek" érdekek, a hiányzó közép azt is jelenti, hogy a társadalom érdekbénult, érdekhányos.

Az érdek ugyanis nem eleve adott a társadalomban, nem "természetadta" képződmény, bár a homo economicus racionalizált absztrakciója alapján ez közhiedelemmé vált. Különösen az Egyesült Államokban, mert ott adottak voltak a feltételek az érdekek szerves kialakulásához, s ezért az amerikai politikatudományban — különösen a "pluralizmus" irányzatában — evidensnek tűnik a megléte, s csak az eleve adott egyéni érdekek mozgása vizsgálendő. Nyugat-Európában viszont már nyilvánvaló, hogy az érdekek megjelenéséhez és megszerveződéséhez bizonyos állami-társadalmi szabályozás szükséges, a keretfeltételek megteremtése, illetve ez az állami szabályozás a modern kor kezdetétől kezdve belejátszik abba, hogyan jelennek meg az érdekek. Közép-Európában azonban már történelmileg nem tud az érdek sem alulról spontánul, sem felülről (némileg) szabályozottan megjelenni, nem alakul ki a gazdasági ember realitása, csak absztrakciója kísért, nyugati importból. Az érdek a premodern társadalmakban nem artikulálódik, hanem társadalmi viselkedési, csoportnormák és szubkultúrák, politikai diskurzusok és magatartásformák

rendszerén keresztül. Az érdekek egyeztetése sem egy folyamatszabályozás, hanem egy robbanás, a kisebb-nagyobb anémiás mozgások — deviáns viselkedés, lázadás, felkelés — egyetlen hatalmas társadalmi rohanássá változik. Az érdek, ha nem tud megszólalni, akkor egyetlen hatalmas jalkiáltássá torzul, a némák és dadogva megszólaló érdekek így állnak bosszút a megfosztottságért.

A rendies szerkezetből kinövő társadalmakra még az érdekszerveződés hiánya-felemássága a jellemző, így a magyar társadalom jelenkorára is. Az érdekre irányuló racionális viselkedés, az artikuláció és aggregáció egymásra épülő formái helyett inkább még az ösztönös viselkedés, a réteg- és csoportérdekeknek az értékekben, a szubkultúrákban, a politikai diszkurzus típusában és a viselkedésformákban való közvetett, áttételes és torz megjelenítése a jellemző. Ezért nemzeti szinten sem az aggregált érdekek ütköznek, hanem a mentalitástípusok, elvont ideológiák és tradicionális szenvedélyek, vallásos meggyőződések és előítélet-rendszerek. A modern érdekszerveződés durva szabályozása a nagypolitikában mint az állami politikában már felemás módon jelentkezik, de finomszabályozása a közpolitikában, amely Nyugaton domináns, még nem is értelmezhető a magyar politikai rendszerben. Nem igaz tehát, hogy valahol elrejtve megvannak a "valódi" érdekek, csak nem tudnak a felszínre törni, érvényesülni, mivel az érdek objektíve nem alakul ki, megszerveződés nélkül nem is jön létre a különböző szinteken, csak spontán mozgásként, "gravitációs vonzásként", "erőtérként" létezik. Bár a társadalom egészét inkább ez az érdekhiany és -bénultság jellemzi, kétségtelen, hogy a fejlődés felemássága révén vannak olyan társadalmi területek, ahol a csoportérdekek képződése történelmileg már előrehaladt, s ez klasszikusan a munkavállalók és munkaadók összecsapásának a területe Magyarországon is. Ebben a vonatkozásban jogosan felvethető, hogy bizonyos, többé-kevésbé kialakult érdekek érvényesítését a társadalmi-politikai feltételek akadályozzák, eltorzítják, bár éppen a ütközésükből adódó kölcsönhatásból jönne itt is létre mind magasabb szinten a csoportérdek, de az állami-politikai rendszer éppen ezt az összegződést blokkolja le, s fenntartja a hiányzó közepet.

A társadalmi szereplők és a közpolitika megjelenése

Az érdekszerveződés és -érvényesítés társadalmi szereplőket, ágenseket teremt, amelyek aktívan fellépnek az adott érdekek védelmében. A társadalmi szereplők lehetnek különböző mértékig intézményesültek és profiljuk szerint

gazdasági, társadalmi (szociális) és politikai szereplőkként léphetnek fel. A legegyszerűbbnek a gazdasági szereplők azonosítása látszik, az autonóm gazdasági szereplők a modern társadalmakban a különböző tulajdonosok és gazdasági egységeik. De viszonylag könnyen megtalálhatóak a társadalmi szereplők is, mint a különböző egyesületek és szervezetek, mint egyben a nép, a lakosság különböző profilú önszabályozásai, "magánkormányai", míg a nagy társadalmi-politikai szervezetekkel és pártokkal megjelennek a politikai szereplők is. Innen visszatekintve az államszocializmust mint érdek-hiányos társadalmat egyben a teljesértékű, autonóm szereplők hiánya jellemzi, illetve a felülről létrehozott pszeudo-szereplők, önálló életre kelt mesterséges teremtmények, kamaradrámája jellemzi.

A gazdasági szereplőket főleg az említett nagyvállalatok imitálják, a társadalmi szereplőket az államilag kreált egyesületek és társadalmi-politikai szervezetek "középen" és az önállósult apparátusok "fenn", de mindenesetre rávetül az ideológikusan felfogott osztálystruktúra tarkasága. A fantomszereplők ugyanis nagyrészt fantomosztályok szerint tagolódnak, a "2+ 1"-es modell szerint, egy ideológikusan megálmodott munkásosztály néz kedves paternalizmussal szembe a jószándékúan elmaradott parasztsággal és a gyanúsán rakoncátlankodó értelmiséggel. Ez a lidércnyomásos örökség még velünk van, még igen gyakran ezeket a fantomszereplőket szolongatják a társadalmi életben avagy hivatkozási alapul használják, ami azért is veszélyes, mert az érdektudatát részben még ki sem alakított, részben az elmúlt félévszázad után érdektudatát veszített társadalomban ma, a nagy kataklizma után újra kísért az a csábítás, hogy egyes politikai szervezetek vagy maga a kormányzat úgy lépjen fel mint az általános avagy nemzeti érdek közvetlen megtestesítője, képviselője. Ezzel pedig csak előlről kezdődne az egész régi szemét.

Az államszocializmus politikai rendszerének legmarkánsabb fantom szereplői és legszerűlekenyebb szervezetei "középen" vannak, az érdekképviseleti szférában. Mindenekelőtt a szakszervezetekről van szó, amelyeken keresztül a vezetés leküldte a dolgozóknak az érdekeiket, a klasszikus "transzmissziós, szíj" értelmében, de egy egész sor más pszeudo-szereplő is tolong középen, amelyek az érdekinTEGRÁCIÓ feladatát látják el mint az ifjúsági szervezetek "szocializációs nagyüzemei" vagy a Hazafias Népfront és a Nőszövetség, amelyek a közérdekű csoportok (public interest groups) rendszerét imitálják. A kezdődő politikai válság első jele volt, hogy a nyolcvanas évek végén ezek

a szervezetek "kiürültek", még látszat-funkciójukat is látványosan elvesztették, ugyanakkor nem gyakoroltak elég erőfeszítést arra, hogy radikálisan átalakuljanak. Pedig erre megvolt a lehetőség, hiszen az átmenet felértékelte a szervezeteket, átpolitizálta őket, s adódhatott volna a politikailag megnyíló térben számos funkció számukra, illetve magának az eredeti funkciónak is a betöltése valóságos lehetőséggé vált: a szakszervezeteknek az érdekképviselő, a HNF-nak a állampolgári ügyek (issues) képviselője, a klasszikus terepen, a környezetvédelemben, fogyasztóvédelemben stb.

A közép, a politikai mezoszféra fantomszervezetei átalakulására, megújulására és intézményrendszer annak inerciája miatt nem került sor. A szakszervezetek be voltak szorulva az államszocializmus "duális" hatalomgyakorlási módjának két alapvető formája közé. Egyrészt alapvetően az államszocialista korporatizmus egyik pillérét alkották, teljesen konform módon a nagyüzemi-nagyvállalati struktúrával, s a valódi szakmai érdekképviselői vonalat keresztbe metsző ágazati struktúrával, ezért a szakszervezetek maguk is támogatták a nagyvállalatok ámokfutását az erőforrások elosztásában, hiszen integrálva voltak annak rendszerében. Másrészt azonban a szakszervezetek legalább annyira az apparátusi pluralizmusba is beletartoztak, a politikai igazgatás egyik ágazataként, vezetőik a szakszervezeti tevékenységet a politikai elit tagjaként gyakorolták, a legfelsőbb döntéshozatali testületekbe kooptálva vagy strukturálisan beépítve. A szakszervezetek belső rendszerváltása ezért kettősen is nehéz, hiszen egyszerre két integrációs rendszerből kellett volna magukat kitépni, intézményileg-szervezetileg és személyiségükben viselkedésformájukban, az érdekérvényesítés tragikusan megromlott körülményei között a gazdasági összeomlás folyamatában. Hozzá kell tennünk még azt is, hogy az egész államszervezet Magyarországon a nyolcvanas években rendkívüli mértékűen professzionalizálódott mindkét vonalon, a manageri technokrácia és az apparátusi poli-technokrácia vonalán egyaránt. A szakértői poli-bürokrácia nagyon erőteljesen jelentkezett az érdekképviselőekben is, s ha nem is érte el a "szakértői diktatúra" szintjét - ahogy a központi állam gazdasági bürokráciában az átmenet idején -, nemzetközileg is jelentős mértékű szakértői gárda került vezető pozíciókba. Ez egyrészt rendkívül segíthette volna az érdekképviselőek belső rendszerváltását, másrészt azonban felfokozta a két állapot között, a "semmi közepén" való lebegést, mivel a szakértelem birtoklása a valódi érdekképviselő gyakorlása "királyi útjának" látszik,

holott nem spórolhatja meg a teljes belső átrendezést.

A rendszerváltás megkezdését az jellemzi, hogy a társadalmi szereplők tömege tört be a közéletbe és automatikusan kétségbevonta a korábbi (pseudo-)szereplők legitimitását, de kölcsönösen nem ismerve el a többi új szereplő legitimitását sem. A kölcsönös legitimációs folyamat jórészt már lezajlott a makropolitika szereplőinél (pártok), jelentősen, előrehaladt a civil társadalom szervezeteinél (egyesületek, önkormányzatok), bár igen ellentmondásos-felemás módon, viszont még igazában el sem kezdődött, hanem még a delegitímációs, bevezető szakaszában tart a mezoszférában, az érdekképviselőknél. Természetesen nemcsak a szakszervezetekről van szó, ugyanezt látjuk a munkaadók érdekképviselőinél, s kisebb mértékben ugyan, de a szakmai képviselőknél is ("kamarák", "akadémiák" stb.). Azt mondhatjuk, erősen leegyszerűsítve, hogy 1989-ben létrejött a közpolitika Magyarországon, azaz a politikai átmenetekben megszokott, legképtelenebb módon megtörtént az át-törés az állami-politikai szűk világból a közpolitika felé, mégpedig úgy, hogy "mindenki mindenbe beleszól, de senki sem tudja, hogy ki miben illetékes". Ez a jelenlegi állapot a közpolitika, az össztársadalmi politikacsinálás és döntéshozatal anarchiája, kaotikus állapota. Az idő fogja megmutatni, hogy ez egy "teremtő káosz", amely a korábbi formákat lerombolva új rendet szül, vagy maga az anarchia stabilizálódik és intézményesül, s vele a társadalom az anómiás érdekkítörések vakvágányára sodródik. Mindenesetre manapság százával-ezrével szerveződnek új társadalmi szereplők, de státusuk abszolúte rendezetlen és bizonytalan, a gazdasági szereplőknél a tulajdon kérdése, a civil társadalomban az egyesületek gazdasági vonatkozásai, a mezoszférában az érdekképviselőlet joga, de a politikai szereplőknél is konfrontálódik a jogi legitimitás a gyors politikai delegitímációval.

A közpolitika anarchiája avagy a hazai érdekképviselőtek politikai térképe

Az 1989-ben megkezdődött rendszerváltásban nagyon határozottan kirajzó-lódnak egyes politikai tendenciák, amelyeknek rövid, tézisszerű összefoglalása, felvázolása megadja a hazai mezoszféra politikai térképét.

Nevezetesen:

1. a rendszerváltás egyelőre a makropolitika szintjére korlátozódik, fölülről

megy végbe és a hagyományos, állami-politikai keretekben, "elitdemokráciát" teremtve;

2. a mezoszféra kialakulása vagy radikális átalakítása a politikai és társadalmi rendszer egészét tekintve nem ment végbe, sőt az új politikai kurzus, a jelenlegi kormányzat határozottan akadályozza ennek létrejöttét, és valójában nem építve ki a tripartit háromszöget, egyik felet sem tekintve legitimnek;

3. a korábban meglévő gazdasági-társadalmi érdekképviseltek belső rendszerváltása sem ment végbe, s ezzel maguk is okai az érdekbénultságnak, a kölcsönös delegitimációs folyamatnak és számos okot adnak a kormányzatnak a mezoszféra kiépülésének leblokkolására;

4. 1989 és 1990 a pártok és a parlament éve volt, 1991 már nem a pártoké, de még nem az érdekképviselteké, s ennek a patthelyzetnek a kettős oka az új kurzus érdekképviselő-ellenes politikája és azok hiányzó belső rendszerváltása;

5. az érdekképviseltek rossz reflexként ebben a helyzetben mindkét oldalról direkt (makro-)politikai szerepre és hatalomra törekednek, ahelyett hogy a mezoszféra közvetítő szerepét alakítanák ki a funkcionális demokrácia vonalán;

6. az így kialakuló új autoriter korporatizmus, mint az érdekszervezetek visszaszorítása, delegitimálása illetve az új hatalmi formák alárendelése vagy direkt pártkötődése merőben ellentétes az ország haladási főirányával, az európai integrációhoz való csatlakozással;

7. az eddig ismert sikeres demokratikus átmenetekben, Dél-Európában az Európai Közösség a maga intézményesült rendjével az érdekszervezetek, a közpolitika kiépítése vonatkozásában is a húzóerő és a garancia kettős szerepét töltötte be, s ezzel eleve konfliktus-oldó hatású volt;

8. a magyar ellenzék a kormány tradicionalista-provinciális, rendies-konzervatív törekvéseivel szemben markánsan felvázolja az európaizálás-modernizálás perspektíváját, de eddig nem volt képes a mezoszférára kiterjeszteni az európaizálás programját;

9. a "tárgyalásos" átmenet szociális paktumok révén szükségképpen vezet "tárgyalásos", azaz konszenzus-kereső demokráciához, a szakszervezetek szétverésére és delegitimációjára való törekvés része a magyar politikában eluralkodott konfrontációkeresésnek, s a konszenzus-demokrácia útjára való

visszatérés is lehetett a mezoszféra kiépítése nélkül;

10. miközben az országot változatlanul az érdekbénultság jellemzi, a fantomszervezetek fantom érdekeket kergetnek, miközben senki sem tudja, mi az igazi hosszútávú érdeke, hiszen ennek kialakítása az érdekképviseletek megszervezésén keresztül lehetséges, ugyanakkor felelőtlen ígéretek kavargása közben folyik az apparátusi pluralizmus kiépítése is, széles klientúrával;

11. az érdekképviseletek maguknak helyet követelnek az új demokráciában, de súlyosan megfélemlenek a saját belső demokráciájuk, önkormányzatuk kialakításáról, a mezoszféra szabályozásának a lényege nem azok apparátusának védelme, hanem az érintettek védelme akár a saját apparátusukkal szemben is, az érdekképviseletek participációs joga csak tagjaik participációs jogának kiterjesztése, összegezése lehet;

12. a jelenlegi helyzetet a "tintahal effektus" jellemzi, mindenfelől ideológiai ködök bocsáttatnak ki, senki sem ismeri ki magát a túlpolitizált kavargásban, s a tiszta perspektívák hiánya a jelenlegi helyzetben a továbblépés legfőbb akadálya.

Hol tartunk tehát most, 1991 végén? Az új politikai rendszer kiépítése a mezoszféra, a gazdasági érdekképviseletek kérdésében szemben ment egy valódi politikai rendszerváltással és politikai megújulással, részben leblokkolva annak átalakulását, részben megőrizve a korábbi autoriter struktúrákat. Ha az 1991-es év törvényhozásából csak két igen fontos törvényt idézünk fel, a foglalkoztatási törvényt (1991. február 12.) és a Munka Törvénykönyve törvényjavaslatát, akkor világosan látszik, hogy ezeket az alapvető gazdasági, a munka világát szabályozó törvényeket a kormányzat az összes érdekképviseletekkel konfrontálódva, véleményüket formálisan megkérdezve, de gyakorlatilag teljesen félretolva vezette be a parlamentbe, illetve fogadtatta el. A foglalkoztatási törvény azóta újra bekerült a parlamentbe, másik javaslattal, amely lényegében az államnak a munkanélküliség finanszírozásából való teljes kivonulását célozza, viszont nagyobb terhet rak a munkaadókra (a bér 5%-a), ami veszélyezteti a vállalkozások gazdasági teljesítőképességét, különösen a nagy élömmunkaaránnyal dolgozó agrár-üzemekét és szolgáltatási ágazatokat, de jelentős mértékben visszahárítja a munkanélküliség finanszírozásának terhet a munkavállalókra is (a bér 1 %-a).

Mindkét törvény esetében — és más szociális kérdésekben is következetesen a konfrontáció és a látszat-egyeztetés kettős stratégiája figyelhető meg a kormány részéről, de a reális érdekképviselet első jelére már a kormány

kiált, hogy a szociális partnerei, főleg a szakszervezetek kerestek konfrontációt. Azzal riogatja a társadalmat, hogy aki a kormány diktátumát nem fogadja el, az demokrácia-, parlament- és nemzetellenes, azzal az érveléssel, hogy a kormány képviseli a parlament többségét. Valójában az egyszerű parlamenti többséget nem lehet többségi diktatúraként és döntéseit diktátumként értelmezni és ráerőszakolni a társadalomra. A parlament valóban a politikai döntések mint a közakarat megfogalmazódásának legfontosabb, de nem egyedüli fóruma, s az egyszerű parlamenti többség a maga átmenetiségével és törekvésével nem minősíthető az örökkévaló nemzeti érdekeknek. A társadalomnak legalább olyannyira szüksége van a funkcionális demokrácia intézményrendszerére, ahol a konszenzus-teremtés szociál-technikája ösztársadalmi méretekben kialakul.

Ennek kiiktatásával a kormány abszolutizálja a parlamenti többségi döntés formalizmusát, álszent és őszintétlen azonban abban, hogy általában ugyan elismeri a gazdasági érdekképviseltek szükségességét (mint legutóbb Kiss Gyula munkaügyi miniszter az MSZOSZ renkívüli kongresszusán 1991. november 22-én, de a valóságos politikacsinálásból és döntéshozatali folyamatból ezeket kizárni törekszik. Azt állítják, hogy az Érdekegyeztető Tanácsot fontos intézménynek tekintik a döntés-hozatali folyamatban, de éppen a fenti szociális törvények mutatják, hogy a legdöntőbb kérdésekben sem veszik figyelembe a véleményét. Szakadék van tehát a kormány szavai és tettei, nyilatkozatai és politikai gyakorlata között, ezért van szükség ténylegesen az európai integrációhoz való csatlakozásra, a mi éppen a fenti nyilatkozat napján, 1991. november 22-én érkezett el fordulópontjához a három közép-európai ország, Magyarország, Cseh-Szlovákia és Lengyelország társulási szerződésének parafálásával. A valóságos integrációs folyamatban a szavak és a tettek ütközését, divergenciáját vélhetően és remélhetően nemcsak a hazai politikai erők, hanem a nemzetközi szervezetek is észlelik és opponálják majd, várhatóan a leginkább az európai szakszervezetek és nemzetközi intézményeik.

Fontos hangsúlyozni, hogy a kormány nemcsak a szakszervezetekkel, hanem a szervezett gazdasági érdekképviseltekkel általában konfrontálódik. A gazdasági érdekképviseltek nálunk még inkább "duális", azaz "bipoláris" jellegűek mint a fejlettebb demokráciákban, de már kibontakozóban van "plurális", azaz a munkaadók és munkavállalók dualizmusán túlmutató szerkezetük (közérdekű szerveződések, szakmai, kulturális-tudományos érdekkép-

viseletek stb.). Ebben a dominánsan még bipoláris szerkezetben mind a munkavállalói, mind pedig a munkaadó szervezetek erőteljesen fragmentáltak, s még a fejlett (szociális) piacgazdaságok "normális" aszimmetriája sem jött létre, amelyben a kormányzat a munkaadók érdekképviselőt preferálná. Éppen ellenkezőleg, a munkaadói oldalon is a politikai függésbe kényszerítés törekvése érvényesül a kormányzat részéről, s a munkaadói érdekképviselők kiiktatása a döntéshozatali folyamatból. Ezért azok szervezetei és prominens képviselőik 1991 nyara óta egyfolytában a "második kiegyezés" szükségességét hangsúlyozzák. Valóban az a helyzet, hogy a gazdaságpolitika 1989 óta, a kerekasztal óta a magyar átalakulásban háttérbe szorult, a kerekasztal tárgyalások ebben a tekintetben félbemaradtak, s azóta sem került sor érdemi tárgyalásokra tripartit alapon az érdekelt felek között, holott a különböző érdekképviselők ezt már többször felajánlották. A kormányzat egészében véve elhanyagolja, a "politikai politikának", a szülőkörű sérelmi politikának alárendeli a gazdasági rendszerváltást, ahogy ezt részletesen és dokumentálva megpróbáltam kifejteni a "Kitörés 92" c. országos konferencián (1991. november 7-9.) tartott "Gazdaság a politika fogságában" c. előadásomban.

A szociális paktum vagy társadalmi kiegyezés nálunk sem kerülhető meg és nem helyettesíthető a kormány vagy a parlamenti többség diktátumaival, erre nem jogosít fel semmiféle "bölc" kormányzati döntés a széleskörű társadalmi vitát és nem helyettesítheti a gazdasági érdekképviselőkben feltáruló szakértelmet, ahogy végrehajtása sikerének is a legfontosabb záloga az érintettek egyetértése és mozgósítása. Így volt ez az európai fejlődésben valamennyi demokratikus átmenetben az északi országoktól Németországon és Olaszországon át Ausztriáig, illetve a legutóbbi esetben a sokat emlegetett spanyol tárgyalásos átmenetben is. A kormányzat sokáig már nem csukhatja be a szemét az összeurópai realitások előtt, s használhatja fel a "nemzeti" jelszavakat struccpolitikája védelmére, miszerint minden "rendbontás" mint sztrájk vagy egyéb határozott érdekérvényesítés ellentétes a nemzeti érdekekkel, hiszen a fenti sikeres és igencsak demokratikus átmenetekben is mindkét fél élt az érdekérvényesítés rendelkezésre álló, legitim eszközeivel. A szakszervezeteknek viszont nem szabad abba a zsákutcába tévedni, hogy az egyszerű többség diktátumai miatt a parlamentet és annak elsőbbségét támadják vagy bírálják, hiszen az ilyen szociális karta vagy társadalmi kiegyezés a társadalmi szereplők aktív részvétele után vissza kell kerüljön a legfőbb politikai szerep-

lők, a pártok által uralt fórumhoz, a parlamenthez, s ott megerősítésre, végső legitimitásra kell kerülnön. Ezért célszerű — ahogy legutóbb Spanyolországban is történt —, hogy valamennyi párt közvetlenül is részt vesz a társadalmi kiegyezés kimunkálásában.

Ez azonban nem jelentheti azt, ami a legkárosabb tendencia ma Magyarországon, hogy az érdekképviselőknek, főként a szakszervezeteknek a pártvonalak mentén kell fragmentálódniuk, illetve jogos lenne a kormányzó pártoknak állampárti igényként (vissza)államosítani a szakszervezeteket. A szakszervezetek pluralizmusa nem lehet direkt pártjellegű, mert ezzel elvesz érdekvédelmi funkciójuk, illetve a kondiktusrendezés “államosításával”, túlpolitizálásával, azaz a makropolitikába való felszívásával az a komoly hiba történik meg, hogy a mezoszféra közvetlen és hatékony konfliktus-kezelő képességének kiiktatásával az elégedetlenség kitörései — ami a gazdasági válság állapotában törvényszerű és periodikusan visszatérő — a kormánynak nincsenek eszközei a konfliktusok kezelésére, illetve az a veszély, hogy végső eszközként a kormányzat az erőszakhoz fordul a “rend” helyreállítása végett, ami csak elmélyíti és kiszélesíti a konfliktust.

Ha kormányzat nem tenne meg mindent az érdekképviselők megosztására és szembeállítására — például a szakszervezeti vagyoni kérdésébe való illegitim beavatkozással és politikai preferenciák érvényesítésével —, akkor akár elvileg jogosan vethetné fel, hogy azok egymásközi vitája komoly akadálya a szociális paktum kidolgozásának. A kormány tárgyalási stratégiája azonban nem tisztességes a tekintetben, hogy az ÉT-én elért megállapodásukat a parlament elé terjesztve a kormánypártok képviselői terjesztenek elő lényegi módosító indítványukat és hajszolnak keresztül a parlamenten. Ez látszólag a kormánypártok megosztottságára, sőt magában az MDF-ben is különböző vonalak összecsapására is utal, de sokkal inkább a tisztességes tárgyalási stratégia hiányára. Hiszen a kormány ezekben a döntő kérdésekben nem érvényesíti a frakciófegyelmet, holott ez módjában lenne (és a korábbi kormányálláspontra a tárgyalások során fel is tételez ilyen elvárást), míg más kérdésekben, mint a sérelmi politika, határozottan keresztülérszokolja azt. A kormány képviselőinek a tárgyalásokon el kell döntenükhöz, hogy hagyják kétségbevonni a kormány ösztönességét a megállapodások parlamenti be nem tartásával, vagy elismerik a kormánypártok megosztottságát és gyengeségét.

A gazdasági érdekképviseltek azonban nem sodródhatnak abba a zsákutcába sem, hogy direkt politikai részvételt követeljenek maguknak a makropolitikai szférában, főleg a parlamenti-kormányzati döntéshozatalban, mert ez illegitim és a funkcionális demokrácia határainak túllépése lenne. Teljesen jogosult azonban törekvésük és követelésük a közvetett makropolitikai részvételre, befolyásra és érdekérvényesítésre a "korporatizmus" vonalán. A megfelelő érdekképviseleti intézményrendszer hiányában a munkaadókat, a "szegény gazdagokat" a politikai lojalitásra kényszerítés és klientélista alárendelés fenyegeti a leginkább. A munkavállalókat, a "szegény szegényeket" peddig sokkal inkább a politikától való elfordulás, az apátiába való zuhanás, a mindennapi nehézségek terhe alatt a saját önnön érdekeit képviselőre való aktivitásától is tartózkodás. A "hátrányos helyzetű rétegek" mint politikai némák megszervezése eddig valóban jórészt kimaradt a pártrendszerből, annál hangsúlyosabb kellene legyen a megszervezésük az érdekképviseltekben. A fennálló politikai intézményrendszer elleni kihívást jelent a Pécs körüli bányász-munkás szerveződések hulláma (Kovács Mózes kísérlete munkáspárt szervezésére, illetve az 1991. november 17-én szervezett munkás-képviseltek európai találkozója Pécssett). Mindez persze csak igen távoli jelzése annak, hogy sem az apparátusi pluralizmus, sem az autoriter állami korporatizmus szerkezete még nem bomlott le, csak ideológiai-politikai színezete változott meg. Az alkotmányjogilag erős kormányzat valójában gyenge, s patthelyzetbe manőverezte magát, mivel meg akarja őrizni a gazdasági szerepét és dominanciáját, de gyengének bizonyul a nagyvállalatok és bankok közvetett ellenállásával szemben. A kormányzat bármennyire is igyekszik megőrizni a költségvetés súlyát és részarányát 60% körül a GDP-ben, jövedelemelosztó szerepe és ezzel befolyásolási képessége radikálisan csökkent, viszont égbekiáltó módon megnőtt tulajdonelosztó szerepe, s a privatizáció új privilégizációvá változhat át, egy függő gazdasági elit kiépítéseként.

Mit tehetnek a gazdasági érdekképviseltek, ha krónikusan elhanyagolják az általuk képviselt érdekek figyelembevételét, ha kiiktatják őket az új struktúra kiépítése során. Vádolhatóak-e mintegy két év múltán "ultimátum" megfogalmazásával, ha határozottabb érdekérvényesítési eszközökhöz folyamodnak és határidőket tűznek ki? Aligha. De ugyanúgy megérthető a különböző munkaadói érdekképviseltek jogos türelmetlensége is, amelyek a számos kormányzatnak küldött jelzés és üzenet után a direktebb politikai fellépés

eszközeit keresik, annak veszélyeit is vállalva, ami az érdekkifejezés túlpolitizáltságából fakad. A demokratikus átmenet jelenlegi, kezdetleges szakaszában még alapvetően közös a két nagy érdekképviseleti szféra érdekeltisége a mezoszféra képzésében és a tripartit struktúráknak a kormányzattól való kikényszerítésében. A munkavállalók és munkaadók nagy szervezeteinek az ÉT keretein belül vagy akár más fórumon is, megegyezésre kellene jutniuk a mezoszféra nyugat-európai modelljének kialakításában, hogy kultúrált keretek között játszassák le majd érdekkonfliktusaikat egy következő szakaszban. Jelen pillanatban ennek a legnagyobb akadálya a kormányzat, ahogy ez már az 1991 október végi kis forradalomban is látszott, megmutatkozott. A munkaadók részéről több fontos nyilatkozat is elhangzott, amely ennek a valódi, tripartit érdekképviseletnek a létrehozását szorgalmazta, a munkavállalók szervezeteinek a kormányzattal való konfrontálódás előtt mindenképpen ki kellene próbálniuk ezen kijelentések őszinteségét és végrehajthatóságát. Végül nem lenne szabad mellőzni a magyar politikai rendszer legtekintélyesebb személyiségének közvetítő szerepét. Göncz Árpád köztársasági elnök többször felajánlott, legutóbb az MSZOSZ rendkívüli kongresszusán is megerősített közvetítő szerepe nagyon lényeges áttörést hozhat a mezoszféra megszerveződésében és a szociális paktum elérésében. Igaz, hogy a kormányzat ettől már eleve elzárkózott, de ezt hosszú időre nem teheti meg a közvélemény nyomása alatt, s becsületesebb közvetítő ("honest broker") el sem képzelhető a köztársasági elnöknél.

Miért vagyunk olyan lelkesek a nyugat-európai érdekegyeztetési mechanizmusok átvétele miatt? Olyan sok szó hangzik el manapság Nyugaton hátrányairól és megújításuk szükségességéről, de bennünket most nem ez foglalkoztat. Szeretnénk már a fejlettség ellentmondásaival küzdeni, ahelyett hogy még a elmaradottság primitív ellentmondásaival küszködünk. Magyarországon is "köz"-politika kell, valódi és hatékony "köz"-politika, amelyben minden állampolgár résztvesz aktívan, lehetőségei és igényei szerint, a részvételi demokrácia modelljében. Aktívan, de mindenekelőtt a társadalom szervesen létrejött és megszerveződött szervezett érdekcsoportjai vonalai mentén, azok tényleges megszervezett érdekcsoportjain keresztül és erővonalaiiba beilleszkedve. A civil társadalom egyesületi mikroszférájában éppúgy mint az érdekképviseletek mezoszférájában, erre épülhet tényleges politikai aktivitása a makroszférában, a nagypolitikában is, illetve a mikro- és mezoszférában

való megfosztottsága az oka és alapja a nagyarányú politikai passzivitásnak a makroszférában, a pártok és a választások világában is.

Európa számunkra modell és végső menedék. Az európai intézményrendszer átvételének, meghonosításának ígérete és az ígéret megvalósításának pozitív kényszerpályája is. Minden találkozó, tanácskozás és szervezeti kapcsolódás ezzel az európai intézményrendszerrel előrelépés ebben az európai integrációs folyamatban a magyar provincializmussal és nemzeti elzárkózással szemben. Az európai integráció komoly segítséget jelenthet a modernizációban, de a magyar átalakulást végső soron a hazai politikai erőknek kell ki-harcolniuk.

A 119/1991. (IX. 12.) Korm. rendelet biztosítja a munkavállalók jogát az állami vállalatok átalakulását és privatizációját illetően

A Társadalomkutató Intézet tanácsadó irodájának magasan képzett, nagy gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező szakértői a munkavállalói érdekképviseltek részére szakértői és egyéb szolgáltatásokat biztosítanak.

(A rendelet értelmében a felmerülő költségek 50-50 százalékos arányban oszlanak meg a vállalat és a munkavállalók között.)

Az iroda címe: 1068 Budapest, VI. Benczúr u. 45.

Telefon: 142-9708;

Telefax: (361)-142-9975

Fogadóóra: munkanapokon (hétfő-péntek) 14-17 óráig

Tanácsadó Iroda Igazgatója: Dr. Rábaközi András

A gazdasági és szociális érdekegyeztetés intézményei Ausztriában és az északi államokban

1. A gazdasági és szociális érdekegyeztetés Ausztriában: a Paritásos Bizottság

Bevezetés

Az ausztriai intézményi berendezkedés különbözik más nyugat-európai országok berendezkedésétől.

A II. világháború után Ausztriában majdnem minden gazdaságpolitikai ágazatban kifejlődött az együttműködés rendszere a kormány, a munkaadók szövetségei és a szakszervezetek között. Ez a "szociális partnerségnek" nevezett rendszer fontos szerepet játszik a konfliktusok elsimításában az osztrák gazdaságon és társadalmon belül. Ez a berendezkedés Ausztriában középtávon gyakorlatilag vitathatatlan és döntően hozzájárult a társadalmi béke megőrzéséhez.

A gazdasági és "szociális partnerség"-ben munkaadói oldalon a Szövetségi Gazdasági Kamara (Kereskedelmi Kamara szervezet), valamint a Mezőgazdasági Kamarák Elnöki Konferenciája, a munkavállalói oldalon a Munkáskamara Kongresszusa és az Osztrák Szakszervezeti Szövetség (ÖGB) áll. Az osztrák alkotmány a szakmai kamarák intézményével, mint a különböző szakmai csoportosulások törvényes érdekképviselőivel számol.

Ezek a kamarák a kötelező tagság elvén alapulnak. Törvényes küldetésük, hogy tagjaik érdekeit kifelé és az állammal szemben képviseljék. A kormány mielőtt törvénytervezetet terjeszt a parlament elé, köteles a kamarákat állásfoglalásuk miatt megkeresni.

A munkaadó- és munkavállaló szervezetek részt vehetnek a törvényszövegek gyakorlatba való átültetésében, különösen a végrehajtási utasítások ki-munkálásában. A kamara szervezeti struktúrája törvényileg szabályozott. Ezek

mindenekfelett demokratikus struktúrával rendelkeznek, azaz tisztségeiket belső választások útján töltik be. Mind a négy szervezet erősen centralizált felépítésű és tulajdonképpen ők a szociális és gazdasági partnerség hordozói. Tagjaik számától függetlenül mindannyian egyforma jogokkal rendelkeznek. A közöttük fennálló kapcsolati struktúrán keresztül erőegyensúly jött létre, egyrészt a munkaadói- és a munkavállalói oldal, másrészt a két párt: az Osztrák Néppárt és az Osztrák Szocialista Párt és a hozzájuk közelálló csoportosulások között.

A legismertebb érdekegyeztető intézmény a "szociális partnerség" keretében a Bér- és Árkérdések Paritásos Bizottsága. E bizottságot nem törvény hozta létre, hanem egy szakszervezetek és munkaadók közötti, központi szinten elhatározott önkéntes egyesülésként jött létre. Létrehozása a Minisztertanács ajánlása alapján történt és tulajdonképpen az egykori szövetségi gazdasági kamarai elnök, és az Osztrák Szakszervezeti Szövetség elnökének levélváltására nyúlik vissza. A Bizottság 1957 elején kezdte munkáját, kezdetben csak azzal a céllal, hogy gátat vessen a bér- és áremelkedéseknek.

A Paritásos Bizottság egyik albizottsága (Béralbizottság) bérkérdésekkel, egy másik árkérdésekkel (Árbizottság) foglalkozik.

1963-ban a Paritásos Bizottság egy további választmányát a "Gazdasági és Szociális Kérdések Szaktanácsát" alapították meg. A "szociális partnerség" azonban túlmutat a Paritásos Bizottság és alválasztmányai által végzett munkán. Ausztriában időközben egy olyan gyakorlat alakult ki, hogy a gazdasági és szociális partnerek a közigazgatás majd minden területébe bekapcsolódnak.

Ily módon Ausztriát az utóbbi évtizedben a munkakonfliktusok messzeemenően megkímélték. A szakszervezetek számára a "szociális partnerség" fő előnye abban van, hogy ez számukra a gazdaság- és szociálpolitikára való befolyás lehetőségeinek egész sorát nyitja meg. Mialatt a múltban a munkavállalók érdekeit csak bérkérdésekben lehetett hatékonyan képviselni, ma az Osztrák Szakszervezeti Szövetség a ráhatásnak és a beleszólásnak nagyon sok lehetőségét birtokolja. A "szociális partnerséget" a szakszervezetek mint "de facto" működő alkotmányt tekintik, amely számunkra éppúgy érvényes, mint az írott alkotmány.

1.1. Összetétel: Tagok és elnökség

A Paritásos Bizottság egyfelől a szövetségi kormány 7 képviselőjéből, azaz a szövetségi kancellárból, három miniszterből, valamint 3 államtitkárból, más-

felől a négy érdekcsoport 2-2 képviselőjéből áll. Az ülések munkájába, minden esetben, szakértőket is bevonnak. A Paritásos Bizottság elnökségét a szövetségi kancellár vezeti és helyettese a szövetségi kereskedelmi és ipari miniszter.

A Bérálbizottság a munkaadók és a munkavállalók képviselőiből áll. Az elnökséget váltakozva a Szövetségi Gazdasági Kamara és Szakszervezeti Szövetség vezeti.

Az Áralbizottság a négy érdekcsoport képviselőiből valamint a Pénzügyi és Kereskedelmi Minisztériumok képviselőiből tevődik össze. Az elnöklést a Szövetségi Gazdasági Kamara látja el.

A Gazdasági- és Szociális Kérdések Szaktanácsa mindig a négy érdekcsoport gazdasági szakértőiből áll.

1.2. Hatáskör

A Paritásos Bizottság másod- és utolsó fokon illetékes minden olyan ügyben, amely az árakat és a béreket érinti és azokban amelyekről az illetékes albizottságon belül nem hozhattak egyhangú határozatot, valamint, ha a Paritásos Bizottságnak a kormány gazdaságpolitikája vonatkozásában nincs is beleszólási joga, az itt folytatott viták a véleménycsere — és amennyire lehetséges — a különböző álláspontok közelítését szolgálják.

A Bérálbizottság feladata, hogy a bértarifa-tárgyalások feltételezésére engedélyt adjon, illetve azt megtagadja, mihelyt egy, az Osztrák Szakszervezeti Szövetségen kívüli szakszervezet megfelelő indítványt tesz, azonban a bértarifa-tárgyalásokon létrejövő megállapodásokra nincs befolyása, az összes ágazatokban a szociális partnerek számára garantált a teljes bértarifa autonómia.

Gyakorlatilag főként az Áralbizottság dolgozza fel a meghatározott iparágak által áremelési indítványokat. A munkaadók egyesülései tagjaik nevében kötelező jelleggel beleegyeztek abba, hogy az áremeléseket csak a Paritásos Bizottság illetve az Áralbizottság előzetes engedélyével lehet foganatosítani. A vállalatok tehát az általuk szándékozott áremeléseket az Áralbizottságnál önként bejelentik. Ettől az elintézési módtól csak ritkán térnek el.

A Gazdasági és Szociális Kérdések Szaktanácsának feladata, hogy a bértarifa-tárgyalásokra és a gazdasági- és szociálpolitikai döntések előkészítésére tanulmányokat és ajánlásokat dolgozzon ki.

1.3. Szervezet és munkamódszer

A Paritásos Bizottság havonta háromszor ül össze. A négy érdekcsoport elnökei, akik egyesüléseiket a Paritásos Bizottságban személy szerint képviselik, az ülések előtt rendszerint összeülnek szervezeteik szakértőivel a napirenden

lévő témák előkészítése céljából, azért, hogy lehetővé tegyék az álláspontok közeledését. A Paritások Bizottság elnökének minden esetben az ülés elején tartott, gazdasági helyzetről írott referátumait részletes gazdaságpolitikai vita követheti. Egyébként a Paritások Bizottság néhány év óta rendszeresen tarja üléseit, amelyeken a témaköröket megvitatják. Ezekre a beszélgetésekre részt vesz az Osztrák Nemzeti Bank elnöke, alelnöke valamint a Gazdaságkutató Intézet igazgatója.

Különösen sürgős gazdasági problémák esetében a kibővített Paritások Bizottság rendkívüli ülését hívhatják egybe.

A Paritások Bizottságban, mint ahogy albizottságaiban is, kivétel nélkül érvényes az összhang alapelve, azaz, hogy a határozatokat csak általános egyetértéssel lehet hozni. Szavazásra csak a különböző szervezetek képviselői jogosultak, a kormány képviselői nem.

A Paritások Bizottság törvényes alapjainak hiánya miatt a Bizottság és albizottságainak munkamódszerei megegyezésen alapulnak.

A Béralkbizottság feladata a szakszervezetek által — a szakszervezeti szövetségeken kívül — benyújtott indítványok kezelése.

Az Áralbizottság örökös a fölött, hogy csak az elkerülhetetlen költségnövekedések csapódjanak le az árakban. Gyakorta azonban nem kielégítő információkkal rendelkezik és semmi esetre sincs betekintése a vállalati könyvelésbe. Ilyen körülmények között a munkavállalók képviselőinek az Áralbizottságban gazdag tapasztalatokra és jó taktikai érzékre van szükségük ahhoz, hogy céljukat — az áremelések minimumra szorítását, illetve azok törvényerőre emelkedését húzzák-halasszák — valóban elérhessék.

A Gazdasági- és Szociális Kérdések Szaktanácsának ajánlásait az érdekcsoportok elnökeinek egyhangúan kell megszavaznia.

A Szaktanács tanulmányait rendszerint kutató-csoport (tanulmányi csoport, studien-gruppe) dolgozzák ki, amelyeknek ajánlásaiba a közigazgatás, a gazdaság és a felsőoktatás minden ágából vonnak be szakértőket.

2. Az északi államok

2.1. Az északi együttműködés

A "szociális párbeszéd" fogalmát az északi országokban nem nagyon gyakran alkalmazzák. Inkább bilaterális vagy trilaterális tárgyalásokról, a szociális partnerek és a kormány közötti együttműködésről vagy közreműködésről be-

szelnek. Ez az együttműködés felőleli mind a szociális partnerek közötti, mint pedig a kormányérdekeltséggel való együttműködést. Az északi államok sokféle módon vannak egymással strukturálisan, kulturálisan, történetileg, gazdaságilag összefonódva.

A politikai és gazdasági intézményeknek ugyanaz a munkastílusuk és tematikai súlypontként egy társadalmi jólétre irányuló szociálpolitikájuk van. Az északi államok egy gazdasági egységet képeznek egyfajta összetartozással. 1954 óta közös munkaerőpiacuk van. Ezen országok polgárai mind az öt államban letelepedhetnek, anélkül, hogy ehhez útlevelet, vízumot vagy munkavállalási engedélyt kellene felmutatniuk. Ez alól csak néhány foglalkozási csoport kivétel, mint pl. az ügyészek, könyvvizsgálók, akiknek külön engedély szükséges.

Egy északi ország állampolgárai, akik e régió egy másik államában dolgoznak ugyanazokkal a társadalmi szolgáltatásokkal és ugyanazokkal a szociális jogokkal rendelkeznek, mint azon ország polgárai, amelyben ők letelepednek. Ez vonatkozik az orvosi ellátásra, a családi pótlékra és a szociális juttatásokra éppúgy, mint a nyugdíjra és a munkanélküli segélyre.

Az északi országok között azonban van néhány különbség, mindenekelőtt azonban erős a közös jelleg. Így jellemző az egyes országok egymásra való kölcsönös befolyása, s az hogy a jogi előírásokat is sok közös jegy jellemzi. A munkaügyi jogalkotás és a foglalkoztatáspolitikai intézkedések legnagyobb részét a szociális partnerek és a kormányok közösen dolgozzák ki. Néha a svéd jogi előírások és az ottani gyakorlat más országokban modellként szolgál — ez különösen Norvégiában és Finnországban van így és csekélyebb mértékben Dániában és Izlandon is.

A munkavállalók és a munkaadók szervezetei egyaránt jól strukturáltak és a társadalom által elismertek.

Itt meg kell jegyezni, hogy ez nem volt mindig így. E század kezdetén kb. 1940-ig az északi államokat nyomasztó munkakonfliktusok jellemezték. Azóta a szakszervezeti szerveződések fontos funkciójú intézményekként fogadták el az intézményi sztruktúrán belül. Ebben a térségben néhány igen fontos jogszabályt alkottak a munkaerőpiac és a munkaadó-munkavállaló kapcsolatok szabályozására. Az északi térség szakszervezetei közötti együttműködés már a múlt századra nyúlik vissza. A szakszervezeti mozgalom úttörői kölcsönösen támogatták egymást már az első arra irányuló törekvéseikben, hogy

munkáspártokat és nemzeti szakszervezeteket hozzanak létre. Az északi munkavállalók első kongresszusa 1866-ban volt, tehát több mint egy évszázaddal ezelőtt.

Hosszú ideig nem beszélhettek rendszeres együttműködésről. A 70-es évek elején bekövetkezett fejlődés azonban megfeszítettebb munkatempót követelt meg. Így 1972-ben létrehozták az Északi Szakszervezeti Tanácsot (NFS), ami egy évvel a régió öt országának kormányai által létrehozott Északi Minisztertanács megalakulása után volt.

Az Északi Szakszervezeti Tanács az öt északi országban a szakszervezetek koordinációs szerve, amelynek az a feladata, hogy tagjainak érdekeit foglalkoztatás- és gazdaságpolitikai kérdésekben, valamint meghatározott szociális ügyekben képviselje.

Az Északi Szakszervezeti Tanács (NFS) megkísérel, hogy befolyással legyen az Északi Minisztertanács döntéseire. Feladata: információs anyagok készítése, a gazdaság, a munkakörnyezet, a foglalkoztatás és a gazdaságpolitika területén. Azonkívül tanácskozó funkciója van és állásfoglal az Északi Minisztertanács javaslataival kapcsolatban. Hasonló funkciót tölt be az Északi Szakszervezeti Tanács az ún. Északi Tanáccsal szemben is, amelyet 1952-ben alapítottak, s amely az északi országok parlamentjei közötti együttműködés szerve. Az Északi Tanács különböző állandó bizottságokra oszlik, amelyeknek az Északi Szakszervezeti Tanács (NSF) szállít információs anyagokat, amelyek velük szemben szintén tanácskozó funkciójuk van, melynek keretében állásfoglal bizonyos kérdésekben. Ezen kívül az Északi Szakszervezeti Tanács (NFS) mint megfigyelő vett részt az Északi Tanács éves gyűlésén. Az Északi Tanács határozatait ajánlások formájában juttatja le az Északi Minisztertanácshoz, illetve a különböző kormányokhoz. Az egyes államok szintjén az Északi Szakszervezeti Tanács megpróbál befolyást gyakorolni a kormánypolitikára, valamint a politikai pártokra. Ebben az összefüggésben nem hanyagolható el a közvélemény és a médiák szerepe sem.

2.2. A norvég példa

Norvégiában egy 1950-ben létrehozott koordinációs választmány működik, azoknak az erőfeszítéseknek megtestesüléseként, amelyeket a norvég kormány a II. világháború után, a gazdaság újjáépítésére tett. Olyan fontos funkcióval ellátott intézményről van szó, amely 10 tagból áll, ebből 4 kormányképviselő

általában a miniszterelnök, a pénzügyi- a mezőgazdasági és a népjóléti (szociális ügyi) miniszter, a munkaadók egyesüléseinek egy képviselője, három a szakszervezeti szerveződésekéből és kettő a mezőgazdasági és halászati ágazatból. Évente 3-4 ülés van, ahol a miniszterelnök elnököl.

Olyan fontos intézményről van szó, amelynek munkacsoportjai egyes témák részletbemenő megvitatásával is meg lehetnek bízva. E célból a fórum mellett működik egy szakbizottság, amely többé-kevésbé rendszeresen ülésezik. Ennek a szakbizottságnak feladata abban áll, hogy felülvizsgálja, elemezze a programokat, számításokat végezzen a megvalósításukról, valamint statisztikákat állítson össze. Ezen a módon az összes érintett pártnak azonos anyag áll rendelkezésére, ami azután pl. a bértarifatárgyalásokra alapul szolgál. Minden csoport hasznos intézménynek tartja a bizottságot, mert fontosnak itéli, hogy a politikailag felmerülő problémák kutatásában és a közösen kibocsátott adatok tekintetében egységesek legyenek.

Emellett az együttműködés további formái is léteznek a képviseleti szervek és a kormány között. A fontos törvényszövegek kidolgozásának homlokterében rendszerint a különböző szervezetekkel való konzultáció van. Ezáltal ezek alkalmat kapnak arra, hogy reagáljanak és állást foglaljanak, mielőtt érvényes határozat születne. Emellett a szociális partnerek sok kérdésben további befolyásolási lehetőséggel rendelkeznek mint pl. a lobbizás.

A minisztériumok a szakszervezeteket és a munkaadó-szövetségeket fontos partnernek tartják és mindkét fél álláspontját tekintetbe veszik. A szakszervezetek kormányt befolyásoló lehetőségei összetételüktől függenek. Így nagyon szoros kapcsolat áll fenn a Norvég Munkáspárt (DNA) és a Norvég Szakszervezeti Szövetség (LO) között. Azonban ha ezeket nem a kormány írja is elő, a szakszervezet a kormánytagokhoz fűződő kapcsolatok fölött rendelkezik.

A szakszervezetek befolyása természetesen mindig akkor erősebb, amikor a munkáspárt van kormányon és gyengébb amikor a liberálisok vagy a konzervatívok vannak többségben.

A hivatalos együttműködés a norvég LO és a Norvég Munkáspárt között egy együttműködési választmány keretében történik, amely a Szakszervezeti Szövetség négy, a Munkáspárt 3 vezető-képviselőjéből valamint — ha a munkáspárt van kormányon — a frakció-elnökökből és a miniszterelnökökből tevődik össze. A választmány hetente ülésezik függetlenül attól hogy a Szakszervezeti

Szövetség a kormányban van vagy nincs. Ez a LO-DNA-Együttműködési Bizottság a norvégek egyik legfontosabb vitafóruma. Ez a szituáció szokatlannak tűnik ugyan, de hasonlók a többi északi országban is megfigyelhetők. Ha Munkáspárt van kormányon a miniszterelnök vagy a pénzügyminiszter rendszeresen összeül a vezető szakszervezeti képviselőkkel azért, hogy a kormánypolitikát, különösen a gazdaság- és jövedelempolitikát ismertesse.

Az északi országokban a munkaadók szövetségei és a szakszervezetek erősen centralizáltak, ami megkönnyíti közöttük a párbeszédet. A munkaadók szövetségei rendszerint azt becsülik többre, ha erős szakszervezetekkel tárgyalhatnak, mint ha gyenge és szétforgácsoltakkal tennék, ahogy az egyes más országokban előfordul.

A munkavállalók helyi szinten relatíve sok beleszólási joggal rendelkeznek a vállalatvezetés ügyeibe. Ebben 3 féle eljárási mód figyelhető meg.

1. Megállapodást kötnek a munkavállalók jogairól a munkaadók egyesüléseivel.

2. A kormány ragadja magához a kezdeményezést a beleszólási jogot szabályozó jogi normák meghatározásában.

3. A munkavállaló, a tőkerészesedés útján kap érdekérvényesítési lehetőséget. (Ez a lehetőség csak Svédországban áll fenn)

A tőkerészesedés a beralapítványokon keresztül valósul meg, amelyeket azért hoztak létre, hogy a munkavállalóknak az alapítványon keresztül megszerzett részvények segítségével a vállalkozásba beleszólási lehetőséget adjanak. Nagyon fontos szerepet játszanak a munkavállalók érdekérvényesítési lehetőségeinek javításában a szóban forgó megállapodások. Norvégiában pl. olyan alapszerződésre lehet hivatkozni, amire a szakszervezeti (LO)-tag norvégek és a munkaadók egyesülései közötti bértarifaegeyzmények alapozódnak.

A munkaadók és munkavállalók között kötött egyezség alapszabályait a "Munka Chartája" néven ismert keretegezmény tartalmazza. Az egyezmény szabályozza pl. a munkavállalók képviselőinek a munkavállalók által megválasztását. Azonkívül írásban rögzíti a jogot arra nézve hogy minden olyan ügyben tárgyalásokat kell folytatni, amelyek a termelést, a termelékenységet, a beruházásokat, új technológiák bevezetését és a vállalat jövőbeni elképzeléseit érintik. Végül elismeri a munkavállalók jogát a teljes informáltságra saját vállalatuk gazdasági helyzetét illetően. Ebből következik, hogy az egyezmény

szabályozza a munkavállalók és vállaltvezetés közötti együttműködést és a vállalat számára egy bizonyos létszám felett előír egy a munkavállalók és a vállaltvezetés képviselőiből álló szűkebb választmányt. Ezek a választmányok havonta üléseznek és megtárgyalnak minden olyan ügyet, amelyek a termelési képességet, az új technológiákat, a beruházási döntéseket, az üzemi képzést és továbbképzést, a jövővel elképzeléseket, valamint a vállalat gazdasági helyzetét érintik.

A munkavállaló vállalati közreműködése több szinten történik: osztály-, üzemi-, vállalati szinten és a vállalkozási csoportok szintjén.

A keretegyezmény további egyezmények sorával egészül ki, olyan kérdésekben, mint a műszaki fejlesztés, nők és férfiak egyenlő jogai a munkahelyen, tanulmányi szabadság stb.

Meg kell állapítani, hogy az északi országok a munkaadó-munkavállaló kapcsolatok területén annyiban különleges helyzetűek, hogy a társadalmi struktúra ezekben az országokban homogén és csak ritkán fordulnak elő munkakonfliktusok.

Ebben a térségben egészen sajátos hagyományok fejlődtek ki, úgy hogy intézményi felépítményük más országokra egyszerűen nem ültethető át.

Forrás: Die Rolle der Wirtschafts- und Sozialräte in Westeuropa.
Hrsg. u. zgest. v. Europäisches Gewerkschaftsinstitut. Brüssel, 1990; 108. p.
2. fejezet. 29-42. p.

Fordította: Gellén Antalné

Dokumentumok az adósságválságról II.

Az adósságválság és a fejlődés

A főtitkár jelentése az ENSZ 45. közgyűlésének résztvevői számára (1990. október)

(Tartalmi összefoglalás)

1989. december 8-án az ENSZ Főtitkára megkérte Bettino Craxit, hogy keressen megoldásokat a tagállamok felét sújtó adósságterhek gyors és hatékony csökkentésére. Craxi intenzíven elemezte az adósságprobléma főbb összetevőit, széleskörűen konzultált mind a fejlett, mind a fejlődő országok politikai és pénzügyi vezetésével, és tapasztalatait az alábbi tanulmányban foglalta össze.

Az adósságválság eredete

A fejlődő országok külső adóssága a nyolcvanas évtizedben gyorsan növekedett és 1990-re elérte a 1800 md \$-t. Az adósságszolgálat (kamatok és törlesztés együtt) az 1980. évi 90 milliárd dollárról 1990-re 175 milliárd dollárra nőtt. E hatalmas adósság felhalmozásának több oka van és jelentős különbségek vannak az egyes országok között is. A legtöbb esetben azonban az adósság a költségvetési hiány és az ambíciózus fejlesztési programok finanszírozásából származott. Ezek a fejlesztési programok gyakran alacsony hatékonyságúak voltak és magas kamat mellett felvett hitelekkel finanszírozták azokat.

A hatékonyság egyes esetekben azért volt alacsony, mert a beruházásokat bürokratikus tervezés kollektivistá gazdasági modelljeiben hajtották végre. Közrejátszott még a fejlődő országok cserearányainak romlása, a reálkamatok erőteljes megemelkedése, továbbá a nemzetközi hitelezés szabályozatlansága, a hiányos információk.

A hitelezők oldaláról az volt az ok, hogy a fejlett tőkés országok kereskedelmi bankjai a hetvenes években tele voltak olajdollárokkal és nagyon vonzó volt számukra a fejlődő országoknak való kölcsönzés, amelyben nem tartotta vissza őket saját hatóságaik felügyelete.

Az adósságválság hatása az eladósodott országokra, az adósságkezelés nemzetközi intézményrendszerének fejlesztése

Az erősen eladósodott országok gazdasági növekedése nagymértékben lelassult, az egy főre jutó GDP-csökkenő fizetőképességük világosan látható korlátai vannak. Ugyanakkor a szuverén országokra vonatkozóan nem létezik olyan csődtörvény, mint országokon belül, amely az egyes cégek esetében lehetővé teszi, hogy a hitelezőkkel való kiegyezés után új pénzforrásokhoz jussanak. Mivel az egyes országok belső csődtörvényéhez hasonló intézményrendszer nemzetközileg még nem működik, létre kell hozni egy ilyen intézményrendszert és mechanizmust, amelynek segítségével koordinálni lehet a hitelezők és adósok érdekeit. Ennek létrehozásában mindegyik fél ki kell, hogy vegye a részét.

Az adósságválság megoldásának általános feltételei

Az eladósodott országokban az adósságteher a jövedelmek nagymértékű átcsoportosítását igényli a belföldi fogyasztástól és beruházástól a külföldi hitelezők felé. Ez az átlagos jövedelmek csökkenését okozza, ami kielezi a jövedelemegyenlőtlenségeket és alááshatja a politikai stabilitást.

Hogy az adósságválság az idők során megoldódjon, annak két feltétele van. Az első, hogy az eladósodott ország gazdasági növekedésének nagyobbak kell lennie mint adósságainak kamatlába. A második, hogy a nettó export növekedési ütemének is meg kell haladnia a kamatlábakat.

Az adósságprobléma csak akkor oldható meg, ha mind az adós mind a hitelező országban megfelelő stabil gazdasági növekedés van és az adós ország exportja számára nagyobb lehetőségek bontakoznak ki, az adós ország exportárainak stabilitása mellett.

Az adós országoknak olyan pénzügyi és piacgazdasági szabályokat kell elfogadni, amelyek elősegítik a belföldi megtakarításokat és vonzzák a külföldi befektetőket.

A kelet-európai országok helyzete

A kelet-európai országok adóssága 1988 végén elérte a 100 md \$-t, amelyből Lengyelország 40 %-kal, Magyarország 20 %-kal részesedett.

A nyitott gazdaság hiánya volt a kritikus tényező abban, hogy a korábban fejlett országok: NDK, Csehszlovákia és Magyarország is visszaestek. Az 1970-es és 80-as évek részleges reformjai néha több problémát okoztak, mint amennyit megoldottak. A bérellenőrzés megszüntetése például az erős piaci verseny hiányában elindította az inflációt.

A kelet-európai országok finanszírozása nemcsak mennyiségi, hanem minőségi kérdés is. A szelektivitás nélküli finanszírozás csak az alacsony hatékonyságot fogja elősegíteni.

Az adósságválságból való kiút

A nemzetközi adósságkezelési stratégia a nyolcvanas években különböző fázisokon ment keresztül:

- 1985-ig a piaci megoldásokon volt a hangsúly.
- 1985-től 1989 márciusáig az erősen eladósodott országok hitelképességének helyreállításán, (Baker-terv).
- 1989-től az adósságcsökkentésen van a hangsúly, (Brady-terv).

A Brady terv hangsúlyozza a kereskedelmi bankoknál lévő adósságok erőteljes csökkentését és az IMF és a Világbank jelentős szerepvállalását az adósság-szolgálat és az adósság csökkentésében.

Négy fő eleme van:

- az adósság és adósságszolgálat csökkentésének finanszírozása hivatalos forrásokból,
- a rövid és középtávú adósság hosszú távú adóssággá, vagy tőkévé konvertálása,
- adósságvisszavásárlás,
- a hitelező bankok és adós országok általános megegyezése a végrehajtható alkalmazkodási programokról.

A latin-amerikai országok szerint a Brady terv egyes elemei koordinálatlanok és ezért nem elég hatékonyak, tehát a Brady terv jobb megalapozására van szükség.

A Torontó formulák

A hét fejlett ipari ország 1988 júniusában Torontóban megegyezett a legszegényebb eladósodott országok államközi hiteleinek könnyítéséről.

A terv keretében az átütemezett adósságokat 25 éves lejáráttal 14 éves fizetési idő mellett, kedvezményes kamatokkal lehet visszafizetni. A formula hatékonyságát vitatják, mert a problémákat nem oldja meg, csak időben kitalja.

A különböző adósságkezelési technikák (adósságcsökkentés, adósságtőke cse-re, adósságvisszavásárlás, átütemezés stb.) áttekintése után a tanulmány az egyes országcsoportok esetében a következő megoldásokat javasolja.

1. A legszegényebb országok (545 \$/fő alatt) számára az adósságelengedés új formáit kell kialakítani:

a) Az úgynevezett IDA országok esetében a hivatalos fejlesztési kölcsönökből származó adósságuk teljes leírása.

b) A két oldalú nem kedvezményes adósságok hosszú távú adóssággá való átalakítása az IDA feltételek alapján. Ezen hitelek adósságszolgáltatást egy alapba kell gyűjteni és fejlesztéseket, környezetvédelmet finanszírozni belőlük.

c) A nemzetközi pénzügyi intézmények növeljék ezen országok kedvezményes pénzügyi forrásokkal való ellátását.

2. Az alsó-közepes jövedelmi sávba eső országok (545-1300 \$/fő) esetében az adósságterhek csökkentése a cél a következő módon:

a) A kétoldalú hivatalos (államközi) kölcsönök 30 éves hitelekkel való átalakítása, erősen kedvezményezett feltételekkel. A kamatokat egy alapba gyűjtenék a 1.b pont alatt jelzett célokra.

b) A kereskedelmi bankok felé meglévő tartozások esetében a Brady terv erősítése azáltal, hogy növelik a nemzetközi pénzügyi intézmények alapjait, amelyek azután a kamatfizetési könnyítéseket szolgálják. Különböző kiegészítő intézkedésekre is szükség van, amelyek elősegítik az adósság-visszavásárlás finanszírozását, a megfelelően indexált helyi valutában való fizetést. Azok a kereskedelmi bankok, amelyek készek az adósságcsökkentésre és új pénz nyújtására, adó és elszámolási könnyítéseket élveznének. Az általános cél az adósságterhek 50 %-os csökkentése.

c) Megnövelt kedvezményes hitelezés.

d) A regionális bankok szerepének növelése, különösen abban, hogy kedvezményes hiteleket tudjunk nyújtani.

3. A közepes jövedelmi országok (1300-6000 \$/fő) az adósságkönnyítés a cél:

a) Nem kedvezményes kétoldalú fejlesztési segélyek átalakítása az 1/b. szerint.

b) A Brady terv erősítése a 2/b. pontnak megfelelően.

c) Mint a 2/c. és d. pont, de kisebb kedvezményekkel.

4. A kelet-európai országok esetében az átmenet finanszírozása

a) A nem kedvezményes kétoldalú adósság 1/b. pontnak megfelelő átalakítása.

b) A Brady terv alkalmazása a 2/b. pont szerint.

c) Az "új pénz" (24-ek csoportja, Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank) nemzetközi eszközeinek támogatása abból a célból, hogy elősegítsék a piacgazdaságokba való átmenet finanszírozását és az infrastruktúra kulcsszektorainak fejlesztését.

A tanulmány a fenti ajánlásokon túlmenően általában hangsúlyozza a regionális összefogás jelentőségét az adósságprobléma megoldásában.

Az összegzést készítette: Lóránt Károly

**A Társadalomkutató Intézet vállalja,
hogy választási technikákat és módszereket dolgoz ki,
s azokat a havonta megjelenő információs lapjában,
a Tények és Tanácsokban megjelenteti.**

Az intézet címe: 1117 Budapest, Dombóvári út 17-19.

Telefon: 181-2944

Kelet-Európa és az új világrend

A washingtoni Worldwatch Institute nyolcadik alkalommal tette közzé éves jelentését Földünk állapotáról. "A világ helyzete" című sorozat 1984 óta jelenik meg minden évben, s az 1991-es a második kötet, mely magyar nyelven is napvilágot lát, ezúttal a Föld Napja Alapítvány jóvoltából. A Magyarországon kevésbé ismert sorozat az Egyesült Államok számos egyetemén a kötelező olvasmányok között szerepel. A Massachusetts-i Western New England College 2100 végzős hallgatójának mindegyikétől megkövetelik, hogy legalább egy kötetet olvassanak el a sorozatból tanulmányaik során. Az 1909-es kiadást 584 amerikai egyetem 1106 kurzusán vették fel a tananyagba, az 1990-es kötetet pedig egyedül Kaliforniában 63 egyetem használta 131 kurzuson.

E világhírű intézet nem rendelkezik állandó kutatóállománnyal, hanem évről-évre az éppen legfontosabbnak számító globális problémák szakértőit hívják meg, hogy foglalják össze tényszerűen mondanivalójukat az ózonburokról, az esőerdőkről, az AIDS-ről, az abortuszról vagy más, minden földlakót érintő kérdésekről. A Worldwatch publikációi a nálunk is jól ismert Római Klub jelentéseivel hozhatók rokonságba, de hasonló indítást tükröztek az ENSZ számára a Willy Brandt majd Gro Harlem Brundtland vezetésével készült jelentések is.

A magyar gazdaságpolitikusok már hosszabb ideje nagy figyelmet fordítanak a Washingtonból érkező éves jelentésekre. De nem a Worldwatch elemzéseire érdemes ki döntéshozóink figyelmét, hanem a néhány utcával arrébb készülő vaskos világbanki és IMF-tanulmánykötetek. Ennek tulajdonítható, hogy a jelenlegi hivatalos magyar politika integrációs törekvései egy alapvetően helyes elveken működő világrendszerrel számolnak, és ezekhez kívánják igazítani a magyar gazdaság és társadalom működési formáit és normáit is. A piacgazdaság intézményeihez és szabályaihoz meghitt áhitatossággal vonzó hazai közgazdászok számára is magától értetődhet, hogy nekünk mindenek előtt a pénzügyi szervezetek logikáját kell tanulmányoznunk, az ökológusok jelentései pedig csak a folyton akadékoskodó környezetvédőkre tartoznak.

E két szemléletet állítja szembe a szóbanforgó könyv vezértanulmányában Lester R. Brown. Megfigyelése szerint azok, akik a gazdasági és üzleti lapokra alapozzák világlátásukat, általában úgy vélekednek, hogy a világ "jó formában van", és a hosszú távon érvényesülő gazdasági folyamatok is biztatóak. "Nyilván vannak még problémák: az USA költségvetési deficitje, a harmadik világ adósságai, az emelkedő olajárak, de a közgazdász számára e dolgok kezelhetőnek látszanak." (6.n.) Többnyire még azok is optimistán ítélik meg a 90-es évek gazdasági kilátásait, akik tisztában vannak a rövid távú recesszió realitásával.

Ezzel szemben a természet helyzetét figyelők a világ fizikai állapotának szakadatlan romlását kénytelenek konstatálni. "Minden fontosabb mutató pusztulást jelez: az erdők zsugorodnak, a sivatagok terjeszkednek, a művelhető területek fokozatosan veszítik el termőrétegüket, a sztratoszféra ózonrétege egyre vékonyodik, az üvegházhatást okozó gázok mennyisége nő, csökken a növény- és állatfajok száma, a levegő szennyezettsége a nagyvárosok százaiban már elérte az egészséget fenyegető mértéket, a savas esők okozta pusztulás minden kontinensen észrevehető." (6-7.o.)

A szöges ellentétben álló szemléletek nyilvánvalóan ugyanarról a világról állapítanak meg ellentétes dolgokat, ugyanazokat a szűkös erőforrásokat akarják más-más módon felhasználni (vagy éppen fel nem használni). Gondolatvilágaik azonban annyira különbözőek, hogy az ökonómusok és az ökológusok gyakran alig tudnak szót érteni egymással — mondja Brown. "A közgazdász a fejlődés irányait a befektetés, a megtakarítás és a növekedés szemszögéből értelmezi. Gazdasági mutatók és elméletek vezérlik, s a jövőre többé-kevésbé úgy tekint, mint a jelenlegi pálya valószínű meghosszabbítására. Az ő szemszögükből nézve felesleges aggódnni az ember gazdasági tevékenységének természeti korlátai miatt. Ritka az a közgazdasági tanulmány, amely megemlíti a teherbíró-képességet, az ökológia alapvető szempontját. A közgazdászok úgy gondolják, hogy a technológia fejlődése minden korlátot képes háttérbe szorítani. E nézet érvényesül az ipar és a pénzügy világában, a kormányok és a nemzetközi fejlesztési ügynökségek működésében is."(7.o.)

"Ezzel szemben az ökológusok a létező dolgok egymással és környezetükkel való kapcsolatát vizsgálják. ... Nézeteik szerint minden növekedési folyamat korlátozott, a földi ökoszisztéma természeti paraméterei által behatárolt. Ők mindenkinél világosabban látják, hogyan pusztítja az ember terjeszkedő gaz-

dasági tevékenysége a természeti rendszereket és az erőforrásokat.” Sok ökológus szerint a gazdasági rendszerek teljes körű átalakítása nélkül nem kerülhető el a végzetes gazdasági hanyatlás.

A gyökeres átalakítás nehéztüzérségi előkészítéseként Alan Durning “Mennyi az elég?” című tanulmányában beható kritika alá veszi a modernnek nevezett társadalom fogyasztás-orientáltságát, illetve mindazt, amit fogyasztói társadalomként ismerünk. “A világ szerencsésebb felének óriási fogyasztása olyan környezeti problémát jelent, amely — talán a túlnépesedést leszámítva — semmi mással nem vetekszik. A források gyors felélése az erdők, a talaj, a víz, a levegő és az éghajlat kimerítésével, vagy visszafordíthatatlan változásokkal fenyeget.” (156.o.)

E többé-kevésbé ismert megállapításokon túlmutatva Durning kifejti, hogy a fogyasztás nemcsak az ember és a természet viszonyában, hanem az emberek közötti kapcsolatokban is problémát jelent. “A magas fogyasztás megmérgezi az emberek viszonyát is. A hosszú idő óta elismert erények, a személyiség integritása, jó munka, barátság, család, közösség mind füstté válnak a dagadatokhoz dörgölözés oltárán. Így aztán az ipari országokban sokaknak az az érzése, hogy világuk üres, hogy a fogyasztói kultúrára akaszkodva eredménytelenül hajszolták az anyagi javak halmozásával kielégülésüket, amely végső soron szociális, pszichológiai, spirituális igényből fakad.” (156.o.)

Kifejezetten hasznos tehát szembesülni az ökológiai szemlélettel mindazoknak, akiknek a közgazdasági alapképzés során az egyén szinte kizárólag mint fogyasztó jelent meg. Kiderül ugyanis, hogy a fogyasztói társadalom, melyben “minél többet fogyasztasz, annál jobb ember vagy”, nem azonosítható a fejlett társadalommal, és az embernek nem természetes (vagyis nem örök) tulajdonsága az, hogy maximalizálni kívánja fogyasztását. Éppen hogy a piaci társadalom neveli egyre inkább fogyasztóvá az embert, persze csak fizetőképes kereslete mértékében. A fizetőképes kereslettel nem rendelkezők számára a fogyasztóképesség növelése válik életcélá, az emancipáció mércéjévé, és ez nemzetközi méretekben is érvényesnek mondható.

Ugyanakkor viszont látni kell, hogy az utolérés ilyen értelemben lehetetlen, egyszerűen nincs annyi erőforrás és nyersanyag a Földön, ami ezt lehetővé tenné. És nem is racionális egy ilyen cél, hiszen mi értelme lenne, hogy mondjuk a kínaiak is annyi italdobozt hajigáljanak szét, mint az amerikaiak, vagy hogy a tanzániaiak is tonnaszám gyártsák az újsághirdetéseket. Másrészt

viszont cinikus lenne, vagy legalábbis némi neoliberais ihletéssel lehetne csak a szegények boldogságára hivatkozva erényként feltüntetni a nélkülözést és a nyomort. Akkor mi a teendő? — A világgazdaság átalakítása — mondja Sandra Postel és Christopher Flavin, akik ezzel a címmel publikálják a kötetben tanulmányukat.

Postel és Flavin megállapítják, hogy a jelenlegi világfolyamatok a folyamatos és drasztikus romlást állandósítják szinte minden téren. Emiatt radikális változásokra van szükség a nemzetközi pénzügyi intézményrendszer átalakításától a környezetkárosító anyagok kibocsátásának szigorú szabályozásáig. Sajnos nem foglalkozik a tanulmány azzal a kérdéssel, hogy mind ez idáig miért nem sikerült szinte semmilyen javulást vagy reformot elérni a nemzetközi rendszerben, holott hasonló javaslatok már vagy két évtizede jelennek meg kisebb-nagyobb rendszerességgel, és általában kiváló szakteknétek felvonultatásával.

Megérne tehát egy külön kötetet annak vizsgálata, hogy mely ellenérdekek akadályozzák a világproblémák kezelését (“ki hátráltatja a rendszerváltást?”), továbbá mi lehet az oka annak, hogy hazánkban e kérdések mindmáig nem tudtak megfelelően integrálódni az oktatásba, az értelmiségképzésbe, sőt fennáll a veszélye, hogy a közeljövöben még az eddigiéknél is kevesebb teret kaphatnak majd. “Miközben a térség országainak egyedülálló esélye van arra, hogy elkerüljenek néhányat a Nyugat által elkövetett hibákból, komoly erök a hibák megismétlése felé tolják öket” — írja Hilary F. French “A kelet-európai és a szovjet környezet helyreállítása” című tanulmányában.

A szerző megfigyelése szerint a környezet kérdése a szovjet blokk összeomlását megelőzően “gyújtópontul szolgált”, amelyből messzemenő politikai változások követelése származott. Ugyanakkor viszont még ma sem vagyunk tisztában teljes mértékben a környezet szennyezettségével, valamint a környezeti katasztrófák egészségügyi hatásaival. E kérdések körében elgondolkodtató szám adatokat közöl a tanulmány, s ezek kétségtelenül — kivétel nélkül mindannyiunkat érintenek.

Befejezésül egy terminológiai problémáról. A globális problémák elemzésének illetve a fejlődés-tanulmányok egyik kulcsfogalmáról van szó. Javasolnám, hogy a “sustainable” szót a növekedés és fejlődés összefüggésben “kiegyensúlyozott”-nak fordítsuk. Az eddigi gyakorlatban többnyire a “fenn tartható” melléknévi igenevet használják a fordítók, ami szótári szempontból

ugyan helytálló, az eredeti kifejezés tartalmával viszont éppen ellentétes. Ha ugyanis például a "sustainable growth" kifejezést "fenntartható növekedésnek" fordítjuk, és ezt — hüen a szövegek mondanivalójához — mint célt jelöljük meg, akkor azt érzékeltetjük, hogy a jelenlegi növekedési ráták túl kicsik, és jobb lenne egy gyorsított, növekedés-orientált pályára állítani a gazdaságot. Holott éppen arról van szó, hogy nem az éves GDP-növekedés maximalizálásával kellene foglalkozni, hanem a fejlődés egyenletességére, kiegyensúlyozottságára kellene helyezni a hangsúlyt. A Brundtland-jeletésben például a "sustainable development" olyan fejlődést jelent, amely "kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csorbítaná a jövő generációk képességét saját szükségleteik kielégítésére." Persze ez is bővebb kifejtést igényelne. Megjegyzendő továbbá, hogy amilyen fontos és tartalmát tekintve színvonalas ez a könyv, annál bosszantóbb, hogy milyen sok kisebb-nagyobb fordítási, központoszási, helyesírási hibával jelent meg.

Andor László

A GT Füzetek legújabb kötete

Ruszin Emil:

Magyarok a Kárpátalján. A félmúlt üzenete

A kötet szerzője sok éves kutatásának eredményét tárja az Olvasó elé.

A XX. század torz története elevenedik meg, magától értetődően az elmúlt négy évtizedre koncentrál elsősorban.

Ajánljuk a könyvet minden olyan Olvasónknak, akit érdekel ez a szemhatárunkból legtöbbször kieső régió, s az itt élő mintegy kétszázzezernyi magyar sorsa.

Megrendelhető: a Társadalomkutató Intézetben.

A szedés és a nyomtatás a TKI házi nyomdájában készült.
A szedés Bosnyákovits Józsefné és Batizi Lászlóné munkája,
a tördelést Batizi Lászlóné készítette.

Nyomdavezető Vursner Gyula

A nyomtatás készült 1992. januárban

M e g j e l e n i k a T É T !

(Tények és Tanácsok)

A közeli napokban megjelent a Társadalomkutató Intézet új kiadványa, a **Tények és Tanácsok**.

A havonta megjelenő lap a munkavállalókat, szakszervezeteket és érdekvédelmi szervezeteket szeretné alapvető információkkal ellátni.

Valamennyi számban *Tanácsadó* mellékletet találnak az olvasók, hogy a napjainkban gyorsan változó feltételek között gazdasági, jogi stb. érvekkel felkészültebbek legyenek a munkaadókkal, s a kormánnyal folytatott vitáikban, egyeztetéseikben.

A lap munkatársai a szakszervezeti, munkajogi, szociológiai és közgazdasági területek elismert szakértői.

A Tények és Tanácsok elemzéseket, statisztikai információkat nyújt a gazdasági élet, az érdekvédelem aktuális kérdéseiről.

Jogi, gazdasági tanácsokkal szolgál a Munka Törvénykönyvével kapcsolatos vitákhoz, a vállalatok átalakulásához.

A **Tények és Tanácsok** megrendelhető:

Társadalomkutató Intézet

1117 Budapest, Dombóvári út 17-19.